

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HARDSYSSEL

BIDRAG TIL

EN JYDSK EGNS MIDDELALDERSHISTORIE

AF

P. STORGAARD PEDERSEN

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR RINGKØBING AMT

KØBENHAVN · 1916

I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE

A. RASMUSSENS BOGTRYKKERI - RINGKØBING

INDHOLD

	Side
Indledning	1
I. Hardsyssel	3
II. Befolkningen i Hardsyssel	9
III. Videre Spor af Hardernes Folkestamme	20
IV. Sysseletinget og Sysselets særegne Forhold	27
V. Ombudsmænd og Lensmænd	35
VI. Herredsinddelingen	42
VII. Tingsteder og Tinghøje i Hardsyssel	50
VIII. Leding og Landeværn	57
IX. Bondestanden	60
X. Herremænd og Adel	74
XI. Bebyggelsen og Jordegodsets Fordeling	81
XII. Gejstlighedens Tiender og Jordegods i Hardsyssel	86
XIII. Klostre og Klostergods	89
XIV. Krige i Middelalderen	98
XV. Hardsyssels Provsti	106
XVI. Sogneinddelingen og Kirkebygningerne	115
XVII. Købstædernes Udvikling	137
XVIII. Om Købstadkirkerne i Hardsyssel	150
XIX. Om Helgendyrkelse og Brug af hellige Kilder	152

INDLEDNING

I det følgende vil jeg prøve at give en Fremstilling af vor Egn's Historie i Middelalderen. Herude, hvor Vesterhavet afgrænser Landet paa den ene Side, findes langs med Fjordene og Aaerne frugtbare Landstrækninger, mod Øst kransede af den mørkebrune Hede, der hist og her strækker sig langt mod Vest fra de midtjydske Bakkeøer, medens Limfjorden mod Nord og Skjernaen med dens omgivende Engstrækninger mod Syd danner en naturlig Afgrænsning, ligger det Landskab, som i Middelalderen bar Navnet Hardsyssel.

Det har været Tanken, at en saadan Fremstilling af middelalderlige Forhold vilde faa forøget Interesse for Egnens Befolkning, naar det, der omtales, særlig knyttes til Steder, som de fleste her kender.

Det er nemlig ret almindelig erkendt, at det, der ligger nær ved Haanden, ogsaa langt lettere kommer til at ligge os paa Hjærte end det, der er længere borte. Derfor maa Fædrelandskærligheden bedst og naturligst begynde hjemme fra, saaledes at vi først kommer til at elske den Plet af Jord, hvor vi er født, og hvor vore Fædre har levet maaske i Aartusinder før os. Dernæst vaagner Sansen for at faa noget at vide om de Forhold og Omgivelser, hvorunder vor Slægt har virket i de henrundne Tider. Til denne Sans og Trang hos de fleste Mennesker er det, at Stedshistorien maa støtte sig, og ud af Kendskab til den stedlige Historie vokser saa ret naturlig Lysten til at kende Fædrelandets Historie.

Det vil af det følgende fremgaa, at de provinsielle Særegenheder i Middelalderen var langt større end nu til Dags. Særegent Stammepræg spores bedre i hin Tid,

da Samfærdselen var forholdsvis ringe og derfor kun langsomt kunde udviske Ejendommelighederne, der fandtes hos Befolkningen i de enkelte Provinser. Forskelligheder i Sprog, Sæder og Skikke kan alligevel let spores helt op til vor Tid, der dog i mange Maader har virket udjævnende.

Naar det i Almindelighed beklages, at Kilderne til vort Lands Historie i Middelalderen er faa og tarvelige, saa gælder dette naturligvis i højere Grad, naar Skildringerne skal omfatte en mindre Del af Landet. Det har derfor været nødvendigt ved Sammenføjningen af de spredte Træk, der er levned om Egnen fra Middelalderen, at bruge de Kilder, vi har til Jyllands Historie.

Skønt Egnens Naturforhold og Vejrlag vel ikke har ændret sig meget de sidste 5—600 Aar, saa vil dog Nutidens Mennesker modtage Indtryk fra Omgivelserne, der paa mange Maader er forskellige fra det, som vore Fædre fik i hine Tider. Menneskenes Arbejde paa at gøre sig Jorden underdanig er ikke gaaet sporløst hen i den mellemliggende Tid. Jorden er bedre dyrket, Moser og Sødrag udtørrede, og de store Skove paa mange Steder omhuggede. Mange skadelige vilde Dyr, som i Middelalderen plagede Folk, er nu udryddede.

Nutidens Mennesker nyder da mange Goder, som hine Dages Folk ikke kendte: Bedre Boliger og Klædedragt, bedre Samfærdselsmidler og en Levemaade, der i det hele for alle Folkelag er gaaet overordentlig fremad, saa vi vilde savne saare mange Ting, hvis vi skulde hensættes til hine gamle Tider.

Hovedtrækkene af den følgende Fremstilling har været brugt til en Række Foredrag i Aftenskolen, og en Del af Opskriften dertil blev trykt i et af de stedlige Blade. Der fremkom flere Vidnesbyrd om, at Egnens Folk interesserede sig for dette Arbejde, som derfor nu udsendes i betydelig øget Skikkelse.

I HARDSYSSEL

Danmark har fra ældgammel Tid været delt i Sysler, og af disse fandtes der 11 i Nørrejylland. I Kong Valdemars Jordebog, der er nedskreven ved Aaret 1231, nævnes disse forskellige Sysler og deres Omfang, og det fremgaar med stor Tydelighed, at Sysselet har været et temmelig selvstændigt og afsluttet Hele inden for den enkelte Landsdel.

Sysseлиндделingen er sandsynligvis fremstaaet omtrent samtidig med Kongedømmet som en administrativ Distriktsinddeling, hvorved Landets Styrelse paa en hensigtsmæssig Maade kunde ordnes.

Førend Landslovene blev samlede, har de enkelte Sysler sikkert ogsaa haft flere særegne Lovbestemmelser, ligesom man langt op i Tiden finder, at de havde særegen Maal og Vægt. Men Sysseлиндdelingen er sandsynligvis yngre end Herredsinddelingen. Dette slutter man af, at Herredsgrænserne næsten aldrig brydes ved Sysseлиндdelingen, der dog nok er foregaaet før Christendommen blev forkyndt her i Danmark. Skønt Sysselet senere var en Underafdeling af Bispedømmet, saa ses det dog, at den langt yngre Stiftsinddeling ikke altid har taget Hensyn til den tidligere Sysseлиндdeling. Saaledes blev f. Eks. Barvith og Ellum Sysseler delt mellem Ribe og Slesvig Stift. *)

Ligesom det nu brugte tyske Ord Amt, der betyder Embede, er overført paa det Landomraade, over hvilket Embedsmanden, Amtmanden, fører Tilsyn, saaledes ogsaa med det oldnordiske Ord „sysla“, der oprindeligt betød Syssele, Forretning eller Embede, men derpaa er blevet Navnet paa det Distrikt, som den kongelige

*) O. Nielsen: Sysseлиндdelingen i Danmark, S. 6.

Embedsmand, Ombudsmanden, udstrakte sin Myndighed over. I Kong Valdemars jyske Lov bruges Ordet „Sys-sel“ paa begge disse Maader. Saaledes har en Mand lovligt Forfald til at blive borte fra Tinge, naar han „ær i konnungs sysæl æth farboth“, det vil sige i Kongens Tjeneste (J. L. 1, 50). Som Navn paa Landomraade bruges det hyppigere, for Eks. J. L. 1, 1: „Kyns næfn, thæt ær tolf mæn innæn thrithi byrd ok innæn sysæl.“ Dette Kønsnævn, som altsaa hørte med ved Sysselets Rettergang, havde Betydning paa forskellige Omraader. Hvis en Mands Segl paa ulovlig Vis blev sat paa et aabent Brev, da kunde den, som ejede Seglet, værge sig med Kønsnævn, at et saadant Brev aldrig var ud-givet med hans Samtykke.

Hvis en Ægtemand paa Tinge sigtede en anden Mand for at have krænket hans Ægtehustru, da kunde den anklagede ligeledes værge sig ved Kønsnævn.*)

Stammeslægtskabet indenfor Sysselets Omraade gjorde sig saaledes klart gældende i mange Tilfælde, saa man forstaaer, at Sysselets Beboere har følt sig som én stor Slægt. En Domstol for Stammen har det ovennævnte Kønsnævn været. Medlemmerne af denne Domstol skulde altsaa have tilhørt Sysselets Befolkning i mindst tre Slægtled. Stammen kunde kun dømmes af sine egne Stammefrænder. Drog en Æt bort udenfor Sysselets Grænser, var den som udflyttet af Stammen tillige afskaaret fra en Del af sine Rettigheder.

Hvis en Mand var indvandret i et Sysse, kaldtes han en Udlænding. Dersom en saadan Mand kom i Trang for Kønsnævn eller Frændeed i nogen Retssag, da maatte han paa Tinge sværge sin Helgens Ed paa, at han var

*) Se Thord Degns Artikler 17 og 25. Disse Artikler fik ved Aaret 1304 Lovkraft som Tillæg til Jyske Lov. Jfr. Jyske Samlinger II B., S. 230 ff.

frændeløs, og siden maatte han væрге sig med tolv Mands Ed, om han kunde skaffe dem.*) Det særlig kendetegnende for Sysselinddelingen er altsaa, at den forbandt de Folk, der boede indenfor dens Grænser, til en stor Familiekreds.

Sysselinddelingen tjente til Fremme af Landets Styrelse, og da alle Sysler naaede ud til Havet, synes der ved Inddelingen ogsaa at være taget særligt Hensyn til Ledingspligten, der vel nok har været ydet sysselvis og udbudt af Syssels Ombudsmand, som ogsaa skulde opkræve Skatterne til Kongen. Søværnet udgjorde allerede tidligt en væsentlig Del af Landets Forsvarsvæsen. Vore Grænser dannes saa godt som overalt af Havet; Landsdelene adskilles ved Bælter og Sunde, og næsten overalt, hvor en Fjende skulde trænge frem, maatte han bruge Skibe. Flaaden blev derved et særdeles nødvendigt Værn; thi kun ved Hjælp af den kunde vi møde Fjenden, hvor han truede.

De gamle Love tog derfor ogsaa særligt Sigte paa at opretholde den for Landets Selvstændighed nødvendige Krigsflaade. Ledingen udrededes efter Havnelæg saaledes, at en Bonde, der ejede en Mark Gulds Jord, udgjorde $\frac{1}{3}$ Havn. 8 Mark Sølv var lig 1 Mark Guld, saa 4 Mark Sølv Jord udgjorde $\frac{1}{6}$ Havn, 2 Mark Sølv Jord udgjorde $\frac{1}{12}$ Havn. Af mindre end 2 Mark Sølv Jord udrededes ikke Leding. Paa samme Maade skulde Landboer eller Fæstere, der ydede 8 Ørtug Sølv i Landgilde, udgøre $\frac{1}{3}$ Havn, og de, der ydede 4 Ørtug, $\frac{1}{6}$ Havn; Landboer, der ikke gav mindst 4 Ørtug i Landgilde, gjorde ingen Leding, men betalte en Ørtug til Kongens Bord.**)

*) Thord Degns Artikler, udg. af P. G. Thorsen sammen med de med Jydske Lov beslægtede Stadsretter, S. 256.

***) Jydske Lov I, 12—13.

Det ses af Valdemars Jordebog, at enkelte Herreder: Mors, Hjerm, Hasle og Hatting Herreder var fritagne fra Leding mod Pengevederlag, som kaldtes Kværæde*).

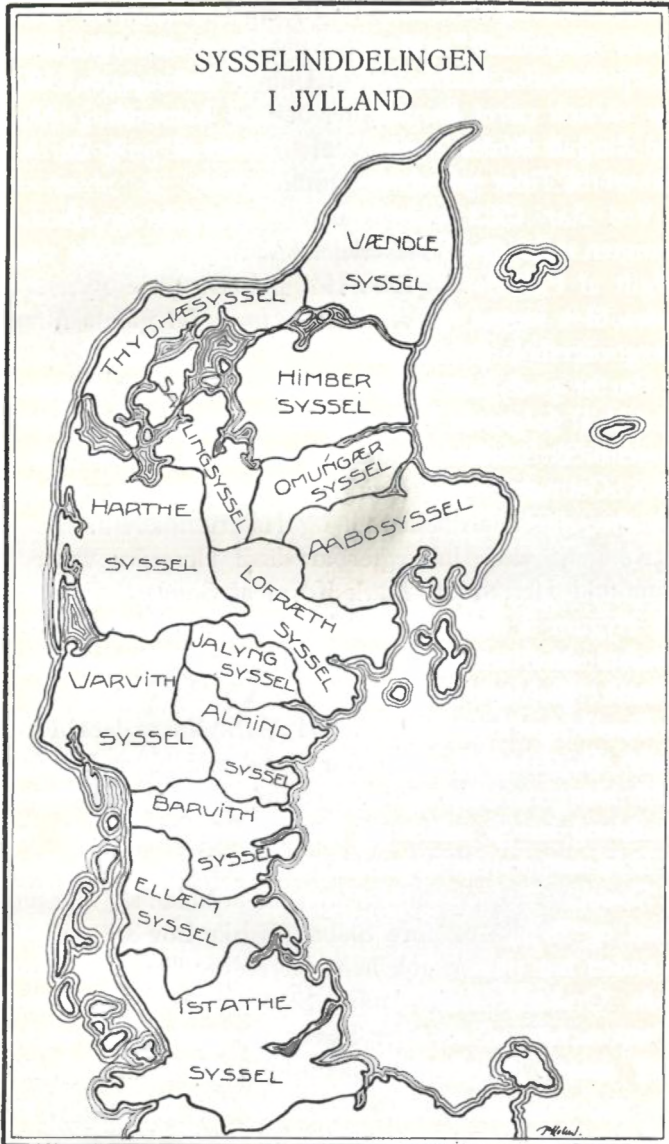
Af det Vederlag, der saaledes ydedes til Kongens Bord, d. v. s. til Hoffets Husholdning, udrededes Udgifterne til Kongens Hird og Livvagt.

Naar der ved Sysselinddelingen blev taget særligt Hensyn til de oprindelige Stammeforhold, saa er det naturligt, at Syslerne maatte blive af meget forskellig Størrelse. De naturlige Grænseskel, som Syslerne ofte har inde i Landet, maa i saa Tilfælde have dannet et særligt Værn, som Folkestammen har taget Hensyn til ved Bosættelsen.

I Ribe Stift fandtes Nord for Kongeaaen i Vestjylland Varde Syssel, som naaede til Skjern Aa, og Hard Syssel, der strakte sig fra Skjern Aa til Limfjorden, fra Vesterhavet indtil Jyllands Højderyg.

Om Sysselets Østgrænse findes i „Danske Atlas“ følgende Bemærkning: „Ved Karup Aa, hvor Høgild Bæk falder i den, var Jyllands Midtpunkt. Just paa det Sted, hvor Bækken falder ud i Aaen, staar midt i Bækken en Sten, paa hvilken man kan trine over Bækken. Samme er en Skelsten, og paa den kan man staa og kaste med en Sten i tre Stifter: Viborg, Aarhus og Ribe; tre Sysler: Løversyssel, Hardsyssel og Omersyssel; tre Amter: Silkeborg, Lundenæs og Hald; tre Herreder: Lysgaard, Ginding og Fjends; tre Sogne: Karup, Haderup og Resen; tre Bymarker: Karup, Hessellund og Høgild.“ Sysselets Grænser mod Syd dannedes af Skjerna og Ringkøbing Fjord, men paa den lange Klittange Vest derfor har Grænsen flyttet sig. Ringkøbing Fjords Udløb, Nyminde, nævnes allerede ved Midten af det 14. Aarhundrede, da Ribe Domkapitel paatog sig at holde en daglig

*) Sidde kvær er det samme som at sidde stille.

Messe for Esger Jensens Sjæl, efter at han var blevet dræbt i Nyminde.*) Men Navnet Nyminde forudsætter, at Fjorden har haft et ældre Udløb. Dette gamle Udløb har vistnok været Aargab, der betyder Aamunding. Nord for Aargab findes Stednavnet „Renderne“, og der har sikkert til Tider været et Strømløb her.

Ved Aar 1563 nævnes det, at Aargab og Haurvig sammen med flere Fiskerlejer i Vardsyssel skulde svare Afgift af Fiskeriet til Ribe Hospital. Da disse Byer saaledes blev regnet til Vardsyssel, maa det gamle Minde have været Nord for dem.**)

Harthesyæl, som Navnet skreves i Valdemars Jordebog, bestod af følgende Herreder, der her anføres med Jordebogens Skrivemaad: Wændlefolkhæreth, Skodburghæreth, Getinghæreth, Ulburghæreth, Heingæhæreth, Bylænghæreth, Hiarmæhæreth og Hamrumhæreth.

Kongens visse Indtægter af disse Herreder vare: af Vandfuld Herred 10 Mark Korn, af Sognene Engbjerg og Hygum 9 Mark Guld, af Heldum 12 Mark Guld, af Nissum med sit tilliggende 51 Mark Guld; endvidere i Nissum 48 Mark Guld.

Skodborg Herred svarede 24 Mark Korn, deraf Halvdelen Rug, og her havde en Mand ved Navn Nikolaus Slet Kongens Skipæn; han var altsaa Kongens Styrismand og havde under sig Herredets 42 Havne.

Styrismanden lønnedes i de Aar, Leding udbødes, med 9 Skæpper Korn af hver Havn for at holde sig selv med Hest og Brynje og føre Skibet (Jydske Lov 3,3). Styrismanden har sikkert nok her i Herredet tillige været Kongens Ombudsmand. Andre Steder var Styrismandens Hverv arveligt, Søn efter Fader og Broder efter anden, dog maatte Slegfredsøn ikke arve Styrismanden (J. Lov

*) Ribe Oldemoder, S. 55.

***) Samlinger til J. Hist. og Topografi I B., S. 84.

3, 20). Hvis den kongelige Ombudsmand som Styrismand tog mere end sin lovlige Løn, skulde han miste sit Len, og var han Privatmand, skulde han bøde 3 Mark (J. Lov 3, 3).

Af Ginding Herred havde Kongen 10 Mark Sølv for Kværstæde, og af Rysted, formodentlig en Ejendom i Ryde Sogn, nød han 3 Mark Guld.

Af Ulfborg Herred svarede 16 Mark Sølv, og af Hing Herred 28 Mark Sølv.

Bølling Herred svarede 20 Mark Sølv, og en derboende Mand Hakon Prind, der rimeligvis har haft Kongens Jordegods i Len, skulde svare 8 Mark Sølv.

I Hjerm Herred skulde af Gods i Hvam og Trabjerg og en Mølle i Hessel svares 10 Mark Guld og 40 Maal Honning, der regnedes til 10 Mark Sølv. Desuden skulde der til Skibet svares 10 Øre Korn af det halve, og 44 Lam af det andet halve Skipæn. Et Skipæn omfattede flere Havnelag, og som det ses, havde Kongens Skipæn i Skodborg Herred 42 Havne.

Hammerum Herred svarede til Kongen 16 Mark Sølv.

Der findes ikke inden for Hardsyssel nu noget Stedsnavn, der saaledes som f. Eks. Jelling og Varde har givet Sysselet Navn. Det synes at være en Folkestamme, Harderne, der har givet det Navn, og den Halvø, Hardboøre, der strækker sig mod Nord fra Sysselet mellem Limfjorden og Vesterhavet, betegner Øret paa Hardeboernes Land.

II

BEFOLKNINGEN I HARDSYSSEL

Den Befolkning, der først satte Bo her i Landet, er indvandret fra Vesteuropa langs Nordsøens Kyster. Den bredte sig paa Halvøen, idet den fulgte Fjordene og Aernes Løb. Disse Forhold har man iagttaget ved tal-

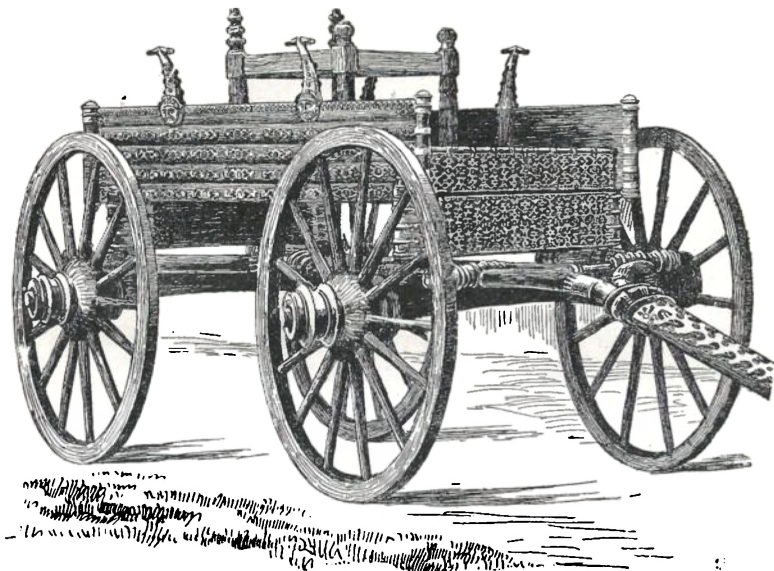
rige Undersøgelser af de Ting, vort Fædrelands første og ældste Folk har efterladt sig. Disse Folk levede af Jagt og Fiskeri, og de maatte da nødvendigvis bosætte sig paa Steder, der kunde afgive passende Emner til deres Livsfornödenheder. Langs med Limfjorden og Nissum Fjord findes talrige efterladte Redskaber fra Folk, der har levet i den ældre Stenalder, og op langs Storaanen kan man gøre lignende lagttagelser. Fra den yngre Stenalder Tid findes en Mængde Gravsteder i opkastede Høje. Over store Dele af Vest- og Midtjylland findes i hver Høj kun en enkelt Grav, hvori man temmelig regelmæssigt finder Stridsøkser af Sten med Skafthul, sjældnere finder man Flintdolke*). I Østjylland og paa Øerne finder man i Modsætning dertil store Stengrave bestemte til gentagen Brug. Denne Forskellighed hidrører vistnok fra to forskellige Indvandring, og sandsynligt er det, at Gravhøjene med Enkeltgravene er yngre end de større østdanske Gravhøje; men de seneste Undersøgelser af disse Forhold har tillige vist, at Vest- og Midtjylland, tværtimod hvad man tidligere antog, har haft en egen højtudviklet Befolkning i den yngre Stenalder.**)

Om de Indvandring og Omflytninger, der i den følgende Tid fandt Sted, har man kun Gisninger at opstille; men Sandsynligheden taler for, at forskellige Stammer er trængte Syd fra ind i Jylland maaske baade i Broncealderen og senere; i alle Tilfælde bærer Oldsagsfundene fra Tiden henimod vor Tidsregnings Begyndelse Vidne om en livlig Forbindelse med sydligere og vestligere boende Folkefærd. Samtidig med, at man her kom til at bruge Jernet til Vaaben og Redskaber, forekommer ogsaa blandt de fundne Sager enkelte langvejs

*) Hardsyssels Aarbog 1909, S. 145 ff.

**) Sophus Müller: Nationalmuseet hundrede Aar efter dets Grundlæggelse, S. 57 ff.

fra indførte Stykker, der varsle om, at en ny Kulturstrømning er ved at trænge sig herop fra Mellem- og Sydeuropa. Et af de sjældneste Fund fra denne Tidsperiode her paa Egnen er de mærkelige Vogne med Bronzebeslag, der er opgravede i Dejbjerg Præstegaards Mose i Bølling Herred. Den ene af Vognene har kunnet

Dejbjergvognen opstillet i Nationalmuseet

sammensættes næsten helt, og den viser os ikke alene, at man i hin Tid var naet vidt i Haandværksdygtighed, men at der tillige blev arbejdet med virkelig kunstnerisk Sans. Disse Vogne har sikkert nok været brugt ved Gudsdyrkelsen. Om lignende Forhold findes der Efterretninger hos stammebeslægtede Folk.

Den romerske Historieskriver Tacitus, der levede omtrent 100 Aar efter Christi Fødsel, fortæller i sit Skrift om Germanerne, at dette Folk dyrkede Guden Njord

— paa Latin Nerthus — i tildækkede Vogne. Njord var hos Germanerne Sindbillede paa den moderlige Jord, den der gav Frugtbarhed og Føde til sine Børn; men hos Nordboerne dyrkedes han ogsaa som den, der i særlig Grad holdt sin Haand over Søfart og Fiskeri. Byen Lejre synes at have været Hovedsæde for Njorddyrkelsen her i Norden.*)

Naar man læser om Njordsdyrkelsen hos Germanerne fristes man til den Tanke, at de smukke Vogne fra Dejbjerg Mose har tjent til en saadan Brug.

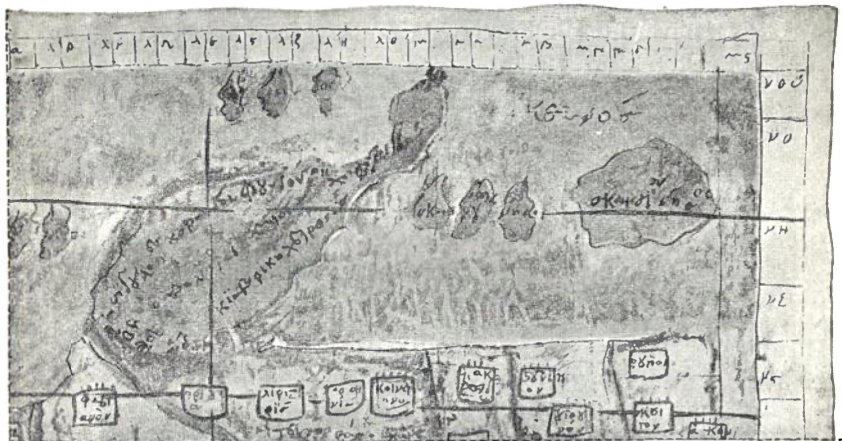
Da det romerske Rige i det første Aarhundrede af vor Tidsregning udvidedes over store Dele af det mellemste og vestlige Europa, sporedes det ogsaa snart, at en højere Kultur gennem de sydlige Grænselände naaede hertil. Handelsmænd indførte fremmede Sager i Mængde, og i Henseende til Haandens Gerning ses det ogsaa, at man her til Lands snart lærte at efterligne det fremmede. Det var dog ikke saa meget ved Handelssamkvem som ved Krigstog, at Romerne fik en noget sparsom Kundskab til Lande og Folk her i Danmark. Ifølge en Indskrift paa Angora Templets Mure sejlede Kejser Augustus med sin Flaade fra Rhinflodens Udløb mod Øst til Cimbrernes Land, hvorhen aldrig før nogen Romer var naaet hverken til Lands eller Vands. Cimbrer, Charuder, Semnoner og andre af Germanernes Folk bad ved Sendebud om Romerfolkets Venskab.

At Cimbrerne har boet i Jylland paa den Tid, er der næppe nogen Tvivl om, og de øvrige omtalte Folkeslag har sikkert ogsaa boet her; thi det er vel det samme Tog, hvorom den romerske Historieskriver Plinius for-

*) Ordet Lethra betyder et Tabernakel, og dette Ord findes i Biskop Ulfilas's Bibeloversættelse som Navn paa det Telt Jøderne brugte til deres Gudsdyrkelse. P. A. Munch: Sl. Afhandlinger I B., S. 455 ff.

tæller, at den romerske Flaade gennemkrydsede Havet til Cimbrernes Forbjerg, altsaa til Skagen.

I den første Del af det andet Aarhundrede levede i Aleksandria den navnkundige Geograf Claudius Ptolomæus, der stod paa Højdepunktet af sin Tids geografiske Viden. Han fortæller, at ved Nakken af den cimbriske Halvø boede Sakserne; men paa selve Halvøen boede Sigulonerne, Saballingerne, Cobandierne, Kali-

Det ældste Danmarkskort, der har ledsaget Ptolomæus's Geografi o. 130 e. Chr.*)

erne, Phundusierne, Charuderne og længst mod Nord Cimbrerne.

Hvor man skal henvise disse forskellige Stammer Plads, er ikke let at afgøre for de flestes Vedkommende, men maaske kan Saballingerne henføres til Salling og Phundusierne til Fjends Herred. Med Hensyn til Cimbrer og

*) Hardernes Land tegnedes Syd for den store Bugt paa Vest-siden af den cimbriske Halvø. Man formoder, at Øerne i Vesterhavet er Thysssel, Mors og Salling, der alle i Oldtiden har været omflydt af Vand. Bugten skal altsaa forestille Limfjorden.

Charuder, da maa man for muligvis at finde deres Op-holdssteder tage Hensyn til den saakaldte Lydforskydning ved Overgangen fra de germanske Sprog til Latinen. Saaledes er det græsk-latinske Ord Calamus etymologisk samme Ord som vort Halm, ligesom det latinske Cornu svarer til det danske Ord Horn, og som Ordet Centum svarer til vort Hundrede. Det latinske Clodevig er Germanernes Hlodevig, nu Ludvig. Efter samme Lydovergang vil de latinske Folkenavne Cimbrier og Charuder her blive til Himbrer og Haruder, hvilke Navne atter naturligt leder Tankerne hen paa Himbersyssel, det nuværende Himmerland, og paa Hardsyssel.

Ligesom Cimbrierne, et Aarhundrede før vor Tidsregning begynder, gjorde sig kendte og frygtede af Romerne ved deres Indtrængen i Gallien, hvor de slog flere romerske Hære, saaledes nævner Julius Cæsar i sin Bog om Gallerkrigen ogsaa Haruderne, der ved Aaret 57 f. Christi F. var paa Vandring og havde sluttet sig til Germanernes Konge Ariovist. Det fortælles, at den Skare Haruder, der var paa Vandring, udgjorde 24,000 Mennesker.

Det lykkedes Cæsar at trænge Germanerne og deres Forbundsfæller tilbage over Rhinen, og formodentlig har Haruderne bosat sig et Sted Øst for Rhinen; men enkelte Dele af den udvandrede Flok kan jo ogsaa paa Grund af Romernes Modstand være vendt tilbage til de hjemlige Egne.

I sin Beretning om Galliens Erobring fortæller Cæsar ofte om et Folkeslag, der hed Hæduerne og boede i det nuværende Mellemland mellem Floderne Saone og Loire. Hæduernes Hovedstad Bibracte laa i Nærheden af den nyfranske By Autun, og man har nu fremgravet Levningerne af denne gamle galliske By, der har ligget paa en Klippeflade omgivet af Mur og Grav. Under

Udgravningen har man afdækket flere Hustomter, og heri har man da fundet mange af de Redskaber, de gamle Beboere har brugt. Blandt disse Sager findes en Art Sikkerhedsnaale af samme Slags, som man mange Steder her i Landet støder paa i samtidige Gravfund, og som de gamle Beboere har brugt til at fæste Klæde-dragten sammen med.*)

Det fremgaar da med temmelig stor Sikkerhed af disse Fund, at vort Folk omtrent paa den Tid, vor Tidsregning begynder, har staaet i Forbindelse med Gallerne og modtaget Paavirkning fra dem.

Det er den saakaldte Jernalder, som paa den Tid holdt sit Indtog hos os, vistnok væsentlig fra Gallerne, der i det hele optraadte mægtigt og toneangivende i Landene Nord for Alperne i det 4. og 3. Aarhundrede før Christi Fødsel.

De Folkefærd, Romerne stødte paa Øst for Rhinfloden og op i de nordiske Lande, kaldte de med et Fællesnavn Germaner. Ved vor Tidsregnings Begyndelse var de Sprog, der taltes i disse Lande, saa lidt forskellige, at Romerne ikke lagde Mærke dertil. I den følgende Tid delte den germanske Sprogstamme sig i flere Hovedgrene: den nedertyske, den højtyske, den gotiske eller østtyske og den nordiske. De nordiske Sprog og de tyske Sprog fremviser endnu i vor Tid saa megen Lighed baade i Bygning og Ordforraad, at deres Oprindelse fra samme Stammesprog er utvivlsom.

Det er den danske Sprogforsker Rasmus Kristian Rask og Tyskeren J. L. Grimm, der er Grundlæggere af den sammenlignende Sprogvidenskab, hvorved man har kunnet lære grumme meget om de forskellige Folks Afstamning. De har paavist, at de ældste sproglige Mindesmærker af de germanske Sproggrene faar større Lighed,

*) Sophus Müller: Vor Oldtid, S. 453.

jo ældre de bliver, og de slutter deraf, at der for godt et Par Aartusinder siden kun har været et germansk Sprog med faa Uligheder i Dialekterne.

Enkelte Særegenheder ved de nordiske Oldsprog tyder paa, at Nordboerne har udskilt sig fra Hovedstammen senere end Sydgermanerne. De religiøse Forestillinger hos vore Forfædre tyder paa det samme, idet den Gudelære, som har været Stammens Fælleseje, holdt sig ret levende her i Norden længe efter, at den hos Sydgermanerne var gaaet halvvejs i Glemme.

Broncealderen synes at være passeret, før den nordiske Gudelære udformedes. Navnet paa Bronze var paa oldnordisk „eir“, paa Gotisk „aiz“, og det svarer til det nuværende Navn Erts. Dette Ord findes slet ikke i den ældre Edda. Det er i en Jerntid; Guderne optræder. Thorshammeren er af Jern; Jetten Geirrød kaster en gloende Jernbolt efter Thor, og Skrymer binder hans Madpose med Jernbaand.

Af det ældste gotiske Sprogmindesmærke, Biskop Ulfilas's Bibeloversættelse, kan man faa Kundskab om, hvórdan dette Sprog var formet i det fjerde Aarhundrede af vor Tidsregning. I det følgende Aarhundrede har vore Forfædre her i Danmark sikkert kendt og brugt den ældre Runeskrift, men det er ikke sandsynligt, at Runeskriften har været kendt her længe før.

Runerne stammer fra de græske og latinske Skriftegn, og de maa have gennemgaaet langvarige Ændringer, før de blev til den simple, grove Skrift, der passede saa godt til det Stof, Træ og Sten, som vore Forfædre ridsede dem paa. De ældste Runetegn her i Landet har ikke været brugt til at indhugge i Sten. Runestenene bærer yngre Runer, hvoraf de ældste er dannede efter Aar 800, og de yngste næppe naar efter Aar 1100.

Det Sprog, der møder os paa vore ældste Rune-

indskrifter, er ikke Tysk, men Dansk. Vore ældste sproglige Minder viser fuldstændig Overensstemmelse, hvor de findes, lige fra Angel og op til de nordlige norsk-svenske Landskaber, hvor vor Folkestamme afgrænses af Lapper og Finner. Vi ser da, at alle tre nordiske Lande havde paa den Tid, da Kristendommen forkyndtes ved Ansgar, en ensartet gotisk Folkeæt med et ejendommeligt uddannet Sprog, et nordisk Sprog, meget forskelligt fra det germanske Syd for Ejderen. Adam af Bremen fortæller da ogsaa, at i det 9de og 10de Aarhundrede kom Præster og Lærere hertil fra Hamborg og Bremen; men Landets Indbyggere kunde ingen Nytte have af deres Undervisning, før de havde været her saa længe, at de kunde tale Landets Sprog. „De Lærere,“

Handbjerg Kirkes Døbefont med Runeindskrift

— fortæller han videre — „som enten af Magelighed eller Tungnemhed ikke kom saa vidt, brugte en Tolk, som i Forsamlingen udlagde Ord for Ord eller Mening efter Mening det, som de fremmede Lærere havde fremsat.“

Af Runemindesmærker er der ikke mange i Vestjylland. Her i Hardsyssel findes særlig faa Runemonumenter. Et Par Sten siddende i Kirkemure kan her nævnes: I Hanning Kirkes sydlige Mur har der i Koret været en Ind-

gangsdoor, hvorover en Runesten er indmuret. Denne Sten, der stammer fra Tiden før Christendommens Ind-

Sten med Runebogstaver i Sædding Kirkes nordlige Mur Øst for Kvindernes Indgangsdoor

førelse her i Landet, bærer en Afbildning af Thorshammeren og følgende Indskrift: „Torkel den raske, Toves Søn, rejste denne Sten efter sin Moder Gyde.“

I Sædding Kirkes nordlige Mur, Øst for en nu til-

muret Dør, sidder en Sten, hvorpaa er afbildet et af de i 12. Aarhundredes Kirkemure saa almindelige Menneskeansigter, ved hvilket er indhugget Runetegnene „M. H. A. S.“ Baade i Sædding Sogn og flere Steder paa Egnen skal der dog efter Sigende tidligere have været Runestene, som enten er ødelagte eller tagne i Brug til Brobygning eller andre Ting.

Omtrent samtidig med Runerne fik vi fra Romerne vor endnu brugelige Tidsinddeling i Uger. Romernes Soldag blev vor Søndag.

Det oldnordiske Ord „Sunna“ (Sol) brugtes paa Snorres Tid kun i det poetiske Sprog, men var forældet og ude af Brug i Talesproget. Dette Ord blev brugt til S sammensætning af Ordet Søndag. Romernes Maanedag, Ugens anden Dag, blev vor Mandag. Ugens tredie Dag var hos Romerne viet til Krigsguden Mars, men hos Nordboerne viedes den til Tir, der oprindeligt var den klare Himmels Gud. Merkurs Dag blev her Odins Dag, og Jupiters Dag blev vor Torsdag, ligesom den romerske Kærlighedsgudinde Venus's Dag hos os fik Navn efter Freja, medens Ugens sidste Dag, Saturns Dag, her blev vor Lørdag.*)

Om den romerske Handelsforbindelse med Norden i Oldtiden findes ikke faa Vidnesbyrd. Der findes i vore Museer og Samlinger mange Genstande, som utvivlsomt er førte hertil fra Rom. Et saadant Fund er gjort i Sunds Sø ved Herning for nogle Aar siden. Det var et Metalfad med graverede Figurer, som fremstillede den bekendte Kærlighedshistorie om Pyramus og Tisbe, der er fortalt af den romerske Digter Ovid i hans Metamorphoser.

*) Englænderne har beholdt Romernes gamle Navn paa denne Dag og kalder den endnu „Saturday“.

III

VIDERE SPOR AF HARDERNES FOLKESTAMME

Det er nævnt i det foregaaende, hvorledes romerske Historieskrivere flere Gange omtaler Hardernes Folkestamme. Man har ment, at Stammen ogsaa kunde spores Nord for Hardsyssel ved Stednavnene Hørdum i Thy og Hørdeland i Norge. I Olaf Trygvasons Saga (Kap. 63) omtales Hardsyssel med Navnet Hørdaland, saa det synes, at Udtalen af begge Landskabsnavne har haft stor Lighed. Den livlige Forbindelse, der i Oldtidens Slutning har været mellem Hardsyssel og det vestlige Norge, hvor Hørdaland ligger ud til Havet Syd for Bergen, kunde godt tyde paa et Stammeslægtskab.

Da Vikingetogene fra Norden kom i Gang, hører vi ogsaa Tale om Harderne. Den angelsaksiske Krønike fortæller, at de første Vikinger, der faldt ind i Landet, var her fra Egnen. Indfaldet, som dér nævnes, skete i Tiden før Aar 800, da Kong Beorchtric styrede i England. Krønikens Efterretning lyder saaledes: „I Kong Beorchtrics Dage kom allerførst tre Skibe, som tilhørte Normanner fra *Heredhaland*; det var de første danske Mænds Skibe, som hjem søgte England.“ Sakserkrøniken fortæller videre, at det omtrent udelukkende var Vikinger fra Jylland, der bosatte sig i det engelske Landskab Kent og paa Øen Whigt, mens en enkelt Æt tog Bolig i Wessex. En irsk Beretning fra hine gamle Tider kalder en Del af de frygtede Vikinger for „Hiruath“, og det synes at være den irske Tunges Gengivelse af Folke-navnet Harder.

Det er da ogsaa i sig selv sandsynligt, at de første Vikingskarer, der udgik fra Norden mod Angelsaksernes og Iernes Riger, netop maatte være fra de Egne, der begrænser Vesterhavet mod Øst; men da Vejen først

var banet til disse frugtbare og rige Egne, fulgte snart større Skarer efter. Nu var det ikke længere Folk fra en enkelt Provins, der drog ud; men de nordiske Folkefærd, der overfaldt de vestlige Lande, benævnes med det fælles Navn „Daner“, og Landet Nord for Floden Themsen, hvor de i talrige Skarer satte sig fast, fik Navnet Danelagen.

Ligesom den norske Konge Harald Haardraade sikkert nok har faaet dette Tilnavn efter sit Herredømme over de norske Harder, saaledes har ogsaa de danske Harder givet Tilnavn til flere Herskere, der vistnok stammer fra dem.

Af Smaakongerne i Hardsyssel nævnes i Olaf Trygvasons Saga: Olaf den engelske, indsat af Sigurd Ring, Audulf og Gorm Heimske. Den sidste af dem maa efter sit Tilnavn at dømme have været en stille og fredelig Mand, der ikke gik paa Krigerfærd i fremmede Lande. Tilnavnet „den heimske“ betyder nemlig Hjemmefødslingen. Det er sandsynligt, at det er den samme Gorm, der undertiden nævnes med Tilnavnet „den Engelske“.

Et Sagn fortæller, at nogle Trælle hos denne Underkonge Gorm engang ude i Skoven fandt et dejligt Drengbarn indeknyttet i en Lindug. Efter den Knude, der var knyttet om Drengen, gav Kongen ham Navnet „Knut“. Siden optog Gorm Drengen i Søns Sted og lod ham faa Riget efter sig.

Fundne Knut styrede sit Rige i mange Aar, og med ham kom Navnet Knut, senere Knud, ind i Kongeslægten. Udenfor Kongeslægten blev Navnet ikke brugt førend hen i det 12. Aarhundrede, da Svend Estridsens Søn Knud blev kanoniseret, og da Knud Lavard blev Værnehelgen for mange af Gildelagene i Købstæderne. Efter den Tid blev Navnet brugt i mange Slægter hele Landet over, saa det nu hører til vore mest brugte Personnavne.

Fundne Knuts Søn hed Gorm, og denne Gorm synes ikke' at have haft Sønner, der kunde styre Riget efter ham, hvorfor han opfostrede Sigurd Snogøjes Søn, som han efter sin Fader og sit Folk gav Navnet Hardeknut.

Det fortælles, at Hardeknut havde en Søn, Gudrød, der paa et Vikingetog blev fanget og solgt som Krigsfange i England, hvor han af de kristnede Briter blev kendt som en Ætling af en hardisk Kongeslægt og senere ved Aaret 882 valgt til Konge i et af de danske Riger i England.

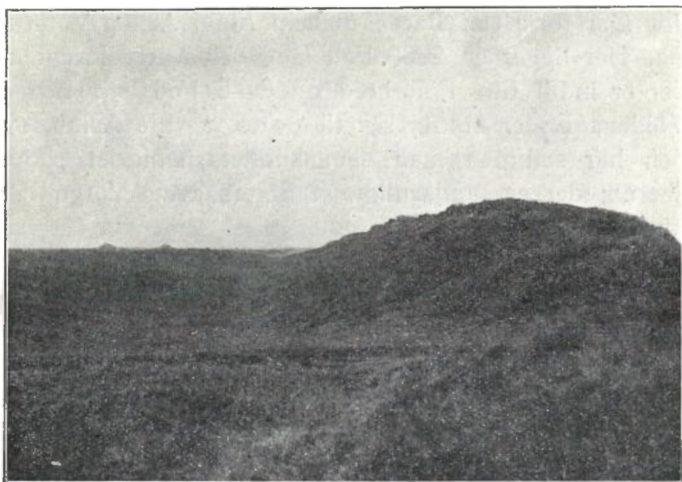
Hardeknut havde en anden Søn, der hed Gorm, og som nu i Almindelighed nævnes med Tilnavnet „den gamle“. Adam af Bremen kalder ham Hardeknut Urm, og han blev siden nævnt med Navnene Hardeknut Gorm og Hardegorm.*)

Adam af Bremen kalder ham ogsaa Gorm den grusomme (Crudelissimus Orm), fordi han som ivrig Hedning forfulgte de Kristne og lod Kirken i Slesvig nedrive. Fortællingen om, at Gorm samlede Danmarks Rige, er vitterlig urigtig, derimod har Sagafortællingen sikkert nok Ret, naar den meddeler, at han underlagde sig store Dele af Nørrejylland og det meste af Sønderjylland indtil Slien.

Sakso fortæller, at Gorms Dronning Tyra var en Datter af *Edelradus Anglorum rex*, Edelred, Anglernes Konge. Navnet Edelradus er sikkert nok en Fejlskrivning for Haraldus, og naar man tidligere har oversat „Anglorum rex“ som Englændernes Konge, er det næppe rigtigt, det skal være „Anglernes Konge“. Med disse Ændringer bliver der god Mening i Saksos Fortælling, der saa kommer til at stemme næsten overens med Islændernes Meddelelser, at Tyras Fader hed Klakharald

*) Der er dog en Mulighed for, at det sidste Navn, der findes i de esromske Annaler, skal henføres til Fundne-Knuts Søn Gorm.

og var Jarl i Holsten. Da Gorm bejlede til Tyra, afslog hun at skænke ham sin Haand, hvis hun ikke kunde faa „Anglia“ i Medgift. Efter dette er det sandsynligt, at hendes Fader Jarl Klakharald har haft Fordringer paa Landskabet Angel, som Gorm for at vinde hende har underlagt sig tilligemed det meste af Sønderjylland. Er Tyra saaledes Skyld i, at det sydlige Grænseland

Parti af Rammedige

blev vundet, er der endnu bedre Grund til at mindes hende som „Danebod“, fordi Danmark derved og ved Dannevirkevolden fik bødet sit søndre Led.

Lignende Jordvolde som „Dannevirke“ blev omtrent samtidig bygget andre Steder til Værn mod fjendtlige Indfald. Her i Hardsyssel findes *Rammedige*, der oprindeligt har været over en Fjerdingsvej lang. Dette Dige er nu paa sit bedst bevarede Sted 5 Fod høj og 20 Fod bred ved Foden, og paa dets Østside er der en Grav paa omtrent 15 Fods Bredde og 4 Fods Dybde. Det er

formentlig ligesom de øvrige lignende Langvolde opført til Værn for et større Landomraade, der til Siderne var sikret ved Vandløb. Mod Syd i Ramme Sogn findes ved Gaarden Volder en anden Vold, der ligeledes gaar i Retningen Nord—Syd. Længden af denne Vold er henved 220 Alen, og paa et Sted er den 10—12 Alen bred i Bunden.

En lignende betydelig Jordvold findes i Vorgod Sogn lidt Øst for Byen Barde mellem Abild Aa og Vorgod Aa. Her ligger en 2000 Fod lang velbevaret Jordvold, der er indtil 6½ Fod bred og 3—5 Fod høj. Begge Voldens Ender støtter sig til de to nævnte Aaløb, og den har sammen med dem kunnet danne et „godt Værn“; det er sandsynligt, at Sognavnet Vorgod er afledt deraf.*)

En lignende Vejspærring fra Oldtidens Slutning eller fra den tidlige Middelalder findes i Ikast Sogns sydøstlige Del. Dens Navn er nu Fandens Dige, og den strækker sig fra den nordlige Fod af Ballebjerg mod Nordvest i en Længde af 1200 Fod; men efter gammel Fortælling skal den have strakt sig endnu 2000 Fod længere i vest-nordvestlig Retning. Diget er 8 Fod bredt og henved to Fod højt, men oprindeligt har det sikkert været mere anseeligt.

En saadan Gennemskæring gjort med Haanden kaldtes i ældre Tid et *Kast*, og Oprindelsen til Sognavnet Ikast kan henføres til denne Udgraving. Disse Forskninger fra Overgangstiden mellem Oldtid og Middelalder kan have haft Betydning som en Slags Fæstning for en mindre Hær, ligesom de har kunnet spærre Vejene for en indtrængende Fjende. Saadanne Værn ikke langt fra Sysselets Grænser tyder paa, at Folkestammen her har

*) Navnet Vorgod skrives 1266: Vorguth og 1340: Worthguth. Vord = Bevogtning, Gærde, Hegn eller Værn.

følt sig som en Enhed og har villet værne Landet, naar Fjender fra andre Egne truede.

Foruden de tidligere nævnte Konger af Hardernes Slægt findes omtalt en Søn mere af Hardeknud ved Navn Frode, som af nogle fik Tilnavnet *Hardesnude*.

Sakso fortæller om Hardeknud, at han var en god og retskaffen Konge, som man dog maatte beklage i det ene Stykke, at han døde uden at have modtaget den kristne Religion. Derimod omvendte Sønnen Frode sig til Kristendommen, og han skal have ladet Kirken i Aarhus bygge i Aarene 913—36.

Endskønt Gorm den Gamle udvidede sit Magtomraade, er det øjensynligt, at hans Efterkommere i særlig Grad følte sig knyttet til Hardernes Folkestamme. Saaledes bar Gorms mest elskede Søn Navnet Knud, et Navn, der blandt Harderne synes at have haft en særlig hellig Betydning. Det har samme Afledning som det nydanske Ord Knude, hvormed man i Oldtiden med kunstfærdige Slyngninger knyttede Maskerne i Net, Bindtøj og Væv, knyttede Skødet til Skibets Bord, Strengen paa Buen og Trækdyret for Vogn og Plov.*)

Navnet bliver ved at følge de senere Slægtled, og Knud den Stores Søn, der var udset til hans Efterfølger, optog det gamle Slægtsnavn Hardeknud, for ligesom at pege paa den Egn, hvorfra Ætten udledede sin Byrd.

Det er maaske ogsaa denne Stammefølelse, der gjorde sig gældende, da de norske Harder saa villig sluttede sig til Knud og gjorde Opstand mod Oluf den Digre, som uden Sværds slag maatte forlade Norge i Aaret 1028.

Utvivlsomt har Kongeslægten haft en Del Jordegods (Arvegods) her i Hardsyssel. Dette Gods er sagtens

*) M. H. Rosenørn: Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesen af Nørreris I, S. 88.

mest gaaet i Arv til de Kongesønner, der ikke kom paa Tronen, og saaledes ses det da ogsaa, at Prins Buris her ejede de fire Godser, som han 1162 skænkede til derpaa at grunde det Kloster, der byggedes i Tvis Sogn. Af Krongods her i Sysselet kan nævnes de mange Kongsgaarde: Kongensgaard i N. Nissum, i Lønborg og Hjerm Sogne. I sidstnævnte Sogn nævnes endnu 1547 Kongsskov. I Hanning Sogn ligger Gaarden Kongensholm, og der har tidligere været en Kongsgaard paa Holmsland, en ret betydelig Ejendom, som ved Middelalderens Slutning maa have været en Gaard, der i vore Dage vilde have 20 Tdr. Hartkorn.*)

Ved de mægtige Runestene i Jelling er Mindet fæstnet om, hvor Gorms og Tyras Gravsteder er. Tilnavnet „Konungr Hørda“, Hardernes Konge, forekommer oftere i gamle Skrifter, saaledes i Skaldskaparmaal hos Snorre; men her i Hardsyssel har man ikke fundet Runer ristede over de gamle Kongeslægter. Der findes dog nogle Kæmpehøje, hvori Konger maaske har været jordede i meget gamle Tider. I Præsteindberetningen 1638 beskrives den store Kongens Høj ved Ringkøbing: „Dens Omkreds er 88 Skridt, dens Højde er 26 Alen; den er grøn med Græs bevokset, og Agre støder til den paa alle Sider. Højen har samme Form, som den har haft fra Arilds Tid, men et svært og velholdt Dige omkring den er Tid efter anden opløjet og bortført.“ Dette smukke Mindesmærke er nu næsten sløjft. I Brejning Sogn findes Kongsbjerg (Kongebjerg 1700), og i Torsted Sogn fandtes 1638 Nord for Kirken Kongenshøj, som da var stærkt medtaget af Sandflugt.

1638 nævnes ogsaa Kongens Led**) i Engbjerg ved

*) Eline Gøyes Jordebog, udg. af A. Thiset, S. 188.

**) Navnet Led er snarest en Forkortelse af et ældre Lide, en Bakkeskraaning.

Siden af Dronningens Høj, og samtidig nævnes Dronningens Dal i Sale Sogn. Alle disse gamle Navne viser sikkert nok tilbage paa Tider længe forud for Kong Gorms og Dronning Tyras Dage, Tider, hvorover Historiens Lys ikke kan kastes med tilstrækkelig Glans. Man kan da formode, at den i Oldtiden saa hyppigt nævnte Folkestamme Harderne har dannet Grundlaget for den dygtige vestjydske Befolkning, thi det passer vel nok, hvad en historisk Forfatter har skrevet, at „denne Befolkning er begavet med lykkelige Anlæg for fredelige Idrætter“.

Det synes ogsaa, at Stammeforskellen mellem den vestjydske Befolkning og Folkene i det øvrige Land kan spores gennem de ved Sessionerne foretagne Maalinger, hvorved det har vist sig, at Beboerne af Ringkøbing og Thisted Amter er de højeste og Laalikerne de laveste.

Ligesom Folk fra Vendsyssel endnu kaldes Vendelboer, fra Tysyssel Tyboer, saaledes var det gamle Navn paa Folkene i Hardsyssel i ældre Tid Hardboer. Det kan dog bemærkes, at man i Hanherred endnu bruger de afslidte Former Hassel og Hasselboer for Hardsyssel og Hardsysselboer.

IV

SYSSELTINGET OG SYSSELETS SÆREGNE FORHOLD

Saa langt tilbage i Tiden, som de gamle Tingsvidner naar, har Tingstedet for Hardsyssel været i Holstebro, der sikkert nok fra gammel Tid har været den betydeligste By i det paagældende Landomraade paa omtrent 75 □ Mil. Resen har i sin Danmarks Beskrivelse ved Holstebro nævnt baade Sysseletoft og Sysseleting.

Paa Sysseletingene forhandlede saadanne Sager, der

vedkom hele Sysselets Omraade; her udstedtes Skøder, der vedrørte Gods i flere Herreder. Kongens Ombudsmand samledes her med de „bedste Mænd“ i Sysselet og med „menige Bygdemænd“; Sysseltinget kaldes almindeligt i de gamle Love og Tingsvidner Bygdeting, ofte forkortet til Byde og Byting, hvilket sidste Navn dog ogsaa bruges om Byens Ting, Købstadens Ting. Sysseltinget kan saaledes betragtes som et stort Grandestævne.

Da Provinsiallovene i Valdemar Sejrs Tid blev samlede og udarbejdede, havde Sysselinddelingen tabt sin meste Betydning som verdsligt Ting. I den følgende Tid var der kun ringe Forbindelse i Styrelsen af de enkelte Herreder, idet de ofte hver for sig bortgaves som Len eller pantsattes under Kongemagtens Svaghed, uden at der nu blev taget Hensyn til den gamle Landsinddeling; men alligevel vedblev Sysseltinget under andre Former at bestaa langt op i Tiden, væsentlig som gejstligt Ting, hvortil Biskoppen sendte sin Ombudsmand, Sysselprovsten, for at han skulde være Dommer over de Forseelser, der var begaaede af gejstlige eller udøvet mod gejstlige. Her paadømtes Ægteskabssager og Hel- ligbrøde, her forkyndtes Bandsættelser, og her toges Tingsvidner paa gejstligt Gods inden for Sysselets Omraade.

Naar en Sag vedkom hele Sysselet, blev den kundgjort paa Sysseltinget. Saaledes udstedte Valdemar Sejr ved Aaret 1237 følgende Brev:

„Valdemar o. s. v. hilser i Naade Indbyggerne i Harthæsysæl. Det bør I tilvisse vide, at ingen er fritagen for at betale de Penninge, som skal ydes af hver Plov (i Vederlag for Mønten); men at alle Klerke og klostergivne ere pligtige at betale dem saa vel som Lægfolk.“*)

Biskoppen havde haft Ret til i Ribe at udmønte Penge

*) Ribe Oldemoder, 8.

sammen med Kongen; men denne Ordning var næppe heldig, hvorfor Biskoppen afstod sin Halvdel mod at nyde Plovskatten af Hardsyssel, Almind Syssel og Varde Syssel samt af Stæderne Varde og Lemvig. Afgifterne af de øvrige Købstæder fulgte altsaa ikke med, uagtet de ellers henregnes til Syslerne.

I Aaret 1252 blev dette Forhold igen ordnet mellem Kong Abel og Biskoppen saaledes, at den sidste skulde have 18 Penge (Denarios) af hver Plov og 50 Mark samt den sædvanlige Afgift af Varde og Lemvig. Resten af Plovskatten skulde tilfalde Kongen, med mindre han forandrede sin Mønt.*)

Noget senere maa Biskoppen have overgivet Domkapitlet sin Ret til denne mindre Plovskat (denaria minora aratralia), som hørte til Kannikernes Fællesindtægter og gav ved Pinsetid aarlig 20 Mark eller lidt mere. Det lader ikke til, at Kannikerne har nydt de omtalte Afgifter af Byerne Varde og Lemvig; thi disse nævnes ikke i Indtægtslisten.**)

Her kan nævnes nogle andre Sager, der har været forelagte paa Hardsyssels Ting: 1350 udgik Bud fra Biskop Peder Thuresen i Ribe, at Præsterne i Holstebro og Mejrup paa Hardsyssel Ting skulde forkynde Bandsættelse over Esger Christiansen, der havde røvet Korn, Kvæg og Penge fra Domkapitlets Bønder i Stadil og Hee og til Trods for gentagen skriftlig Advarsel ikke havde villet give fuld Erstatning.

Her paa Tingstedet var ovennævnte Biskop til Stede 1360, da han skødede en Del Jordegods, hvoriblandt Kolstrup i Bøvling Sogn, 1 Gaard i Vem, 1 Gaard i Navr, Lundshede i Estvad og sit Gods i Rønbjerg Sogn til Ribe Kirke og Bispedømme, mod at de efterfølgende

*) Ribe Oldemoder, S. 6.

***) Ribe Oldemoder, S. 71.

Biskopper skulde lade afholde en daglig Messe til Frelse for Giverens og den til enhver Tid værende Biskops Sjæl.*)

Væbneren Christiern Luggi pantsatte her 1378 til Ribe Bispestol for 80 Mark Sølv sin Ejendom Svenstrup i Sal Sogn, Ginding Herred, samt Ejendomme andetsteds i Hardsyssel, som var tilfalden ham efter hans Broder Herman Knudsen, og disse Ejendomme skulde tilfalde Bispestolen, hvis Pantessummen ikke blev betalt til 25. Juli, og Pantsætteren forpligtede sig til, hvis Gaarden og Godset paa den Maade tilfaldt Bispestolen, at skøde Panthaveren Godset enten paa „Harthbobygde-thing“ eller paa Ginding Herredsting, hvor han helst vilde modtage det.**)

1408 den fjerde Dag efter Mikkelsdag fremstod Adelsmanden Niels Krag og hans Hustru Fru Ellen „in communi placito Harthesysel“, hvor de tilskødede Ribe Domkapitel Hovedgaarden Rybjerg, en Mølle og andet Gods i Velling, Hee og Stadil Sogne.***) Vidnerne var Jakob Jensen, Prior i Stubberkloster, Præsterne Laurids af Holstebro og Christiern af Hjerm, Væbnerne Jens Eriksen af Langtind og Niels Kalv af Gimsing, Jakob Thuesen af Idum, Mikael Petersen, Foged (advocatus) i Holstebro, og et Par Borgermænd.

1443 nævnes, at Mattis Symonsen, Foged paa Hardbo- byting, Præsterne Esge i Holstebro, Mattis Person i Husby og Christen Nielsen i Sale, Borgemester Jens Andersen i Holstethbro og tre Borgere var Vidner paa, at Hrr. Niels Eriksen af Langtind, Ridder, lod læse

*) Suppl. til Ribe Stiftkistes Breve, 24.

***) Hardsyssels Diplomatarium, S. 13.

***) Sysseltinget kaldtes i de latinske Tingsvidner „placitum commune“, medens Herredstinget kaldtes „placitum provinciale“ og Landstinget „placitum generale“.

et Brev, som var udstedt i 1391 „in placito Hardbobyting“, hvor Prioren af Stubberkloster Jakob af Husby, Væbnerne Niels Svendsen, kaldet Krag, Niels Hermansen, kaldet Kalv, Lille Klaus hedder Nichelsen, Iver Christiensen, Iver kaldet Ræv, samt Niels Buk, Borger i Holstebro, havde vidnet, at Væbneren Agho Puther havde faaet Rydhave og Gods i Ginding Herred i Pant af Væbneren Albert Andersen.*)

Endskønt Sysseletinget, som før er nævnt, efterhaanden tabte sin oprindelige Betydning med Hensyn til Sysselets almindelige Forhold, vedblev det dog indtil længe efter Reformationstiden at bestaa ikke alene som gejstligt Ting, men ogsaa i verdslig Henseende som det Sted, hvor Hjemmel paa Ejendomme (Lavhævd), Skøder og Pantsættelser med størst Beviskraft kunde gøres gældende. Saaledes skriver Resen ved Aaret 1667 om Holstebro:

„Til de øvrige Mærkeligheder i Byens Omegn hører fremdeles det Ting og den Domstol, som kaldes Hardbo Sysseleting, hvor offentlig bevidnede Breve om Handel, Overdragelser og andre lignende Forretninger meddeles Gæsterne uden stort Tab af Tid og Penge, hvorfor det almindelig lovprises ligesom Ribernes Gæsteting.“

Fra 15. og 16. Aarhundrede findes der mange Breve og Tingsvidner fra Hardbo Bygdeting, og Sysseлиндdelingen vedblev ogsaa i dette Tidsrum at have Betydning derved, at „de bedste Bygdemænd“, Mænd udnævnte inden for Sysselets Omraade, som oftest sammen med Biskoppen kunde underkende en Dom, der var afsagt af de herredsvise valgte Sandemænd og Nævninger.

Saaledes nævnes det, at Kongen 2. Januar 1470 udstedte Befaling til 8 Mænd i Vandfuld Herred, 8 i

*) Hardsyssels Diplomatarium, S. 33—34.

Ulfborg Herred, 6 i Hing Herred, 4 i Bølling og 8 i Hjerm Herred, at de skulde vidne, om Fjandgrønne i Nissum Sogn var Hr. Peder Høgs rette Forde, og om den Bygning, der var opført i Hr. Vendelboes Tid og siden, var bygget med Rette. Hr. Peder Høg var ikke tilfreds med dette Kongebud og vilde ikke dømmes af disse „Bygdemænd, som i Syssel bosiddende ere“, hvorfor Kongen 24. April skrev, at Sagen skulde paakendes af uvildige Bygdemænd, saaledes som Loven udviste.*)

I Fru Eline Gøyes Jordebog, der er nedskreven i det 16. Aarhundrede, findes en noget mangelfuld Fortegnelse om Ting og Tingdage samt de Kornmaal, der blev brugt paa de forskellige Egne. Ifølge denne Fortegnelse og de i Hr. A. Thisets Udgave tilknyttede Anmærkninger holdtes Hardsyssels Ting om Onsdagen, medens Tingdagen for Hjerm Herred var Lørdag, for Bølling Herred Mandag, for Vandfuld Herred Lørdag, for Skodborg Mandag, Ulfborg Herred Lørdag, Ginding Herred Torsdag, Hammerum Herred Lørdag og Hing Herred Torsdag.

Inden for Sysselet var Kornmaalet almindeligt saaledes: 1 Ørtug Rug var 10 Skæpper, 1 Ørtug Byg var 12 Skæpper, 1 Ørtug Havre 20 Skpr. En Undtagelse fra dette dannede Skodborg, Ulfborg og Ginding Herreder, hvor en Ørtug Rug var 12 Skæpper, medens en Ørtug af Byg og Havre havde samme Størrelse som i de øvrige Herreder i Sysselet.

En Td. Smør var over hele Sysselet 12 Pund; men Pundet var slet ikke samme Vægtenhed som vort nuværende Pund. Værdien af en Td. Smør faar man en Forestilling om, naar man ser, at Henrik Eriksen Banner, der 1329 fik Ribe Domkapitels Gods Svendstrup i Sale Sogn i Forlening, skulde af dette Gods

*) Slgr. til jydsk Historie og Topogr., VII B., S. 268—269.

svare 6 Tdr. godt nyt Smør eller ogsaa 18 Ører Korn, nemlig 1 Mark Rug, 1 Mark Byg og 2 Ører Havre. En Mark kaldtes ogsaa Læst; hver Læst var 8 Ører, og hver Øre var tre Ørtug.

Da nævnte Hovedgaard med dens tilliggende 14 Bøndergaarde laa i Ginding Herred, vil man af det ovenstaaende se, at de 6 Tdr. Smør havde samme Værdi som 36 Tdr. Rug, 36 Tdr. Byg og 15 Tdr. Havre.

Da samme Gods 1438 fæstedes af Ribe Biskop Henrik Stangeberg, var de 6 Tdr. Smør sat til en Værdi af 24 Mark;*) men 1466 fik Væbneren Anders Nielsen det i Len paa Livstid for 18 Mark lybsk og 2 Tdr. Smør. Hardsyssels Smørmaal Hardepund eller Hardbopund, som udgjorde $\frac{1}{12}$ Td., vilde altsaa i Værdi svare omtrent til $1\frac{1}{8}$ Td. Korn.

Af Kong Valdemars Jordebog kan man se, at den aarlige Afgift af Jord var omtrent $\frac{1}{16}$ af Værdien. Saaledes var Skivegaard med tilliggende vurderet til 40 Mark Guld, og deraf havde Kongen 20 Mark Sølv i aarlig Indtægt. 1 Mark Guld var 8 Mark Sølv.

Med Hensyn til Penge og Penges Værdi foregik der store Ændringer i Middelalderen.

Langt tilbage i Tiden brugte man Varer som Værdimaalere. Det maatte være en Vare, hvis Værdi alle godkendte og var villig til at tage imod. Paa Island har man brugt Vadmel som Værdimaaler, og paa lignende Maade vides det, at Oldtidens Hyrdefolk brugte Kvæg som Værdimaaler, naar der skulde handles.

Da Penge og Kornmaal i Middelalderen har samme Benævnelser, har sikkert nok Korn og Penge begge været Værdimaalere hos os, saaledes at en bestemt Vægt af Sølv oprindeligt har svaret til et vist Maal af Korn. Før man kom til at udmønte Metal, brugtes Guld og

*) O. Nielsen: Hjerme-Ginding Herreder, S. 386.

Sølv som Betalingsmiddel efter Vægt, og iblandt vore jordfundne Guld- og Sølvager finder man afhuggede Stykker, der har været brugt som Byttemiddel. Fra vor Tidsregnings Begyndelse findes der fremmede Mønter i Jorden og i vore Gravhøje; men de synes væsentlig at have været brugt til Smykker.

De første danske Mønter er prægede under Svend Tveskægs Regering, og fra den Tid kender man Navnene Mark, Ører, Ørtuger og Penninger.

1 Mark Sølv var $\frac{1}{2}$ Pund (32 Kr.) eller 3 Mark Penge. Penningen var den eneste Mønt, der virkelig udmøntedes; den var af Størrelse som en 25 Øre, men tyndere, og dens Sølvværdi var før Valdemar Sejrs Tid halv saa stor; men dens Handelsværdi var selvfølgelig langt større.

I Kong Erik Ejegods Tid mener man, at en Penning havde samme Værdi som en Skæppe Byg, og en Læst (Mark) Rug eller Byg, der var 288 Skæpper, har altsaa da kostet 1 Mark Sølv, der havde samme Vægt som 16 af vore Tokronestykker. 1 Mark Korn og 1 Mark Penge var hver 8 Øre, hver 3 Ørtuger. En Øre Sølv var altsaa 2 Lod, og Ørtugen i Henhold dertil $\frac{2}{3}$ Lod eller $1\frac{1}{2}$ Kr. efter vor nuværende Mønt.

Oprindelig synes Ørtugen at have været 12 Penninge, men senere regnede man den til 10 Penninge. Penningens Værdi vilde derefter være 15 Øre i vore Penge.

Efterhaanden udmøntedes ofte daarligere Penninge, og selvfølgelig sank deres Værdi. I Valdemar Sejrs Tid regner man, at Penningens Værdi var sunket ned til 5 Øre i vore Penge, og man har Eksempler paa, at Mønten paa den Tid var saa daarlig, at den næppe svarede til Trediedelen af dens oprindelige Værdi.

I Kong Nielses Tid kostede 1 Skp. Byg 3—4 Penning; men i Dronning Margarethes Tid kunde en Skp. Korn endog koste 11 Penninge, medens en Arbejders Dagløn

samtidig regnes til 3 Penninge. Senere sank Pengenes Værdi endnu mere, saa i Aaret 1467 kostede en Skp. Korn 18 Penning, og en Td. Smør, der som forhen vist, i Aaret 1438 kostede 4 Mark, i 1467 kostede 6 Mark; men ved Aaret 1500 10 Mark.

V

OMBUDSMÆND OG LENS MÆND

I Danmark er Sporene af de ældste Lovgivningsindretninger mere udvaskede end i det øvrige Norden, rimeligvis fordi de samme Udviklingstrin her er tilbage- lagte langt tidligere. Af Runestenene fra det 9. Aarhundrede ved vi, at Danmark har haft „Goder“, der da vistnok ligesom de islandske har været Formænd paa Herredstingene, hvor de var Fremsigere og Bevarere af de endnu uskrevne Retsregler.

Allerede i tidlig Tid har man Vidnesbyrd om, hvordan disse Retsregler vedtoges. Saaledes fortæller Ælnoth i Knud den helliges Saga: Et navnkundigt Sted midt i Jyllands Kreds er Viborg, hvor Folk i ikke ringe Mængde fra alle Jyllands Egne meget hyppigt samles, saavel for at forhandle almindelige Sager som for at stadfæste Lovenes Sandhed eller Varighed, og hvad der bliver slaaet fast med den forsamlede Mængdes Raad, overtrædes ikke ustraffet.*)

Over Lovenes Form havde Kongen ingen særlig Myn- dighed; men som det hedder i Indledningen til den jyske Lov: „Det er Kongens Embede og Høvdings, som i Landet er, at haandhæve Domme, gøre Ret og frelse dem, der med Vold tvinges, saasom Enker, værge- løse Børn, Pilgrimme, Udlændinge og fattige Mænd, som er dem, der tiest gaard Vold over; men han skal pine Ildværksmand, der ej vil rettelig leve, fordi idet

*) Langebek: Scriptorum, 3. Bind.

han piner eller dræber Udaadsmand, da er han Guds Tjenestemand og Lovens Værge.“

Dommerne maatte kende deres Landsdels Retsvedtægter, der for Jyllands Vedkommende nedskreves og vedtoges, da Kong Valdemar, Knuds Søn, havde styret Landet i 39 Vintre. Det var i Marts Maaned 1241, at jydsk Lov vedtoges.

Kun Reglerne for Landets Styrelse og Ombudsmændenes Virksomhed udgik fra Kongen alene; han havde fri Haand over Administrationen, hvis Mellemlid fra først af var den kongelige Ombudsmand for Sysselet. *) Navnet paa en saadan kongelig Embedsmand var oprindelig Sysselmand, og hans Hverv var at opkræve de kongelige Indtægter som Sagefald, Leding og Landskyld, og dernæst skulde han hjælpe hver Mand til sin lovlige Ret.

Senere da Syslerne deltes i Len, kaldtes den kongelige Embedsmand for Lensmand. Af Hardsyssel dannedes i det væsentlige to Len, først Lundenæs Len og senere Bøvling Len efter Reformationstiden. De fire Herreder Bølling, Hammerum, Ginding og Hjerm udgjorde et Len, der laa under den kongelige Lensmand paa Lundenæs og derfor kaldtes Lundenæs Len. Under de forvirrede Forhold midt i det 14. Aarhundrede var Hjerm Herred løsrevet fra Hovedlenet, idet den sønderjydske Kong Valdemar forlenede dette Herred samt Skive By og Hindborg Herred til den mægtige Marsk Ludvig Albertsen, efter hvis Død det 1328 gik over til hans Enke og Børn. Men allerede Aaret efter blev Hjerm Herred forlenet til Ludvig Albertsens Broder Albert Albertsen til Vinderup, og han fik tillige Holstebro Købstad. Fra 1498—1660 laa sikkert nok baade Hjerm og Ginding Herreder under Lundenæs Len, men sidstnævnte Aar lagdes Ginding Herred under Bøvling Amt.

*) Se Dr. Oluf Nielsen: Sysseлиндelingen i Danmark, S. 45 ff.

Man kender saa grumme lidt til Sysselets administrative Ordning forud for det 14. Aarhundrede, da man finder, at de enkelte Herreder og Byer hver for sig forlenedes bort og pantsattes. 1368 laa Byen Ringkøbing under Riberhus Len, og det samme har maaske været Tilfældet med nogle af de derved nærmest liggende Herreder.

Ulfborg og Hing Herreder var fra 1454 forlenet bort til Niels Eriksen Gyldenstjerne til Timgaard. Det lader til, at han har haft dem til 1473, da Niels Gundesen Lange til Lydum og Hennegaard klagede over, at Niels Eriksen gjorde Indvendinger mod at overlade ham Hing Herred, som Kongen havde pantsat til ham. Under Chr. I.s Romerrejse 1473 udstedte da Dronning Dorteas følgende Paabud: „Vider kære Hr. Niels, at Hr. Niels Gundesen haver ladet berette for os, at I gør hannem Hinder paa Hinge Herred, som han af vor kære naadige Herre i Pant haver, hvilket os dog forundrer, efterdi hans Naade haver skrevet eder tilforn til, at I skulde intet bevare eder med det samme Herred, førend I havde fornøjet hannem de Penninge, som han det for af hans Naade i Pant haver. Thi beder vi eder endnu kærlig og ville, at I herefter ingen Hinder gør ham herpaa i nogen Maade, førend det vorder ham afløst med Rette for saadan Sum Penninge, som han det for i Pant haver.*)“

Senere i Kong Hanses Tid var Niels Clementsen**) Lensmand over Ulfborg og Hing Herreder til sin Død

*) P. F. Suhm: Nye Samlinger til den danske Historie, III. Bind, S. 347.

**) Niels Clementsen ejede Hovedgaarden Blæsbjerg i Mejrup Sogn. Ved hans Død inddroges Gaard og Gods under Kronen, men et Par Aar senere fik Rasmus Clementsen igen Godset som Ejendom.

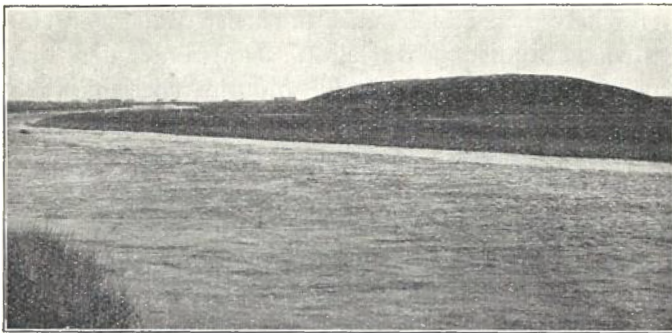
1518, hvorpaa Ejler Bryske havde dem i nogle Aar; men han afstod Ulfborg Herred til Niels Clementsens uægte Søn Rasmus Clementsen. 1524 opkrævede Mogens Juel til Udstrup Skatterne af Ulfborg og Hing Herreder, som Henrik Nielsen Rosenkrans det følgende Aar fik i Pant for 1234 Mark dansk; men 1535 laa disse Herreder under selve Kronen, og Indtægterne af dem opkrævedes af Lensmanden paa Riberhus.

Vandfuld Herred laa som Pantelen til Ribe Bispedømme 1387. Jens Mikkelsen, der var Biskop i Ribe 1369—88, forøgede Bispestolens Ejendomme meget, særlig med Godser her i Hardsyssel, hvor ogsaa Bøvling Slot laa som en af Bispestolens mest værdifulde Ejendomme. Samme Biskop stiftede 1387 en Messe for Dronning Margarethe og gav hende Halvdelen af det inddrevne Vrag i Vandfuld Herred, saa længe hun levede. Efter hendes Død skulde alt Vrag, der inddrev for nævnte Herred, med fuld kongelig Ret tilfalde Bispedømmet, indtil Pantet paa lovlig Vis blev indløst. Dette Len synes allerede da i lang Tid at have ligget under Bispestolen, som meget bekvemt fra Bøvling Slot kunde faa de aarlige Afgifter opkrævede.

Først i det 16. Aarhundrede var dette Herred forlenet til Niels Clementsen, derefter fra 1518—20 til Ejler Bryske, og fra 1520—23 til Rasmus Clementsen til Blæsbjerg. Landsdommer Mogens Munk havde det derefter til 1537, da det lagdes under Bøvling Slot, som Kronen nu ved Reformationen havde faaet i Eje sammen med meget mere Biske- og Klostergoods her i Sysselet. Under dette Slot lagdes efterhaanden Skodborg, Ginding, Ulfborg og Hing Herreder. Dette Bøvling Len styredes af en kongelig Lensmand indtil 1660, da det fik Navnet Bøvling Amt og bestyredes af en Amtmand.

Lundenæs Slot laa i Sysselets sydligste Del og havde

fra gammel Tid været Kongsgaard, og da Holstebro By med dets kongelige Slot tabte sin Betydning som Hovedbyen i Sysselet, blev en Del deraf knyttet til og lagt under Lundenæs. Hvornaar dette er sket, lader sig ikke med Vished afgøre; men Holstebro Slot som Lenssæde synes at være nedlagt ved Aaret 1320, da Christoffer II i sin Haandfæstning forpligtede sig til at nedrive alle kongelige Slotte i Jylland, saa nær som Ribehus, Koldinghus og Skanderborg.

Lundenæs Voldsted ved Skjerna

Dronning Margarethe pantsatte 1387 Lundenæs og de underliggende Herreder til Biskop Jens Mikkelsen i Ribe for 3000 Mark. Hun indløste Pantet 1407, da Bispestolen i Stedet for fik Trøjborg med tilliggende Gods i Sønderjylland i Pant for 5000 Mark. Eskild, som da sad paa Ribe Bispestol, og Domkapitlet gav en Kvittering fra sig, hvori de erkender, at Dronningen lovlig har indløst Slottet og Fæstet Lundenæs med de Len og Købstæder, som Kong Oluf og Dronning Margarethe forhen havde pantsat til Biskoppens Formand og til Domkirken med al kongelig Rettighed.*)

*) J. Kinch: Ribe Byes Hist., I B., S. 267.

Fra omtrent 1467 var Anders Friis Lensmand paa Lundenæs, og han fik 1482 udstedt følgende Brev fra Kong Hans til Bønder og menige Almue, som ligger og tjener til Lundenæs:

„Som I ville vide, at fornævnte vort Slot er ganske ilde forfaldet i mange Maader som paakendes, da have vi nu befalet Hr. Anders Friis, vor elskelige Mand og Tjener, at bygge der et nyt Hus paa og det at forbedre i alle Maader, som behov gøres.“

Ved Aaret 1484 blev Mourids Nielsen Gyldenstjerne til Aagaard Lensmand paa Lundenæs. Mandagen efter de hellige tre Kongers Dag (9. Jan.) 1487, den Dag, som „Snapstingh kalles“, fik Mourits Niensens Fuldmægtig et Tingsvidne af Bølling Herreds Ting, at tre Bønder i Sønderskov, Kodbøl og Albek „gave Last og Kære“ paa den Fiskegaard, som Hr. Anders Friis havde ladet bygge, og de sagde, at de ej kunde besidde deres Gaarde og ej udrede den Skyld til Lundenæs, de nu gave did, om den (Fiskegaarden) blev ved Magt; „thi han er dem storlig til Trængsel“. Endvidere sagde de paa samme Ting deres Gaarde op for den nævnte Fiskegaards Skyld; „thi deres Biering var paa Aaen og Fiskeriet altsammen“.*)

Ejler Bryske til Dallund, der havde været Hofsinde nogle Aar, blev 1502 Lensmand paa Lundenæs, som Kristian II 1515 gav ham Livsbrev paa. 1523 tog de jydsk Oprørere Lenet fra ham, men da Frederik I var hyldet til Konge, søgte Ejler Bryske hans Venskab og fik Næsbyhoved Slot ved Odense i Stedet for Lundenæs, som for en høj Pantsum overlodes til Predbjørn Podebusk. 1525 fik Ejler Bryske atter Lunde-

*) Lundenæs Slots Jordebog fra 1498 findes trykt i Hardsyssels Diplomatarium, S. 85. Se endvidere Danske Magazin, III R., III B., S. 252.

næs som Pantelen for en meget høj Sum Penge (600 Gylden og 1500 Mark samt en Afgift paa 130 Gylden aarlig). I Kristian IIs Tid havde han haft Lenet paa Regnskab med Løn for sin Tjeneste. Han havde Brugen af Hovedgaarden, nogen Jagtret og enkelte uvisse Indtægter samt den beskedne Pengeløn af 25 Mark og 14 Skilling til sig selv og til Folkehold. Denne Løn var dog allerede forhøjet noget før 1523; thi Lensmanden havde erklæret sig ude af Stand til med den at bestride Udgifterne.

Endskønt Christian II havde krævet skarpt Regnskab af Ejler Bryske, som havde maattet laane hos andre for at betale sin Skyld, vedblev denne dog af Hjertet at hænge ved Kongen, og baade 1524 og 1527 stod han i hemmelig Forbindelse med ham og tilbød at rejse en Bondehær, naar han vilde vise sig i Jylland.*) Dette skete som bekendt ikke, før han som Fange i Aaret 1531 blev sat ind paa Sønderborg Slot; men da var Ejler Bryske allerede død for 2 Aar siden, og Lundenæs Len var pantsat til Peder Ebbesen Galt til Tyrrestrup.

Denne Adelsmand havde før haft Næsbyhoved i Pant, vistnok for følgende Sum: 601 Lod $\frac{1}{2}$ Kv. Sølv, 36 Lod 3 Kv. Guld, 384 Gylden 2655 Mark. For denne Sum og 1000 rhinlandske Gylden, som han havde arvet med sin Hustru Ingeborg Gjordsdatter Drefeld, fik han i Pant: „Lundenæs, Skiernbro ock den Tolle ock frihet, som dertil hører ock afgaar, ock de herriter, som nu tilligge forn. Lundenæs, som er Bølling herrit, Hamrum herrit, Gyrding (Ginding) herrit, Hierm herrit“ uafløst paa Livstid mod en ikke stor Afgift i Naturalier.***) Han skulde aarlig svare 20 gode Spegelax, 1 Td. god

*) Biografisk Leksikon, III B., S. 195.

**) Samlinger til jydsk Hist. og Top., I R., IV B., S. 49.

saltet Lax. Han skulde være til Kongens Tjeneste med 8 Svende, der var forsynede med Heste, Harnisk og Glavind, og endvidere yde Kongen og hans daglige Folk et Nathold med Øl, Mad og Hestefoder, ligesom han skulde holde Slottet og Skjernbro ved skellig Bygning og Tjenerne ved Lov.*)

1532 oprettede Kong Frederik af Lundenæs Slot med tilliggende Jordegods et Birk med sit Birketing, hvorved Godsets Bønder skulde søge deres Ret i Stedet for paa Bølling Herreds Ting.

En Del af det forhen øde Gods her i Lenet var nu blevet bebygget, og Indtægten blev derved saa stor, at Peder Ebbesen Galt maatte lægge 1000 Mark til Pantessummen.

Den følgende Lensmand Erik Krabbe (1549—1564) havde først Lenet paa Regnskab, men senere som Pantelen. Af Lundenæs Len og to Herreder (Nørre og Øster Horneherreder) Syd for Skjern Aa samledes 1660 Lundenæs Amt, som 1794 blev lagt sammen med Bøvling Amt med Undtagelse af Øster Horneherred, og fra den Tid stammer Navnet Ringkøbing Amt.

VI

HERREDSINDELINGEN

Landets Inddeling i Herreder er ældgammel og stammer fra den Tid, da Befolkningen fik nogenlunde ordnede Samfundsforhold. Selve den Ordning, at Folket samledes paa Tinge for at pleje Retten, har vor Folkestamme haft, før den indvandrede her; men der synes dog i de nordiske Lande at have været nogen Forskel paa Retsplejen.

Inddelingen i Herreder fandtes saaledes i Oldtiden

*) Erslev og Møllerup: Frederik Is danske Registranter, S. 218.

baade hos Germanerne og Angelsakserne. I Sverrig synes Retsplejen at have været ordnet omtrent som i Danmark. I Norge havde man Navnet Herse paa Herredsændernes Formand. Paa Island forenede Herredshøvdningen i den hedenske Tid baade den gejstlige og verdslige Myndighed, men efter Christendommens Indførelse beholdt han kun den sidste og da navnlig Om-sorgen for Retsplejen. Formodentlig har Forholdene i Overgangstiden fra Hedenskab til Christendom formet sig hos os paa lignende Vis.

Herredernes Navne er oftest dannede efter Stednavnet paa den betydeligste eller mest midtpunktliggende By i det paagældende Landomraade. I denne By blev saa Herredstinget holdt.

Bevis paa Herredsinddelingens Ælde kan ogsaa findes deri, at flere af de Stednavne, der ligger til Grund for Herredsnavnet, nu er forsvundne eller saa stærkt forandrede, at de næppe kan genkendes. Om Oprindelsen til Navnene: Hinge, Ginding, Skodborg og Vandfuld har man ikke et sikkert Grundlag i noget nuværende Stednavn. Selv Navnet Herred udledes af det gammel-nordiske „herad“, der atter i den oldtyske Lovlitteratur har de tilsvarende Former hariraida, heriraita. Første Stavelse af Ordet har Betydningen Hærskare, Hob af Mennesker, og svarer til det Ord herr, hvoraf vort nuværende Hær, Krigshær er dannet.

Et Herred kan saaledes ifølge sin oprindelige Betydning omfatte en Krigerskare, en Hob Mennesker. At Navnet derefter faar Betydningen af Landomraade og Retskreds er let forklarligt, og Lighedspunkter dertil findes flere Steder.*)

En saadan Sammensmeltning i Herreder synes tillige

*) Se Namn och Bygd, Tidsskrift for nord. Ortnamn-forskning, I B., S. 133 ff.

at have den Hensigt at ordne Stammernes og Landets Forsvar. Herredstingene, hvor Retten blev plejet, var det almindelige Samlingssted for Herredets Beboere, og ligesom Tingene i Oldtiden havde en religiøs Betydning, saaledes vedblev de ogsaa i den kristne Middelalder at staa i Forbindelse med Kirkerne, navnlig med den nærmest ved Tingstedet liggende saakaldte Fjerdingskirke, der i Regelen blev særlig godt udstyret med Jordegods og Bygninger. Saaledes ser man det tydelig her i Sysselet i de to prægtige Kirkebygninger i Hee og Romme, der med Sikkerhed vides at have været Hovedkirker i Hing og Skodborg Herreder. Navnet „Fjerdingskirke“ er vistnok ældre end Sogneinddelingen, og det synes, at Herrederne oprindeligt, inden Sognekirkerne blev opførte, kun har haft fire Kirker, een for hver Fjerdedel af Herredet. Foruden det, at Fjerdingskirkerne var Herredernes oprindelige Sognekirker, stod de ifølge de middelalderlige Love og Retsvedtægter i mere bestemt Forhold til Herredstinget. Skyldte en Mand Penge til en fraværende Kreditor, kunde han lægge Pengene ind i Fjerdingskirken, og dermed var han fri for videre Tiltale. Ligeledes kunde det ske, hvis en Panthaver ikke vilde lade Pantet indløse, saa kunde Pantsætteren indlægge Pantesummen i Fjerdingskirken og dernæst ad Rettens Vej komme i Besiddelse af sin pantsatte Ejendom.

I Lighed dermed var det en gammel Retsbestemmelse, at naar Kongens Ombudsmand ikke vilde tage imod Skatterne, skulde Bonden tilbyde Afgiften paa tre Ting, og vægrede Ombudsmanden sig endnu, skulde 3—4 Mand udnævnes til at følge Bonden til Kongens Gaard eller til Ombudsmandens Gaard, hvis der var saadanne i Herredet, ellers skulde de fare til Fjerdingskirken og lægge Skatten ind der, og hvad Skade den der kom til, hvilede paa Ombudsmanden og ikke paa Bonden.

I Fjerdingkirkerne opbevaredes Tingbøgerne, ligesom man ogsaa hyppig indlagde andre Brevskaber der til Opbevaring, hvorfor disse Kirker sikkert ofte har haft et særligt Rum til Arkivsagerne. Det ligger nær at antage, at det smukt udstyrede Rum over Forhallen i Hee Kirke har været brugt til Arkivværelse. I Fjerdingkirkerne blev der ogsaa ofte holdt Gudstjeneste, førend Tinget blev sat. Herredsinddelingen i Fjerdinger nævnes flere Steder, saaledes hedder det for Eks. i jyske Lov 3, 64 om Herredsnævn: „For Falsk, for Mordbrand, og om Mand sigtes for at være Stimand, da skulle de værges sig med Herredsnævn, det er tre Mænd af hver Fjerding, som i Herred er. Dem skal Ombudsmanden udnævne eller en uvillig Mand, som ikke selv har Del i Sagen og ej er i Slægt hverken med ham, som Sag giver, eller med den, som sigtet er.

Ligeledes skulde ifølge jyske Lov 2, 1 udnævnes Sandemænd i hver Fjerding af Herredet. Sandemænd skulde være otte i hvert Herred, to i hver Fjerding, og de skulde have Ejendom i den Fjerding, de var Sandemænd i. Sandemændene skulde have Brev paa deres Bestilling af Kongen, og Ombudsmanden skulde tage dem i Ed. De skulde paakende Trætter om Markskel og tvivlsomme Drabssager, og deres Forretning kaldes Tog eller Tov.

Ved Trætte om Markskel skulde de undersøge Sagen og afgive beediget Vidnesbyrd om, at de havde hørt af deres Forældre eller andre gamle Folk, at Skellet mellem de omtvistede Marker havde været der eller der. De maatte ikke sværge imod Lavhævd, som kunde tages paa et Gods, naar nogen havde ejet det i 20 Aar. Om Ejendomsret maatte de heller ikke sværge; thi den skulde bevises ved Dokumenter og Tingsvidner. Om Tingsvidne hedder det i jyske Lov 1, 38: „Tingsvidne

er det, at de gode Mænd, som paa Tinge vare, vidnede det, de der saa og hørte. Mindre end 7 Mænd maa ej Ting holde; saa mange Mænd er ogsaa fuldt Tingsvidne.“ Og i samme Lov hedder det: „Tingsvidne er saa stærk, at mod det skal ingen Lov gives.“

Tingsvidnerne udstedte Breve om, hvad de havde set og hørt. De saa paa ved Ejendomshandler, at Sælgeren tog noget af den solgte Jord og lagde det i Køberens Skød, eller som det hedder i de gamle Breve: Overdragelsen skete „med Muld og Kniv“. Deraf er de nu brugelige Ord: Skøde og tilskøde dannede.

Hvis Køberen ikke kunde være til Stede paa Tinget, kunde en anden Mand modtage noget af den købte Jord i Køberens Kappe. Derom læser man i det Skøde, som Ridder Aage Thysæsk 1266 udstedte til Biskoppen i Ribe paa sin Gaard Svendsholm i Staby, at Tilskødningen skete i den ærværdige Fader Biskop Esgers Kappe.*)

De paa Tingstederne aflagte Vidnesbyrd nedskreves i Almindelighed paa Pergament, og man har endnu bevaret ikke faa middelalderlige Tingsvidner, der giver et godt Indblik i Datidens Skikke og Sædvaner. De ældste af disse Breve er affattede i det latinske Sprog, men i det 14. Aarhundrede arbejdede det danske Skriftsprog sig langsomt frem til Brug, og dette staar sikkert nok i Forbindelse med den voksende nationale Selvfølelse, som dannede Grundlaget til den store Fremgang under Valdemar Atterdag og Dronning Margarethe. I Dronning Margarethes sidste Leveaar kommer det danske Skriftsprog i Brug paa Tingstederne, og i Løbet af en kort Aarrække forsvinder Latinen helt.

Det ældst bevarede Tingsvidne paa Dansk her fra Hardsyssel er vistnok det, der er udstedt paa Bølling

*) Se min Ulfborg Herred, S. 69.

Herredsting 1. Juni 1416 om noget Gods i Borris Sogn, der tilhørte Hr. Lage Urnes Enke Fru Alhed. Hun havde pantsat Godset til Ridder Jens Skram, men siden havde hun tilladt Kanniken Anders Brok i Ribe at indløse Pantet. Jens Skram vilde imidlertid ikke udlevere Pantebrevet, hvorfor Anders Brok paa Tinget fik Dom for, at han maatte lægge Pantesummen ind i Fjerdingskirken Aar og Dag, hvorefter han maatte nyde Ejendomsret paa det omtalte Gods.*)

Medens Latinen brugtes paa Tingstederne, var det vist næsten altid Præster, der førte Tingsvidnerne paa Pergamentet; men da det danske Sprog kom i Brug, blev det mest Bønder, der udvalgtes til Tingskrivere. Man mærker derfor hyppigt i disse ældste danske retslige Dokumenter en vis Famlen i Ordvalg og Stavemaade, ligesom de stedlige Dialekter tydeligt skinner igennem. Under det Dække, som den gamle, lidet uddannede Stavemaade lægger over Ordene, kan man med stor Tydelighed finde det nuværende jyske Landskabsmaals Ejendommeligheder. De paa jyske Tingsteder udstedte Breve fra femtende Aarhundrede er saaledes en god Kilde til Studiet af jydsk Sproghistorie.

Af de gamle jyske Tingsvidner findes ikke saa faa udgivne i Trykken; særlig har Dr. Oluf Nielsen gjort sig fortjent ved at udgive de to Samlinger: Gamle jyske Tingsvidner, hvori findes 38 fra Hardsyssel, og Hardsyssels Diplomatarium, der indeholder henved 100 Tingsvidner og Breve, hvoraf dog de ældste er paa Latin.

Desuden findes flere Tingsvidner her fra Sysselet trykte i Samlinger til „jydsk Historie og Topografi“. Ligeledes afgiver de mange utrykte Tingsvidner, som findes i Arkiverne, en rig Kilde til Egnens Historie.

*) O. Nielsen: Hardsyssels Diplomatarium, S. 22.

Mange Steder finder man her i Sysselet, som det følgende Afsnit vil vise, endnu de gamle Tinghøje, hvor vore Fædre samledes i Middelalderen paa de bestemte Tingdage for at pleje Retten, der havde et i høj Grad demokratisk Præg. Herredsfogden var blandt de anseeligste Mænd inden Herred; i Almindelighed var det en Bondemand, men enkelte Gange træffer man ogsaa en Præst som Foged. Saaledes var Præsten Dominicus i Rind Foged i Hammerum ved Aaret 1518, men han har formodentlig ogsaa været Selvejer af en Bondegaard i Herredet.

Herredsfogden var udnævnt af Kongen. Han skulde føre Forsædet og holde god Orden paa Tinget, hvor han skulde vaage over Kongens Ret samt i visse Tilfælde sørge for, at den dømte Forbryder blev afstraffet og den fældede Dom efterlevet; men han havde ingen Del i den dømmende Magt, der saa udelukkende tilhørte Folket, at de forsamlede Tingmænd kunde underkende baade Nævningernes og Sandemændenes Kendelser.

En særegen Retsstilling opnaaede Købstæderne derved, at de fik egne Retsvedtægter og egne Dommere. Desuden blev enkelte Dele af Landet unddragne fra den almindelige Retspleje paa Herredstingene, idet gejstlige, adelige og kongelige Godser hist og her fik en særegen Birkeret, der kun omfattede et enkelt Gods. Godsejerens Birkeret bestod deri, at han kunde udnævne Dommerne og hæve Sagefald, som Retsbøderne den Gang kaldtes.

Straffebestemmelserne i jyske Lov, der var samlet efter ældre gældende Retsregler, var forholdsvis milde og sigtede mere til at skaffe den forurettede Erstatning for lidte Fornærmelser, end den vilde ved afskrækkende Straffe skræmme Folk bort fra Forbrydelser. Derfor hedder det ogsaa i Indledningen til jyske Lov: „Lov

skal være ærlig, ret, taalelig, efter Landsens Vane, kvemmelig, tyrfellig (gavnlig) og aabenbar, saa at alle Mænd kunne vide og forstaa, hvad Loven siger. Ej heller maa Loven være gjort og skreven for nogen Mands særlig Vild" (Gunst).

Mange Forbrydelser kunde afsones ved Bøder, der kom den fornærmede tilgode, og hvoraf Kongen kun i nogle Tilfælde fik en Part.

Saaledes hed det*): „Hugger Mand en anden i Kirke, da bødes særlig for Kirke og Kirkegaard, og særlig for Helligbrøde, men hugger han viet Mand eller Munk, da bøder han saa meget mere.“

For Tyveri var der forholdsvis haardere Straffebestemmelser. Blev Tyven greben paa fersk Gerning, da skulde man binde ham Tyvekosterne paa Ryggen, føre ham til Tings og overgive ham til Kongens Ombudsmand. Havde han stjaalet mere end halv Marks Værdi, da maatte Kongens Ombudsmand hænge ham udømt, uden at have Synd deraf, eftersom Gerningen haver dømt sin Mand.

Hvis Tyven derimod havde stjaalet Sager til mindre end halv Marks Værd, da skulde han, naar han blev greben og ført til Tinge, have Tyvsmærke; men hvis han senere blev overbevist om Tyveri af selv de mindste Ting, var han skyldig til Galgen.**)

Om Ran skulde, som før er nævnt, sværges paa Tinge af Nævninger, naar det røvede Gods var over en halv Marks Værdi. Nævningerne skulde sværge saaledes:

„Saasandt hjælpe os Gud og den hellige Bog, vi i Hænde have, har den Mand ranet fra den anden Mand det Gods, han blev sigtet for, og derfor er han skyl-

*) Jydske Lov 2, 86.

***) Jydske Lov 2, 88 og 90.

dig at udlevere det og bøde Bonden 3 Mark og Kongen 3 Mark.“*)

Hvis den skyldige vægrede sig ved at betale Bøderne, kunde Sagsøgeren gøre Indførsel i Boet eller tage „Nam“, som det hed.

De mange Lovbestemmelser om Saar og Drab tyder paa, at Haanden sad let paa Armen og Sværdet løst i Skeden i hin Tid, og de milde Straffe vidner om, at man ikke ansaa det som nogen stor Forbrydelse at lade Hidsigheden løbe af med sig.

Saaledes hedder det**): „For Stavshug og Stenshug og Benshug og Nævehug og Haargreb og Jordskuf skal den, som sigtet er, give enten 6 Mark Bøde eller Kønsnævn. Men vorder Mand trælbaaren, saa han ej selv kan bære sig af Stedet, men ages eller bæres bort, og er Ben brudt, saa han ligger deraf og er vanfør, da er han, som Gerningen gjorde, skyldig til at holde ham med Kost og Læge og siden bøde ham 12 Mark Penninge.“

Den almindelige Bøde for Manddrab var 3 Gange 18 Mark, som skulde betales inden et Aars Forløb; men dræbte Mand en anden i Leding, paa Tinge, i hans eget Hus eller i Kirke og paa Kirkegaard, skulde han bøde desforuden 40 Mark.

VII

TINGSTEDER OG TINGHØJE I HARDSYSSEL

I Aaret 1747 udkom i Trykken en lille Bog, som hed: „Relation om Tingene og Tingstederne i Danmark.“ Bogens Forfatter var Herredsfoged C. S. Testrup i Rinds Herred. Han fortæller der, hvordan de middelalderlige

*) Jydske Lov 2, 43.

***) Jydske Lov 3, 32.

Tingsteder ifølge Overleveringen havde set ud: „Tingstederne var indrettet paa Marken med 4 Tingstokke, som i en Firkant laa paa Stene, hvorpaa sade Fogden og Skriveren med flere, som administrerede Retten, saa og de 8 Mænd, som af disse Tingstokke kaldes Stokkemænd, hvilket Ord endnu bruges. Midt paa denne Plads imellem de fire Stokke laa en stor Sten, som endnu paa Tingstederne er tilsyne; paa denne Sten skulde Tyvene sidde, naar de skulde dømmes, hvilke Stene endnu desaarsags kaldes Tyvsstene.“

De gamle middelalderlige Tingsteder havde i Hovedtrækkene sikkert nok bevaret den Form, her er omtalt, lige til det 17. Aarhundredes Slutning.

Fra Aaret 1555 findes et Billede af et saadant Tingsted, og dette Billede stadfæster rigtig godt Herredsfoged Testrups Fremstilling.

Tingstedets Plads var saa vidt muligt lagt midt i Herredet, og derfor kom det ofte til at ligge ude paa den aabne Mark eller Hede, hvor man endnu i Hardsyssels Herreder i de fleste Tilfælde kan finde Tingstedet. Man valgte helst et Sted, der kunde ses langt borte fra, og som de tingsøgende Folk let kunde finde. De mest fremtrædende Gravhøje laa hyppigst ved de gamle Veje, og en saadan stor Gravhøj blev ofte valgt til Tingsted. Men naar man nu ser de mange Vejspor føre til og fra Tinghøjene, saa er det næppe Færdselen til Tingstederne, der alene har dannet Sporene, nej de har sagtens været dér fra Oldtidens Dage og har ligesom udvist Pladsen, der bedst kunde bruges til Tingsted. Den store Gravhøj, ofte liggende paa et Højdedrag, har kunnet afgive en gunstig og værdig Plads for Rettens Pleje. Her var god Plads til den Lovsigemand, der skulde forkynde Lov og Ret for den nedenfor samlede Mængde og kundgøre de afsagte

Domme. Tillige er det sandsynligt, at selve Gravhøjens Ærværdighed har kastet sit Skær over Stedet, naar vore Fædre samledes der i den hedenske Tid til deres religiøse Fester og for at pleje Retten.

Som et uhyggeligt, men nødvendigt Tilbehør ved Tingstedet fandtes altid i Nærheden en Galgebakke, hvor de dømte Forbrydere fik deres Straf. Hvor der ikke har været passende Galgebakker i Nærheden, skal man undertiden have brugt selve Tinghøjen til Rettersted.*)

Ved at gennemgaa ældre Meddelelser om Tinghøjene, vil man ofte kunne finde flere i hvert Herred. Tingstedets Plads maa da igennem Middelalderen være flyttet fra Sted til andet, ligesom det er sket i det 16. og 17. Aarhundrede. Naar Flertallet af Herredets Beboere var stemt derfor, lod Flytningen sig grumme nemt gøre.

Da Herred og Birk hver havde sit Tingsted, vil man, som f. Eks. i Skodborg Herred, let kunne se, at Galgehøjene i Gudum Klosters Hede har tilhørt Gudum Birk, mens Herredstinget vistnok oprindeligt har ligget i Gudum Sogn ved Skodborg, der 1638 nævnes som „en liden By østen i Sognet, huoraff mueligt herretet haffuer sit naffn“.

Paa dette Sted blev Herredstinget vistnok holdt til 1608, da der udstedtes et kgl. Brev til Lensmanden paa Bøvling, Predbjørn Gyldenstjerne, om, at da Herredstinget i Skodborg laa ubelejligt, skulde han sørge for, at det blev flyttet til Fjerdingskirken (Romme Kirke) midt i Herredet „forskrevne Herredsmænd til Magelighed, Gavn og Bedste“. Tingstedet ved Romme Kirke blev nedlagt 1750, da der blev bygget et Ting- og Arresthus i Lemvig.**)

*) C. Neergaard: Tinghøje og Tingdysser i Aarb. for n. Oldk. og Hist., S. 302.

***) O. Nielsen: Skodborg og Vandfuld Hrdr., S. 4 ff og 409.

Tingstedet for Vandfuld Herred synes gennem hele Middelalderen og lige til 1684, da Herredet lagdes sammen med Skodborg Herred, at have været i Vandborg Sogn, hvis Kirke var Fjerdingskirke; og i Præsteindberetningen fra 1766 nævnes det, at Tinghøjen laa sønden for Flyvergaard, og at der i gamle Dage havde staaet et Tinghus. Det lader til, at Tinghøjen her tillige har været Galgehøj; thi det meddeles ogsaa i Indberetningen, at Præsten Christen Kjeldsens Steddatter Anne ved Aar 1600 paa Grund af Fostermord blev henrettet med Sværd i sit 22. Aar paa Tinghøj.

I Hjerm Herred har Tinget en Tid været holdt paa en Tinghøj nordøst for Mejrup Kirke, men tidligere havde den sin Plads midt i Herredet i Vejrum Sogn, hvor Navnene Ting og Tinggaard endnu bærer Minde derom. I Aaret 1519 blev der taget Lavhævd paa Vejrum Præstegaards Ejendomsret til en Gaard sønden Tinggaard, men hvis Grund gik sønder paa „mod gammel Tingsted“. Flytningen maa altsaa være sket før den Tid. I Markbogen 1683 nævnes „Mestertoft“ og Guddomtoft mellem Mosgaard og Tinggaards Marker. Disse Navne peger hen paa Oldtidens Rettergang og Gudstjeneste ved Tingstedet.*)

Ginding Herred har flere Tinghøje, og man maa da ogsaa i Middelalderen ligesom i den nyere Tid flere Gange have flyttet Tingstedet. I Præsteindberetningen fra 1638 hedder det, at der vest for Bastlund fandtes et Bol, kaldet Gindeskov, ved en Bæk og en liden Egekrat derhos. Ginding Herred mentes heraf at have sit Navn. Inde i dette Krat laa den Gang to Kæmpehøje, og det var ved dem, Tinget holdtes. Disse Høje er nu forsvundne, men Tinghøje findes derimod bevarede følgende Steder**):

*) O. Nielsen: Hjerm-Ginding Hrdr., S. 6.

***) Danske Samlinger, II Række, IV Bd., S. 26.

Lige syd for Mogenstrup findes en Tinghøj, som nævnes i et Tingsvidne fra 1550*) og ligeledes i Præsteindberetningen 1638, men da nævnes Sal Kirke som Fjerdingskirke i Herredet. En anden Tinghøj findes nordøst for Stavlund i Haderup Sogn, en tredje findes ved Skank sønden for Mundbjerg i Sevel Sogn, og dernæst findes ved Stendis i Ryde en Gruppe Tinghøje, som nu sammen med nogle nærliggende Kæmpehøje er fredlyste. Tinghøjen ved Mundbjerg har muligvis været knyttet til Sevel Birke-ting, der er bleven oprettet allerede i Middelalderen.

I Hammerum Herred nævner Præsteindberetningen fra 1638 Tinghøje baade i Sinding Sogn øst for Hede-gaard og i Nøvling Sogn mellem Tvevad og Østerhoved. Paa sidstnævnte Høj var der en Stensætning. Sandsynligvis var Tingstedet allerede før Reformationstiden flyttet til Snebjerg, thi 1646 klages der over, at det er flyttet derfra til et andet Sogn længer mod Øst, skønt det fra Arilds Tid havde ligget i Snebjerg. Flytningen havde været til Ulempe for mange af Herredsfolkene, fordi de undertiden om Vinteren for Is og Vand ikke kunde komme til Tinget.***)

Klagen har sikkert nok ført til, at Tingstedet igen blev i Snebjerg, hvor det var baade 1705 og 1747.

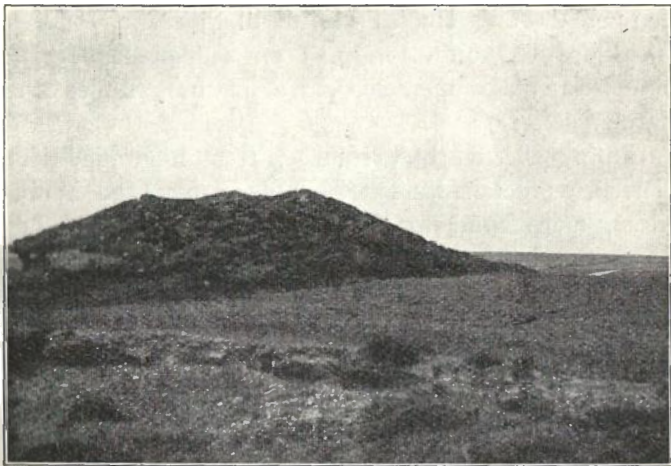
I Testrups Relation om Tingene fortælles det, at Bølling Herredsting blev holdt vest for Hanning Kirke. Stedet hedder endnu Tingbakke, og det nævnes i Præsteindberetningen 1638, at der imellem „Gammel Herning“ (***) og Kirken fandtes en oval Stensætning, hvor-

*) Samlinger til jydsk Hist. og Top., IX, S. 59.

**) Indkomne Breve til det danske Cancelli 19. Maj 1646 og Jydske Tegnelse, XI, 228.

***) Hanning skreves i ældre Tid næsten altid som Herning, men for at skille det fra Sognet af samme Navn i Hammerum Herred, skrev man ofte Vester Herning.

ved Bølling Herredsting holdtes. Tidligere maa Tingstedet have været omtrent 2000 Alen længere mod Nord ved en Vejskæring, hvor der ligger to anseelige Tinghøje og lidt fra dem en Galgehøj. Paa Skellet mellem Ølstrup og Lem Sogne ligger to Tinghøje, som mange gamle Hedeveje krydser forbi. De nævnes ogsaa 1638, men da de ligger i en Udkant af Herredet, har de næppe været i Brug ret lang Tid.

Tinghøjen i Hanning, Bølling Herred

Præsten Jens Christensen Gjødstrup i Hee indberetter 1638, at Hee Kirke er Fjerdingskirke i Herredet, og at denne Kirke „ligger som in centro eller midt i Herredet oc haffuer ved siden Hindherreds ting.“

Der findes ikke Spor af Tinghøje nu ved Hee Kirke, men der har været Kæmpehøje i ikke lang Afstand derfra baade mod Øst og Vest, og da den dyrkede Mark nu paa alle Sider ligger omkring Kirken, kan der godt være sløjfet Høje i dens Nærhed. Knap 1000

Alen østen for Hee Kirke ligger en 20 Fod høj Bakke, den gamle Bavnehøj, der synes at være en Kæmpehøj.

Efter gammel Overlevering skal der i ældre Tider have været Sejlads op til Tingstedet ved Hee Kirke. Der er ikke saa lille Sandsynlighed for, at Traditionen er rigtig, da der gaar en Sænkning i Jordsmonnet fra Fjorden og tæt til Kirken, og en stor Del af dette Dalføre har endnu i Mands Minde ligget saa lavt, at det ikke var tjenlig til Dyrkning. Da saa godt som alle Sognene i Hing Herred laa ud til Fjordene, før Veststadilfjord blev udtørret, maa en saadan sejlbar Forbindelse med Tingstedet have kunnet bruges med Fordel.*)

Ulfborg Herred blev 1638 lagt sammen med Hing Herred, og det fælles Tingsted blev senere ved Madum Kirke, men forud for havde Tingstedet en Tid lang været ved Ulfborg Kirke, der var Fjerdingskirke i Ulfborg Herred. For at finde dette Herreds Tingsted, maa vi søge godt en halv Mil ud paa Heden øst for Kirken, hvor de mange gamle Vejspor krydse hinanden. Her hæver den gamle Tinghøj sig 144 Fod over Havet, og et lille Stykke sydvest derfor ligger Galgebakken.

I Ulfborg Herred findes desuden en Tinghøj ude ved Herredets Østside i Vinding Sogn; men paa den har rimeligvis Tvis Klosters Birketing været holdt.

*) Forfatteren P. M. Nødskov, der 1798 var Huslærer paa Volbjerg og da af Godsets Arkiv samlede et lille Skrift om Ejerne af Volbjerg, nævner et Sagn om, at Herredstinget havde været holdt paa Stensvig Odde, sydvest for Agersbæk, og at dette Sted forhen havde heddet Tingodde. Herredstinget har dog næppe nogensinde været holdt derude, men der i Nærheden har Indsejlingen været til Tingstedet ved Hee Kirke.

VIII LEDING OG LANDEVÆRN

Allerede i tidlig Tid skelner man mellem Landeværns- og Ledingspligt. Værne Landet skulde enhver vaabenfør Mand, fri eller ufri; men i Leding maatte kun fri Mand drage.

Landeværnet sammenkaldtes i Middelalderen ved at tænde Blus paa Bavnehøjene, som man endnu kan finde i saa godt som alle Sogne. Den Skik at tænde Bavner, Ildsignaler, for at kalde Forsvaret sammen mod fjendtlige Indfald, er temmelig sikkert opstaaet i Oldtiden.

At unddrage sig Værnepligten, naar Fjenden kom i Landet, straffedes efter Kong Frodes Love med Landflygtighed; men efter en nyere Lov skulde den, der sad hjemme, naar Baunen brændte, hænges ved sin egen Bjælke.

Blev Leding udbudt, maatte enten Bonden selv eller hans vaabenføre Søn møde. Var en Mand gammel eller svag eller for ung, kunde han stille en vaabenfør Mand for sig; det samme kunde jordejende Kvinder og lærde Mænd gøre.

Oprindelig var Ledingen udbudt herredsvis; men som Befolkningen tog til, inddeltes Herrederne i Havnelag.

Havne betød oprindelig Ledingsmandens Plads paa Skibet ved Aaren, og flere Gaarde var sammenlagte til et Havnelag for skiftevis at besætte Pladsen. Medlemmerne af et saadant Havnelag kaldtes Havnebrødre, og de var tilsammen Ejere af Jord til en Værdi af 3 Mark Guld. Flere (i Reglen mellem 42 og 48) Havnelag, der samledes i et saakaldt Skipæn, skulde udruste et Skib, som Styrismanden lod bygge for den Sum, et saadant Arbejde plejede at koste; men Skibsredskab

og Skjolde skulde Havnebrødrene selv købe. Hver Styrismand skulde være fuldt udrustet, og han skulde have Armbrøst og tre Tylvt Pile. Kunde han ikke selv skyde med dette Vaaben, skulde han holde en øvet Mand dertil. Hver Havnebonde skulde have Skjold og de tre Vaaben: Sværd, Kedelhue og Spyd.*) Styrismanden skulde for selv at holde Hest og Brynje have 9 Skpr. Rug af hvert Havnelag i de Aar Leding udgik. Han skulde være ansvarlig for Skibets Bygning og Vedligeholdelse saaledes, at alt kunde være i Orden, naar Leding blev udbudt.

Mandskabet paa Skibene skulde selv holde sig med Kost indtil 16 Uger. Slap Provianten op, førend man kom hjem, var det Skik, at man gjorde Strandhugst og fyldte paa den Maade det tømte Spisekammer. Undertiden blev et helt Tog udsat, fordi Fødemidlerne slap for tidligt op. Dette synes at have været en væsentlig Grund til, at den Flaade, som Knud den hellige havde samlet ved Struer 1086, adskiltes, inden Toget til England kom i Stand, og flere Tog i Valdemar den stores Tid standseades ligeledes, fordi Fødemidlerne for tidligt var opbrugte.

Om Styrismændene og deres Virksomhed hører man kun lidt efter Valdemar Sejrs Tid, fordi den opkommende Herremandsstand havde bragt Forstyrrelse i den gamle Fordeling af Ledingsbyrden.

Flere og flere Skipæn blev efterhaanden nedlagte, og den hædrede Stilling, enkelte Bønder havde kunnet opnaa som Styrismænd, gik tabt. Bondestanden tabte ikke saa lidt af sin Anseelse, da den mistede en af sine gamle mest skattede Hædersposter. Herremændene, der skulde gøre Rostjeneste, og Præster, der vilde leve renlive (d. v. s. i ugift Stand), skulde ikke svare Leding

*) Jydske Lov 3, 4.

hverken af Kirkejord eller deres Ejendomsjord, hedder det i jydsk Lov.

Klostermænd maatte ej købe Jord, hvoraf der ydedes Landeværn; men af den Jord, som var købt af Klostermænd efter Aar 1215, skulde de enten deltage i Leding eller ogsaa fornøje Kongen derfor.

Baade Kongens Mænd og Biskoppens Mænd vare skyldige at fare i Leding paa deres egen Kost og at tage deres Maale (Hærmandens Sold); men ofte skete det, at Biskoppernes og Domkapitlernes Tjenere fritoges for Leding, dog ikke altid gratis. Ribe Biskop og Domkapitel havde meget Gods rundt i Stiftet, ogsaa her i Hardsyssel. Ved et kongeligt Brev udgivet af Svend Grade ved Aaret 1151 fritoges Ribe Kirkes Fæstere baade i Byen og paa Landet for at yde Kongen den Afgift, som Landmændene kaldte Kværsæde, og Bymændene Skot og Kværsæde.*)

Kong Valdemar Sejr fritog 1206 Ribe Kapitels Bryder for Leding og kongelig Skat, og denne Fritagelse stadfæstedes af Erik Plovpenning i Maj 1242 og af Kong Kristoffer 9. August 1252.

Antallet af dem, der fik Tilladelse til at sidde hjemme i Kværsæde, naar Leding udbødes, blev efterhaanden større og større. Allerede i Slutningen af det 11. Aarhundrede var Forsvarsvæsenet saa forfaldent, at Venderne kunde spille Herrer paa de danske Kyster, og det er til Valdemar den Stores Hæder, at han fik den gamle Ledingsforfatning sat i Kraft igen, saa Landets Folk ikke alene kunde forsvare sig selv, men ogsaa gaa over til Angreb paa de Folkeslag, der saalænge havde været til Plage og Skræk for os og ødelagt Landet langt inden for Kysterne.

*) Den Afgift, som kaldes „Skot“, var rimeligvis et Bidrag til Krigsførelsen enten i Penge eller Levnedsmidler.

IX BONDESTANDEN

Vort Sprog i Middelalderen ejede intet Ord, hvorved man betegnede hæderligere Stilling i Samfundet, end Navnet Bonde. De jordejende Bønder kaldtes ogsaa Odel- eller Adelsbønder.

Jydske Lov 2, 51 indeholder tydeligt Skel mellem Adelsbonde, Bryde og Landbo, hvilken sidste var Forpagter eller Fæster. Adelsbønder var 3 Marks Mænd, det vil sige, de ejede saa megen Jord, at de kunde idømmes 3 Marks Bøder. De skulde være med ved Kongevalget, idet de af deres Midte udvalgte 12 Mand i hvert Bispedømme og lige saa mange i hvert Syssel, til at møde paa Tinge og afgive deres Stemme. De saaledes valgte Mænd havde Forpligtelse til at møde ved Kongevalget, der for Nørrejyllands Vedkommende foregik i Viborg. Hvis de ikke havde lovlige Grunde for Udeblivelse, maatte de give Bøder. Valgretten var ikke udelukkende knyttet til Jordejendom, men ogsaa til andet frit Arbejde, saasom Handel, Søfart og Fiskeri.

Naar vore gamle Viser fra Middelalderen omtaler Bønder, saa nævnes de aldrig i Modsætning til nogen anden Stand. Bondebarn kaldtes ethvert af Landets Børn i Modsætning til dem, der var af fyrstelig Byrd.

Selvejrbondens hele Stilling var æret fra gammel Tid. Han var fri Mand, der raadede over sin Person, sin Tid og sin Ejendom, naar han blot svarede Kronen, hvad denne efter Loven kunde kræve af ham.

Af Selvejrgaardene skulde svares Skat og Leding, og de kaldtes „Kronens rette Ledingsgods og Bønder Eje“.

Selvejrbønderne var paa den Maade Kongemagtens bedste Støtte, og derfor ser man ogsaa, hvorledes de

kraftigste Konger vaagede over, at Bondens Gods og Ejendom ikke forringedes.

Fra omtrent Aar 1000 begynder de gennemgribende Ændringer i vort Folkeliv, hvorved de fire Stænder: Gejstlighed, Adel, Borger og Bonde udsondres, medens Trælløvæsnet afskaffedes. Men samtidig med, at Folket deles i Stænder, sker der ogsaa en stor Arbejdsdeling. Navnet Bonde kommer til at gælde en Mand, hvis Hovederhverv er Agerbrug.

I den senere Del af Middelalderen mærker man ogsaa, at Selvejrbøndernes politiske Rettigheder taber sig, og naar de paa den Tid endnu møder paa Landsting og Rigsdage, er deres Virksomhed i Regelen indskrænket til at samtykke i, hvad Magthaverne beslutter. Lands-tingene, der oprindelig var virkelige Folkeforsamlinger, hvor enhver fri Mand kunde møde, blev sjældnere, om de end ikke ganske ophørte.

Paa Rigsdage og Danehoffer mødte ogsaa af hvert Herred Selvejrbøndernes udvalgte Mænd, i Regelen Herredsfogden og to eller fire Bønder, og endnu i Frederik Is Haandfæstning hed det, at „nogen Almues Samtykke“ krævedes til de nye Skattepaalæg. Bondestanden var repræsenteret paa Rigsdagene 1293, 1349 og 1482. Ved Mødet i Anledning af Kalmarunionen 1436 var tilkaldt to Bønder fra Jylland, to fra Skaane, to fra Fyn, men ingen fra Sjælland og Smaaøerne. Til Rigsdagen 1536 indkaldte Kristian III ogsaa Bønder, men det var den Gang „anderledes end Sædvane og brugeligt haver været fra gammel Tid“.*)

Jylland var den Landsdel, hvor Selvejrbøndernes Antal var størst, og man vil søge Grunden hertil i, at Jorden allerede her fra tidlig Tid var indtaget forholdsvis mest til Dyrkning.

*) C. Christensen (Hørsholm): Agrarhistoriske Studier, I B., S. 118.

De gamle Grundskatter, der saavel af Selveje som af Fæstegods svaredes til Kongen, kaldtes Leding, Stød og Inne.

Oprindelig var disse Skatter frivillige Ydelser til Kongens og Landets Fornødenheder. Dette viser sig bl. a. ogsaa i Skatternes Navne. „Skot“ udledes af Ordet skyde eller tilskyde, og den var altsaa et Tilskud til Landets forskellige fælles Formaal. „Stud“ eller „Stød“ udledes af samme Stamord som Navneordet „Støtte“, og dens frivillige Oprindelse fremgaar af, at den kaldes „Gave til Kongens Bord“ (Dona ad mensam regis).

Inne var Arbejde til Landets Forsvar ved Anlæg af Fæstninger o. s. v. Innebonde kaldes den Bonde, som ikke kunde eller vilde yde personlig Leding; thi som det hedder i jydsk Lov 3, 7: „Hver som er Kongens Mand eller Biskops, hvad enten de har et Bo eller flere, da er de skyldige at have fuld Vaaben og fare i Leding paa deres egen Kost og tage deres Maale.*) Men sidder nogen hjemme uden lovligt Forfald eller Orlov, da skal han gælde Kongen af hver Gaard, han har, „Treding Havne,“ eller han skal være Innebonde, om han ikke vil gælde, som sagt er.“**)

Selvejerbøndernes Skat kaldes ogsaa undertiden Landgilde; men den blev dog aldrig set paa som en Lejefgift af Jorden, men stedse som en Ydelse til Landets bedste.

Selvejergods kunde tildømmes Kronen, hvis Skatterne ikke betaltes. Ved tolv Selvejeres Dom blev Godset saa fradømt den forsømmelige Bonde. Disse tolv Mænd kaldtes Skursnævninge, og ved deres Hverv sagde man, at Ejendommen „skuredes i Fald“. Før dette fandt Sted skulde dog Ejerns nærmeste Slægt have Tilbud

*) Maale er Hærmandens Sold.

***) Treding Havne var en Skyld af 8 Ørtug Sølv. Se J. Lov 3, 13.

om at overtage Ejendommen mod at svare den forfaldne Ydelse. Vilde Slægten ikke dette, blev Ejendommen Fæstegods under Kronen.

Landbo var det middelalderlige Navn for en Fæstebonde, der dyrkede en anden Mands Jord mod en vis aarlig Afgift, der for største Delen bestod af det, som Ejendommen kunde frembringe. Landboer udgjorde mod Slutningen af Middelalderen en temmelig stor Del af Landets Folkemængde, og deres Stilling var kun lidet agtet. De var ikke regnede som fri Mænd, og efterhaanden som der udviklede sig højere Stænder, blev deres Stilling endnu mere trykket. Landbo kunde ikke sidde i Retten hverken som Sandemand eller Nævning.

Fæsteretten var i Almindelighed kun for et Aar; men Fæstet var paa Opsigelse og gjaldt altsaa, indtil en af Parterne opsigde det. Havde Landboen fæstet en Gaard, og han siden nægtede at modtage den, maatte han give Bøder.

Efter Reformationstiden blev Livfæste almindelig overalt. Fæstebonden fik derved Ret til at blive i Fæstet saa længe han ønskede, naar han iøvrigt efterkom sine Fæstepligter overfor Husbonden. Da Lejemaalet nu kom til at gælde for længere Tid, blev det Skik, at Fæsteren ved Overtagelsen svarede Stedsmaal eller Indfæstning. („Fæstepenge.“)

St. Kristoforus
Middelalderlig Figur fra Stadil Kirke

Stedsmaalet var for Fæstebonden „til saadan Forsikring og Befæstelse paa samme Gaards Besiddelse, at ingen hannem derfra kan forstøde eller mod hans Vilje udkøbe, med mindre Husbonden begerer Gaarden for sig selv at bruge, og da bliver Bonden sit Stedsmaal igen-givet.“ *) Naar Fæstebonden fratraadte sit Fæste, skulde dette være i ligesaa god Stand som ved Overtagelsen, og det var almindeligt, at der med Ejendommen fulgte Husdyr og Korn til Sæd og Føde. Derfor tales der ofte ved Fæstes Modtagelse og Afstaaelse om Holdsfæ og Holdskorn.

Fæsternes Landgilde var en uforanderlig Ydelse; dette blev fastslaaet flere Gange ved Domme. Saaledes kom Gudum Klosters Bønder 1537 frem paa Kongens Retterting i Lemvig og klagede over, at deres Landgilde var forøget med Høns, Gæs og Lam. Priorinden svarede dertil, at Paalæget var sket efter Tilladelse og Samtykke af Biskop Iver Munk,**) som da havde Klosteret i Forsvar. Kongens Dom i denne Sag lød paa, at Bønderne ikke skulde give mere i Skyld og Afgift end fra Arilds Tid havde været Sædvane.

Landgilden skal i det 14. Aarhundrede, i alt Fald paa sine Steder, have været lig Udsæden; men siden blev den mindre, vistnok paa Grund af den Formindskelse i Landets Folkemængde, der fandt Sted under „den sorte Død“. Da det blev endnu vanskeligere at faa Fæstere til Gaardene, maatte Afgifterne nedsættes, og man regner, at Landgilden senere var $\frac{1}{2}$ af Udsæden. Man har Eksempler paa, at Landgilden i Aarene fra 1310—1473 er gaaet ned til $\frac{1}{3}$ af den oprindelige

*) Arent Berntsen: Danmarckis oc Norgis fruetbar Herlighed II, 122.

***) Iver Munk var Biskop i Ribe 1513—1533. Sidstnævnte Aar gav han Afkald paa Embedet til Fordel for sin Brodersøn Oluf Munk.

Ydelse, og endda laa meget Gods øde og gav en forsvindende lille Indtægt. Her i Hardsyssel laa de øde Ejendomme særlig i Strækninger, hvor Pesten havde hærget mest. Fra Ringkøbing og mod Øst gennem No, Lem, Brejning og Vorgod Sogne, var flere Sognes Beboere næsten uddøde, og det samme var ogsaa Tilfældet i en Strækning fra Ulfborg gennem Raasted, Vind og længere mod Øst over mod Haderup Sogn.

Det er sandsynligt, at Pesten har fulgt de gamle Færdselsveje eller Adelveje, som de kaldtes i ældre Tid.

Fra 1498 har man en Jordebog over det Bøndergods, der laa under Lundenæs Len i Hammerum og Bølling Herreder. Samme Jordebog nævner de enkelte Gaarde, og hvor meget der maatte svares af dem, og man finder, at i de ovennævnte Sogne var der endnu paa et saa sent Tidspunkt meget øde Gods.*)

Afgiften af en Helgaard som Slumstrup i Sædding Sogn var 1 Td. Smør. Af en mindre Gaard i Sædding svarede 1 $\frac{1}{2}$ Pd. Smør, 1 Ørte Rug, 1 Skovsvin, 1 Skovvogn, 1 Faar, 1 Lam, 2 Høns, 1 Gaas, 2 Skilling i Leding og Setgærd, 2 Skp. Havre i Kongstød, 5 Læs Tørv, 3 Læs Hø, 3 Læs Lyng, 3 Tdr. Kul og 1 Tallas Tag.**)

Skatterne var i Middelalderen forskellige for de enkelte Egne, eftersom Jordens Frembringelser var, og paa de gamle Skattefortegnelser, som endnu findes fra hine Tider, ser man, at Afgiften var beregnet paa at kunne svares med Gaardens Produkter. Lægger man Mærke til, at Skatten saa mange Steder maa svares med Skovsvin, Skovvogne og Kul, saa kan man være sikker paa, at samme Ejendom har haft, og maaske paa dette

*) O. Nielsen: Hardsyssels Diplomatarium, S. 85

***) 1 Tallas er 2 Traver.

Tidspunkt endnu har et Skovtilliggende. Skovsvinene fededes i Skoven af de nedfaldne Olden og Bog. Skovvognene bestod af raat tilhugget Tømmer til en Vogn, og Kullene, der omtales, er naturligvis Trækul, som paa gammeldags Vis brændtes i Jordmiler af det Træ, der ikke kunde nyttes bedre paa anden Maade. Ligeledes ser man af førnævnte Jordebog, at Kronens Bønder i Ginding Herred maatte svare 100 Jernklodder, hver Klodde regnet til 8 Skilling. Dette Jern udbrændtes af Myremalmen og kom væsentlig fra Simmelkjær, Sunds og Haderup Sogne.

Endnu 1597 leveredes paa Bremerholm i København 187 Klodder Simmelkjær Jern, saa det synes, at man her længere end i andre Egne har fortsat med Tilvirkningen af dette Jern; men ved den Tid var ogsaa sikkert nok Skovene saa medtagne, at man var nødt til at holde op med Brændingen. Flere Stednavne paa disse Egne tyder iøvrigt paa rig Skovvækst i Fortiden.

Ude paa den nøgne Hede finder man nu Navne som Skovby, Munkelund, Toftlund, Vallund og Bøgelund, og i de dyrkede Egne findes mange flere Skovnavne.

Udsmeltningen af Myremalm er temmelig sikkert ligesaa gammel som vor Tidsregning, og det menes, at de Jernredskaber, som findes i Gravhøjene, er smedede af Landets egne Frembringelser. Udsmeltningen skete paa en ret simpel Maade. I en Ovn dannet af sammenstablede Sten nedlagdes Malmen, dygtigt Brænde lagdes omkring, og med en Blæsebælg sattes Varmen saa stærkt op, at Malmen flød ud af Ovnen. Man kunde faa omtrent 40 kg Jernmalm af 100 kg Myremalm.

Man kan endnu paa sine Steder finde Slagger fra disse Jernudsmeltninger, og man har ogsaa enkelte Steder troet at finde Spor af Smelteovnene.

Sognavnet Avlum kan maaske udledes af det isl.

Afl, en Smelteovn, og Gedehuset i Sunds hed forhen Gæthuset, fordi det har været en Smelteovn.*)

Mange Skove her i Hardsyssel er forsvundne i det 15., 16., og 17. Aarhundrede, og naar Storskoven blev hugget ned, kunde Vestenvinden stryge hen over de lave Rester af Træerne og holde dem nede ved Jorden eller helt ødelægge dem. Naar Skovvæksten var fejtet væk, kunde Lyngen rigtig brede sig, og under den foregik saa Dannelsen af den rødbrune Sandal, idet Jernet udskilte sig af den røde Sandjord og sank dybere ned, hvor det sammen med Sand og Smaasten lidt efter lidt dannede et sammenhængende Lag, som Planterødder ikke kunde trænge igennem.

Den graa Sand under Lyngsværet er næsten helt blottet for Næring til Plantevækst. og det koster meget i vor Tid at faa Heden skovklædt, hvor den ikke egner sig til Agerbrug.

Nutiden maa saaledes bøde paa Fortidens Fejlgreb. Omtrent ved Aaret 1500 var Skovene vistnok forsvundne i Ginding Herred, saa Kronens Bønder ikke længere ydede den Skat af Skovsvin, som de tidligere skulde. Kong Hans gav da Kronens Bønder, Selvejerbønderne, følgende Privilegium **):

„Vi Hans, med Guds Naade o. s. v. gøre alle vitterligt, at vore kære Undersaatter Kronens Bønder udi Ginding Herred have ladet berette her for os, at de i nogle forleden Aar have været besværede med Skovsvin ud at give, ydermere end de af Arilds Tid pleje at udgive; da have vi nu af vor synderlige Gunst og Naade undt og tilladt og nu med dette vort aabne Brev under og tillader, at vore og Kronens Bønder udi Ginding Herred

*) Ordet er af samme Stamme som det tyske Giethaus (Støberi), der ved en Misforstaaelse let kunde blive til Gedehus her.

***) O. Nielsen: Hjerm-Ginding Hrdr., S. 315.

og deres Arvinger maa og skulle herefter til evig Tid være fri og kvit for Skovsvin, og skal deres aarlige Skat eller Leding ej forhøjes dem eller deres Arvinger, men skal være og blive ved saadan aarlig Skat og Skyld, som de nu og af Arilds Tid gjort og udgivet have, og skal hver Lægsgaard holde en Nat om Aaret 8 Heste til ret Gæsteri, og skal hver halve Lægsgaard en Nat om Aaret holde 4 Heste til aarligt Gæsteri, og derudover skal deres aarlige Gæsteri ej forhøjes i nogen Maader paa deres Bondegods efter denne Dag.“

Noget senere nægtede Kronens Bønder i Skodborg Herred at udrede Skovsvin, hvorfor den kongelige Lensmand 1537 stævned dem for Retten, idet han paastod, at de skulde svare Skovvogne og Skovsvin, som andre gode Mænds (Adelsmænds) Tjenere plejede at udgive.

Bønderne paastod, at de var besværede med stor Afgift og Tynge til Kronen, og de mente derfor, at de ikke var pligtige til at udrede den forlangte Ydelse. Dommen lød paa, at deres Afgifter skulde være, eftersom Sædvane havde været fra Arilds Tid, og som deres Forældre havde ydet før dem.*)

Det er paa den Tid, at Skovene overalt i Hardsyssel var ved at forsvinde, men det er sagtens kun Kronens Bønder i Ginding Herred, der var saa heldige at komme af med de paa Skovene hvilende Byrder. Hvor Skovene blev ryddede, var der i Almindelighed god Jord, tjenlig til Agerbrug, og Ejendommenes Værdi var saaledes ikke forringet, men i Stedet for Skovsvin maatte Bonden levere Svin fedede paa Stald, og for Skovtømmeret maatte de vel udrede en Pengesum; thi helt op i Tiden, til den ny Matricul 1688 blev gældende, maatte der af de fleste Bøndergaarde svares Skovskyld, uagtet Skovene

*) Kolderup Rosenvinge: Gamle danske Domme, II B., S. 3.

forlængst var forsvundne til stor Skade for Klimaet i Vest- og Midtjylland.

Da den gamle Skovskyld blev omsat i Hartkorn, det vil sige haardt Korn, Rug og Byg, i Modsætning til blødt Korn, Havre, blev et Skovsvin regnet til 2 Mark. En Skov, hvori der kunde fedes 24 Svin, blev sat til 1 Td. Hartkorn, og til det samme sattes en Ydelse af 6 Læs Kul. En Skovvogn synes at have haft samme Værdi som et Skovsvin.

I hine Tider saa man ikke den Ulykke for Egnen her, som laa i, at Skovene svandt og gav den barske Vestenvind fri Fart ind over vore Sletter.

Det var tillige en vigtig Indtægtskilde, Bønderne mistede, da de ikke længere kunde lade Svinene søge Føden i Skovene. „Han ser saa højt, som om han havde Svin i Skoven,“ er et gammelt Udtryk for, hvor meget Skovsvinene kunde yde deres Ejermand, idet han havde Del i en af de væsentligste Indtægtskilder, som Bønderne i Middelalderen øste af. Kornavlens ringe Udbytte kunde Afgrøderne strække til baade til Udsæden, Brødet og Skattekorset, maatte man i Regelen lade sig nøje.

Det antages almindeligt, at i den første Del af Middelalderen var kun en Femtedel af det nu dyrkede Land indtaget til Brug, og denne Del blev endda ikke nær saa omhyggeligt bearbejdet som nu til Dags. Fremgangen i Landbruget i Valdemarstiden skyldtes særlig Klostrene. Munkene skal have sørget for, at en hel Del udyrket Jord indtoges til Brug, og at ny Kornsorter indførtes og prøvedes paa Klostrenes Ejendomme rundt i Egnen.

Det var et efter vore Tiders Forhold lille Kvæghold, man havde paa Gaardene. Paa Ribe Domkirkes Gaard Vester Tange i Ulfborg Sogn, hvor der aarlig saedes

$\frac{1}{2}$ Læst Korn af hver Slags, og hvortil der avledes 15 Læs Hø, havde man ved Aar 1300 følgende Besætning: 4 Stude, 5 Køer, 2 Ungkreaturer, 2 Kalve, 2 Hopper og 8 Geder. Denne Gaard dreves af en Bryde, som deraf svarede aarlig $3\frac{1}{2}$ Maal Smør og $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{3}$ Læst Korn.*) Man kan beregne, at Afgiften omtrent har været lige saa stor som Udsæden. Bøndergaardenes Indtægter var paa den Tid ikke mest af Kvæg- og Hestehold. Vel kunde Køer og Heste give nogen Indtægt, men da det stadigvæk skortede paa Vinterfoderet, der oftest kun gav Sulteføde, var Dyrene faa og smaa, saa Salget af dem ikke kunde give ret stor Indtægt.

Noget anderledes forholdt det sig med Svinene. Om Sommeren klarede de sig godt med grøn Planteføde og tilfældigt Affald, om Efteraaret kunde de fedes eller i hvert Fald næres fortrinligt i Skovene, og om Vinteren, naar de til Salg og Slagtning bestemte Dyr var tagne hjem, kunde Resten af Svineflokken endda bjerge sig Vinteren over i Skoven med et ringe Tilskud hjemme fra i de knappe Oldenaar, eller naar meget strenge Vintre indtraf.

Engene har sikkert nok i hine Tider haft forholdsvis større Værdi i Landbruget, end de har i Nutiden. Vandstanden var den Gang ikke saa lidt højere end nu, fordi en gennemført Vandafledning ikke kendtes og tillige ikke kunde gennemføres. Ved Bækløbene fandtes nemlig en Mængde smaa Vandmøller, der holdt Vandet opstemmet for at have det til Drivkraft. Men idet Vandet derved let kom til at skade Engene, maatte der Vedtægter til for at hindre Misbrug. Netop fra slige gamle Bestemmelser erfarer man, hvor stor Pris Folk i hine Tider satte paa Engene som Støtte for Agerbruget. Saavel til Græsning i Sommertiden som til nødvendigt Vinterfoder

*) J. Kinch: Ribe Byes Historie, I, S. 159.

for Kvæget maatte Engene afgive det væsentligste Bidrag. Da Jylland havde langt større Engareal end Øerne, ligger heri en Hovedgrund til, at Hesteavlens og til en Tid ogsaa Kvægholdet kom til at staa højere her end paa Øerne.

I de gamle Jordebøger ser man undertiden, at en Del af Afgiften svaredes med Honning. Det var da ogsaa ret almindeligt, at der ved Gaarden foruden Kaalgaarden (æ Kalgaard) fandtes en indhegnet Plads til Bier. Jydske Lov har da ogsaa en Række Bestemmelser om Bier.*) De, som havde Bier, skulde selv holde Gærde om dem, for at de ikke skulde gøre anden Mands Fæ Skade. Gærdet skulde gøres saa stærkt, at fremmed Fæ ikke kunde trænge derind igennem; thi skete det, at noget Dyr brød ind i Bigaarden og tog Skade, skulde Biernes Ejer svare fuld Erstatning derfor, men blev Fæ stunget til døde uden for Bigaarden, skulde ingen Godtgørelse ydes.

De mange Bistader afgav Stof til den yndede Mjød og til Vokslysene, der især brugtes i Kirkerne.

Af de Bygninger der fandtes ved Middelalderens Bøndergaarde, er der næppe levnet os Spor tilbage, men det fejler ikke, at de i Ydre har været tarvelige og uanseelige.

Murene var opførte af stampet Ler mellem Tømmerstolper, og det er sandsynligt, at Bygningsformen med Aashuse, som endnu fandtes mange Steder for 50 Aar siden, uden større Ændringer har holdt sig paa Egnen her fra Middelalderen.

De almindelige Bøndergaarde havde 4 Længer. Paa Stuehuset vendte alle Vinduer og Døre ind mod Gaardspladsen. Vinduerne var smaa, Dørene var lave, saa voksne Folk maatte bukke sig, naar de gik ind ad dem.

*) Jydske Lov 3, 38—41.

Paa Udlængerne vendte kun Porten udad, og naar den stængedes, var Gaarden som en lille Fæstning, der i al sin Skrøbelighed dog kunde yde noget Værn mod omstrefjende og løse Folk, som i hine Tider ikke sjældent kunde volde Uro i Landsbyerne.

Paa den førnævnte Gaard Vester Tange fandtes ved Aar 1300 fire Huse, nemlig 1 Stuehus, 2 Lader og 1

Loft. *) Dette Loft har vel snarest været brugt til Gemmested for Fødevarer i Lighed med de endnu i Norge brugelige „Stabbur“.

Var Bøndergaardene tarvelige i det ydre, kunde de dog godt være pyntelige og hyggelige i det indvendige, og dette maa man saa meget mere vente, fordi der sikkert mange Steder Bøndergaardene har været jævn Velstand hen imod Middelalderens Slutning. At Bønderne endog har været fristede til Overdaadighed ses bedst af, at Christian II

Figur fra Stadil Kirke. Den har vistnok oprindelig siddet ved Mændenes Indgangsdør

fandt det nødvendigt at udstede Forbud imod kostbare Gæstebud. Det hedder saaledes bl. a.: „Bryllupper maa ikke være længere end to Dage og ikke flere Gæster indbydes, end der kan være samlede i de daglige Stuer. Lader maa ikke tages i Brug dertil, og heller ikke maa nye Huse i dette Øjemed opføres.“ Endvidere hed det: „Sammeledes skal og aflægges alle de Gilder, som de plejer at have paa Lands-

*) Ribe Oldemoder, S. 103.

byerne om Sommeren og Høsten, thi det er da den Tid, da Bonden skal avle det, som han skal have Gavn af hele Aaret og give sin Husbond til Landgilde. Dog maa de om Helligdage og St. Hans Nat gaa og danse paa Gaden og øve dem i anden Bekvemmelighed og Glædskaab.“

Naar Jorddrotten ikke selv vilde drive sin Jord, kunde han fæste den bort; men det skete dog ogsaa hyppigt, at Husbonden selv lod Ejendommen drive ved en Tjener, som da kaldtes Bryde, og Ejendommen kaldtes da Brydegaard.

Den simple Bryde var kun lidt anset i Samfundet, og i jyske Lov sammenstilles han med Trællen, naar det hedder (1, 31), at Bryde og Træl og den, der fledført er, maa ikke være nogen Mands Værge, fordi de er ej deres egen Værge. Fledføringer svarede i visse Maader til Nutidens Aftægtsfolk, idet de havde overgivet al deres Ejendom til en anden, som skulde sørge for dem med Kost og Klæder til deres Død.

Den simple Bryde, som altsaa ikke var sin egen Værge, kaldtes ogsaa Redesvend. Der fandtes dog ogsaa Bryder, som havde mere Anseelse, nemlig de saakaldte Fællesbryder, som styrede en anden Mands Gaard, saaledes at de havde Del i Udbyttet. Fællesbryden ejede vistnok i Almindelighed baade Bohave og Kreaturer paa Ejendommen. Hans Stilling var hæderligere end Fæstebondens; thi det hedder i jyske Lov (2, 1), at Sandemanden skal i det mindste være Fællesbryde og ej Landbo.

Stillingen som Fællesbryde paa større Ejendomme maa undertiden have været saa fordelagtig, at fattige Selvejere paatog sig et saadant Hverv. Derom hedder det i jyske Lov (2, 67): „Bryde maa vel sværge Ran om alt det, der til den Gaard hører, som han er Bryde

for, men dog skal Husbonden tilbydes at føre Sagen og lyse paa Tinge, at han er Fællesbryde og ej Redesvend. Men har han selv en anden Gaard og en Bryde deri, da er han der Husbond og Lovværge, dog han er andet Steds Bryde, og maa føre Trætte om Ran for denne Gaard, om han der bliver ranet noget fra.“

X

HERREMÆND OG ADEL

Naar man gennemgaar jyske Lov, faar man Indtrykket af, at hele Samfundsordningen havde et i høj Grad demokratisk Tilsnit, men dette ændredes meget i det 12. og 13. Aarhundrede. Ud over Bondemenigheden hævede sig den gejstlige Stand og Herremandsstanden, begge mægtige ved Rigdom, ved Særrettigheder og ved aandelig og krigerisk Dygtighed.

Allerede under Valdemar den Store indførtes Rostjenesten eller Tjenesten til Hest ved Landets Forsvar, og dette fik en overordentlig Indflydelse paa den hele Samfundsudvikling. I lang Tid havde Kongerne haft Huskarle til deres personlige Tjeneste, og denne Hird maatte Kongen lønne af sine Indtægter; men da den kostbare Ryttertjeneste blev almindelig til Krigsførelsen, kunde Kongens Indkomster ikke strække til for at lønne den, og heller ikke kunde han paalægge nogen en saadan Rostjeneste uden Vederlag.

Det blev da Skik at bortgive Kronens Jordegods i Forlening til de Mænd, der vilde paatage sig Ryttertjenesten, og i samme Hensigt gaves der Skattefrihed til mange Selvejrbønder.

Disse Hærmænd havde ifølge jyske Lov (3, 18) Tilladelse til at købe saa megen Jord de kunde orke uden at svare Inne, Stød og Leding deraf, fordi de vilde vove

deres Hals for Kongen og for Landets Fred. Men hvis en saadan Hærmands Søn ikke vilde yde samme Tjeneste efter Faderens Død, gik Skattefriheden tabt af det indkøbte Gods.

Antallet af Hærmændene forøgedes hurtigt; thi enhver, som ønskede det og havde Evne til at bære de dermed forbundne Byrder, kunde blive optagen i denne Klasse, der væsentlig fik sin Forøgelse fra de rigeste og mest fremragende Bønder.

Navnet „Adelsmand“ kom først i Brug langt senere. Adel (adal) er oprindeligt et Egenskabsord, hvorved man udtrykte det ægte eller særegne ved noget. Ægtehustruen hed Adelskone, og de oprindelige Landsbyer kaldtes Adelsbyer i Modsætning til de senere udbyggede Torper. Hovedgaarden, hvorfra andre Gaarde udskiftedes, kaldtes Adelsboel, og Selvejerbonden kaldtes Adelsbonde i Modsætning til Fæstebonden. Da en Del af de rigeste Adelsbønder gik over i Hærmændenes Stand, vil man forstaa, at det ikke laa saa fjernt, naar saadanne Hærmænd kaldtes Adelsmænd. Allerede tidlig fik Hærmændene Birkeret over deres Bønder, idet jyske Lov bestemte, at alle Kongens Mænds Bryder, hvis de bryde til 3 Mark, skulde dømmes ved deres egen Husbond og ej ved Ombudsmand.*)

Det mærkedes iøvrigt paa mange Maader, da den nye Herremandsstand var i Opkomst. Den rejsende, der drog igennem Landet, fik jevnlig Øje paa en Herremands Bolig, som var opført smukkere og bedre end Bøndernes Gaarde. Under de urolige Tider, naar Statsmagten ikke var i Stand til at værne Landet mod ydre Fjender eller at hævde Lov og Ret i Landet, maatte hver Mand efter

*) Navnet Birk og Birkeret synes nærmest at vise hen til Oldtidens Rettergang, da Folk samledes i de hellige Birkelunde for at pleje Retten.

Evne væрге sin egen Rede. Adelen byggede da hyppigst faste Borge med Volde og Grave omkring paa Steder, hvor de var næsten uindtagelige. Man søgte ved Byg-

St. Jørgen. Ridder-Træfigur fra Ribe Domkirke, nu i Nationalmuseet

ningen af saadanne Borge først og fremmest at udnytte det Værn, Naturen kunde give; derfor valgte man ofte til Borgens Plads en Holm i en Indsø eller en Odde ud i Sø eller Mose, hvor Bopladsen kunde afskæres fra

Landet ved Vold og Grav. Hvor Stedets Beliggenhed ikke var saa heldig, blev hele Bygningen omgivet af Grave og Volde, og hvor Forsvaret gjordes mere nødvendigt, var der hyppigt dobbelte Grave med en Vold imellem. Saaledes opbyggede Niels Bugge sin Fædreborg, Nørre Vosborg, paa en lav Odde omtrent 1000 Alen sydvest for det Sted, hvor Gaarden nu ligger. Borgpladsen ses tydeligt endnu, og den kunde let værnes mod Angreb af Menneskehaand, „men“, som Sagnet fortæller, „der kom en Mand fra Vest i en blaa Kappe, og han fik Taarn og Borg til at falde.“ Gentagne Stormfloder maa have bragt Vesterhavet til at skylle ind i Nissum Fjord, og for Havets og Fjordenes forenede Kræfter kunde den gamle Borg ikke staa sig, saa den maatte flyttes til sin nuværende Plads. Den gamle Gaard Øgelstrup i Raasted, hvor Juelslægtens Stamfader, Palle Juel, boede i Valdemar Atterdags Tid, ligger paa en Odde ud i Lilleaa, der lige neden for Vem Kirke løber ud i Storaan. Paa de tre Sider har Aaløbet her dannet et naturligt Værn for Borgen. Kun mod Nordsiden behøvedes der noget Værn ved Volde og Grave, men af disse findes næppe Spor nu, da det ser ud til, at Gaarden er flyttet et Stykke mod Nord, saa den nu ligger paa det Sted, hvor man kan tænke sig, at Volden og Graven har været forhen.

Familien Gyldenstjernes Stamsæde Timgaard var bygget paa en 10 Fod høj Holm, der ligger omtrent 200 Alen fra den dyrkede Mark ude i Engene. Da Gaarden

Niels Bugges Segl

Juelslægtens Segl

byggedes, var Engene et Morads, og for godt 100 Aar siden var de saa lave, at Høet maatte bæres op af dem. Ud til den gamle Borgplads med sine Jord- og Grusdynger fører en Vej, som formodentlig er anlagt, da Gaarden byggedes. Denne Vej har været let at spærre ved en Grav. Vindebroen derover blev i Almindelighed trukken op baade i Freds- og Krigstid. Den gamle Borgplads paa Timgaard var saa stor, at den ikke alene afgav Plads til Borgen, men ogsaa til en Urtegaard.

Familien Gyldenstjernes
Segl

Derimod findes der enkelte Voldsteder saa smaa, at de kun kan have afgivet Plads for et svært Taarn. Rimeligvis har Bygherren paa en saadan lille Borg været en mindre formuende Adelsmand, der ikke evnede at holde saa mange Svende, som en større Gaards Forsvar krævede. Under truende Omstændigheder kunde et saadant mindre Fæstningstaarn dog afgive Værn for en kortere

Tid, og det kunde forsvares med en mindre Styrke.

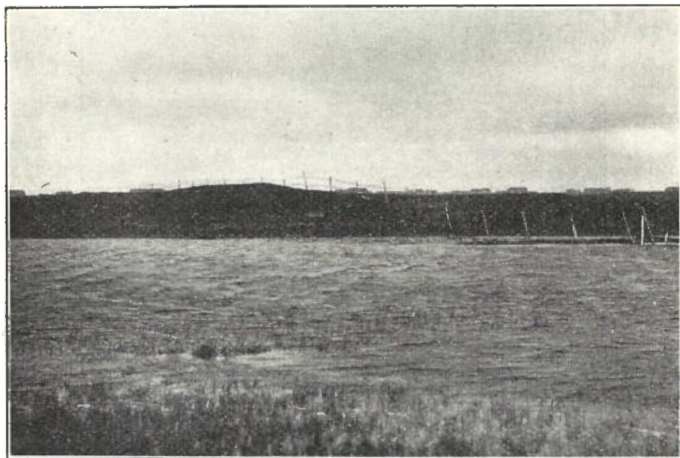
Ved Herregaarden Volbjerg i Hee Sogn ligger en lille Borgvold ude i Engen et Par Hundrede Alen sydvest for den nuværende Gaards Plads. Paa denne lille Vold havde ligget en Bygning, der var opført paa nedrammede Egepæle. Disse Egepæle blev trukne op for faa Aar siden.

Adelens Ret til at befæste sine Hovedgaarde blev godkendt i Kristoffer II.s Haandfæstning, men saavel Valdemar Atterdag som Dronning Margarethe mærkede de uheldige Følger deraf, og 1396 udstedtes Forbud imod at bygge Fæster eller „Barfred“, da „der var sket overmaade lidt Ret fra de Fæster som var bygte“. Forbudet blev dog ikke overholdt, og Kong Hans maatte i sin Haandfæstning love, at han ikke vilde hindre nogen god Mand i

at befæste sine Gaarde, „dem og Riget til Nytte og Gavn“.

Da Ildvaabnene kom i Brug, tabte største Delen af de smaa Borge deres Betydning. Fra den Tid var det kun de rige Adelsmænd, der kunde tænke paa at forsvare sig mod velordnede Angreb.

Udviklingen af en fremragende Herremandsstand fore-

Voldpladsen, hvorpaa Niels Bugge opførte Nørre Vosborg. Billedet taget fra Gammelaagens sydlige Brink

gik langsommere i Jylland end paa Øerne. Maaske skyldes dette de tarveligere Levevilkaar, eller Grunden maa søges deri, at der ikke her fandtes af de fremragende Ætter, der, som f. Eks. Hvideætten paa Sjælland, tidligt formaaede at hævde sig en Magtstilling.

De Herremænd, som fandtes her i Hardsyssel, lod sig oftest nøje med Boliger, der ikke stod meget over en almindelig Bondes Gaard. De gamle Tingsvidner viser, at der ude i Landsbyerne næsten i hvert Sogn boede Adelsmænd paa ubefæstede Gaarde, og det lader til, at

de ikke skilte sig ret meget ud fra de Folk, de boede iblandt. Henad Middelalderens Slutning træffer man ogsaa hyppigt Adelsmænd i Købstæderne, og saavel

Syddøren i Velling Kirke
med Gravsten, som forhen har ligget over Christen Faslie
til Vennergaard

blandt Bonde som Borger blev disse fattige Adelsmænd ofte valgt til Førere, naar det gjaldt om at værne og hævde de gamle nedarvede Rettigheder.

XI

BEBYGGELSEN OG JORDEGODSETS FORDELING

Der findes i Hardsyssel ikke saa faa Spor af, at den ældre Stenalder Folk har haft Boliger her. Langs med Limfjordens Kyster findes deres Spor ved de efterladte simple Stenredskaber. Paa høje Bakkeskrænter langs med Aaløbene kan man ligeledes finde deres Stenredskaber, hyppigt i store Mængder. Et mærkeligt Fund af simple Stenredskaber skete ved Udtørringen af Husby Sø.*) Man fandt her paa Søbunden et Værksted fra Stenalderen, og alting tydede paa, at der var sket en Sænkning af Landet den Gang, og at Folkene ved Havets Stigning var bleven trængt længere mod Øst til højere liggende Steder, hvor man nu især finder Sporene af den yngre Stenalder Befolkning.

Hvor nu de lange Rækker af Gravhøje findes fra den yngre Stenalder og fra Bronzealderen, har Bostederne været gennem lange Tider. Højrækkerne kan da ogsaa give os Vejledning til at finde Landets ældste Færdselsveje; thi Folk, Færdsel og alfar Vej hører sammen.

Højrækkerne gennem Hardsyssel fra Vesterhavet og helt hen øst for Viborg er undersøgt for faa Aar siden, og de strækker sig over Trans, Ramme, Lomborg, Rom, Fabjerg, Gudum, gennem Holstebro Bymark, over Mejrurup og Borbjerg Sogne og videre gennem Ryde og Sevel Sogne. Flere Steder bruges endnu de gamle Veje, som tildannedes samtidig med, at Gravhøjene ved Siderne af dem blev til.**)

Foruden disse Højrækker fra Vest til Øst kan man ogsaa gennem Ulfborg, Madum og Tim, Hee og No

*) Se min Ulfborg Herreds Historie, S. 40.

***) Aarb. for nordisk Oldkyndighed og Hist., II R., 19. B. — Se ogsaa Hardsyssels Aarvog 1909, S. 145 ff.

Sogne finde Højrækker og Veje fra Nord til Syd, selv om Sporene ikke her er saa udprægede som ved den førstnævnte Række.

Vore Forfædre tog tidlig fat paa at dyrke Jorden. I Stenalderen og Bronzealderen dyrkedes Hvede, Byg, Havre og Hirse, og i Jernalderen begynder man at dyrke Rug. Men eftersom Jordens Dyrkning blev almindelig, maatte ogsaa Folkene have faste Bopladser med en Slags Ejendomsret over den Jord, der dyrkedes. Vore ældste Stednavne stammer da sandsynligvis fra den yngre Stenalder, og fra den Tid er Dannelsen af Stednavne foregaaet lige op til vor Tid. Det ses ofte, at et Stednavns Forstavelse er et Personnavn, hyppigt vel Navnet paa Stammehøvdingen, som for sig og sine Undergivne har udvalgt Stedet til Bopæl. Saaledes er Bynavne med Endelsen -sted uden Tvivl ældgamle Bosteder, der i Regelen bærer Navn af den Mand, der først bosatte sig her. Torsted og Raasted (maaske Røsted) er Eksempler herpaa.

Gudenavne findes ogsaa knyttede til Steder med særegne Naturforhold, saaledes Tishøj og Frølund i Hammerum Herred, og i Forbindelse med Endelsen -um, -em, -hem i Navnene Tiem og Læem.*)

Hjemsteder for den gamle Gudsdyrkelse findes bevarrede i enkelte Stednavne som Gudum (Guthem) og Vium (Vihem). Endelsen -by forekommer saa godt som aldrig efter et Personnavn, men derimod efter særegne Naturforhold eller Ting, frembragte ved Menneskehaand. Saaledes Staby (Stafby), Husby, Kærby, Hælby og Mosby, og efter Beliggenheden: Nørby, Mejlby, Østerby og Vesterby.

Endelsen -bøl, -bølle, -bol er næsten altid sammensat med et Personnavn. For Eks.: Degnbol og Bandsbøl.

*) Ribe Oldemoder, S. 111, har Tyym og Læem.

Endelsen -torp er ligeledes oftest sammensat med et Personnavn: Ejstrup, Udstrup, Nistrup, Ølstrup o. m. fl. Disse Navne med Endelsen -torp, -trup, -rup er altid yngre end Hovedbyen, hvorfra de i en senere Tid er udskilte, og den Mand, der har skilt Torpen ud fra den fælles Byjord og bebygget den, har vel saa ogsaa efterladt den sit Navn. Torpen var oprindelig kun een Ejendom, der dog ved senere Udstykning nu enkelte Steder danner en hel By.

Stedfæstelsen maa i det væsentlige være foregaaet før Christendommen blev prædikeret her i Landet; thi kun ganske enkelte af de Navne, der fulgte med den nye Lære, er brugt i vore Stednavne. Findes der Helgen-navne brugte til Dannelsen af Stednavne, da tyder dette paa Navnefæstelse i en forholdsvis sen Tid.

Sognavnene hører gennemgaaende til vore ældste Stednavne, og her i Hardsyssel kan man ikke med Sikkerhed paavise Spor af, at noget Sognavn er dannet, siden Christendommen indførtes.

Der er en Særegenhed ved Bebyggelsen her, at der ingen tæt sammenbyggede Landsbyer findes. Maaske kan dette stamme fra et særegent Tankesæt hos de Folk, der først tog Landet i Brug. Paa Grund af Ejendommens spredte Beliggenhed har Jordfællesskab næsten ikke været kendt her, og det er tydeligt, at Folk herude har holdt af at bo paa deres egen Jord med Udslag til alle Sider, saa de undgik at klumpe sig sammen i tætte Bylag.

En Ejendom, som kunde ernære en Familie, kaldtes et Bol. Bolene blev her i Sysselet snart af meget forskellig Størrelse, eftersom her var nem Adgang for driftige Mænd til at øge deres Lod ved Rydning og Opdyrkning.

I Oldtiden var Bolerne udelelige, idet de altid ube-

skaaret gik i Arv til et af Børnene, men omkring ved Svend Tveskægs Tid mener man, at Delingen er begyndt, saa der i Valdemarernes Tid fandtes baade hele, halve, fjerdedels og ottendedels Bol.

I Middelalderen kendte man ikke til store Jordbrug, og Herremændenes Gaarde var i Regelen kun et helt Bol eller en Ejendom, der i vore Dage vilde have 12 til 16 Tdr. Hartkorn. Det Bondegods, Herremændene købte sammen, blev kun sjælden brugt til Udvidelse af Hovedgaarden, saa Stordriften blev ingenlunde almindelig før efter Reformationen under Kongerne Frederik II og Christian IV.

De oprindelige Ejere af den danske Jord var Kongen og Bønderne. Af Bondestanden udviklede de øvrige Stænder sig, idet Kongen trak nogle til sig af de fri Adalbønder og gjorde dem til Krigere, Embedsmænd og Lensmænd. Den øvrige Del af Bondestanden mistede forklarligt nok derved en stor Del af sin gamle Kraft og Anseelse. Da Købstæderne begyndte at vokse op, tyede ogsaa en Del Bønder til dem, og da Gejstligheden udformede sig som en særlig Stand, optog den ligeledes mange af de gode Kræfter i sig fra Bondestanden.

Hele denne Forandring medførte ny Uligheder i Befolkningen og megen Undertrykkelse af dem, der ikke naaede op blandt de mere og mere privilegerede Stænder. Strømmen gik fremad mod Herremandsvælde og Præstevælde, der til Tider truede selve Kongemagten. Især fik Lensadelen stor Magt og Myndighed under Erik Menved og Kristoffer den anden, og dette „fremmede Foster af den Jammerens Tid, da Tyskheden skyllede ind over os, og vi nær havde druknet i den“, kunde ikke engang lægges øde af saa kraftige Regenter som Valdemar Atterdag og Dronning Margarethe.

Den lange Række Borgerkrige efter Valdemar Sejrs

Død virkede ogsaa ødelæggende paa al rolig Næring, og særlig Bondestandens Kaar led meget derunder. De forarmede Bønder havde ikke Kraft til at haandhæve de nedarvede Rettigheder. Skønt der saaledes i Middelalderens Slutning var en Tilbagegang i Bøndernes Stilling, blev den dog stedse ved at være bedre i Jylland end paa Øerne. I det Aarhundrede, der gik forud for Reformationen, var de jyske Selvejrbønders Tal snarest i Tiltagende. Fra 1511—1537 blev Bøndergaarde betalt med 200—400 Mark, en Pengesum man lettest kan danne sig en Forestilling om, naar man ser, at 1526 vurderedes 1 Td. Byg til 8 Skilling, 1 Td. Havre til 4 Skilling og 1 Ko til 2½ Mark.

Nogen hel nøjagtig Oversigt over, hvem der ejede Jordegodset ved Middelalderens Slutning, har man ikke. Fra 1498 har man den førnævnte Jordebog fra Lundenæs Kongsgaard, hvorunder der i Bølling og Hammerum Herreder laa 185 Ejendomme. Matriculen fra 1688 viser, at der paa den Tid i disse Herreder var 1225 Ejendomme. Tallet paa Ejendommene har sikkert ikke ændret sig ret meget i den mellemliggende Tid, og det viser sig da, at Krongodset har udgjort 15 Ejendomme af hvert 100 ved Aar 1500. Andre Steder har man fundet, at Adelens Gods var af lignende Størrelse som Kronens. Kirke- og Klostergods omfattede næppe saa mange Ejendomme som hver af de to nævnte, saa det synes, at mere end Halvdelen af Ejendommene i Hardsyssel ved Aar 1500 har været Selvejrgods. Efter Grevens Fejde blev en stor Del af Selvejrgaardene omdannede til Fæstegods, og i det følgende Aarhundrede skete der stadig en Formindskelse af Selvejrgaardenes Antal. 1610 fandtes der kun 112 Selvejrgaarde i Lundenæs Len og Bøvling Len.)* 1615 opgives Selvejrbøndernes

*) Historisk Tidsskrift, 6. Række, II Bind, S. 621.

Tal til 104, deraf i Nørre Herred 11, altsaa i det egentlige Hardsyssel kun 93.*) I den følgende Tid er der nogen Fremgang, idet der 1651 var 48 Selvejere i Bøvling Len og 104 i Lundenæs Len.***) Selvejerbøndernes Tal har ikke været forholdsvis større i andre jydsk Landsdele, thi 1615 var der i hele Jylland kun 1369.

XII

GEJSTLIGHEDENS TIENDER OG JORDEGODS I HARDSYSSEL

Gejstligheden fik allerede under Svend Estridsen og hans Sønner en stor Mægt i Samfundet, og igennem Middelalderen naaede den efterhaanden at faa en særegen Herskerstilling. Denne Myndighed udøvedes dog kun af den højere Gejstlighed, der samlede sig Rigdom og Mægt, og hvis enkelte Medlemmer kunde optræde med en Prægt næsten som nogen Fyrste.

Den lavere Gejstlighed, hvortil Landsbypræsterne hørte, sad derimod næsten allevegne i fattige og trykkende Kaar. De havde derfor kun ringe Indflydelse i Samfundet, og deres politiske Betydning var saa godt som ingen, fordi hele Standen udsondrede sig som en Stat i Staten under et ret aristokratisk Styre, hvorved den enkelte Landsbypræst mistede Evnen til selvstændig og kraftig Optræden i sin Virkekreds.

Efter Reformationen blev der mange Steder bødet paa den Fattigdom, hvori Landsbypræsterne havde levet. De Rigdomme, den højere Præstestand før Reformationen sad inde med, var samlet gennem Tiderne. Meget havde Standen faaet ved Kongernes Gavmildhed og ved Sjølegaver fra mangfoldige, der ved at give Kirken deres

*) Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1872, S. 103.

**) Historisk Tidsskrift, 6. Række, II Bind, S. 621.

Gods troede at kunne frelse deres egen og deres Families Sjæle. Saaledes var en ikke ringe Del af Landets Jordejendomme gaaet over i Kirkens Eje.

Allerede Knud den hellige gav Gejstligheden Domsret og Ret til at hæve de Bøder, der faldt i gejstlige Sager. Noget senere søgte han at faa Tienden indført, uden at det dog lykkedes. De mangfoldige Bondeoprør i Jylland hele Middelalderen igennem skyldtes især Tienden, som Bønderne ikke vilde yde som nogen Pligt. Her i Ribe Stift havde Bønderne en Tid lang ydet $\frac{2}{3}$ af Tienden eller $\frac{1}{16}$ af Afgrøden, nemlig de Parter af Tienden, der tilkom Kirken og Præsterne, hvorimod den sidste Tredjedel, som Biskopperne skulde nyde, kun ydedes med et mindre Vederlag, den saakaldte Biskopsgave. Efter at Christoffer af Bajern 1443 var kronet til Konge, vedtoges det i Ribe, at Tienden skulde ydes med den fulde Værdi, og at Biskopperne skulde have deres Tredjedel ubeskaaret.*)

Denne Afgørelse kunde vanskeligt nok gennemføres, og der blev ved at være Stridigheder derom lige til Reformationstiden, hvilket man ogsaa kan se af et Tingsvidne fra Ginding Herred 1457. Almuen tog her Vidne paa, at Biskoppens Embedsmænd hidtil altid havde hentet Biskopsgaven i Bøndernes Huse, og man havde givet Rug eller Byg, hvad man bedst kunde afstedkomme; men de havde aldrig ført den hen til Kirken, som Biskoppen nu forlangte og vilde trænge Folk til med Kirkens Dom.**)

Fra 1487 har man et bestemt Vidnesbyrd om den Modstand, der fra alle Sider gjordes mod Bispetienden; thi dette Aar udsendte Kongen et Brev om, at Almuen skulde udrede Tienden efter Kong Christoffers Brev.

*) J. Kinch: Ribe Byes Historie I, S. 319.

***) Rigsarkivet: Ginding Herred, N. 41.

Disse Stridigheder fortsattes stadig, saa Biskopperne senere klagede over, at baade Adelen og Almuen forurettede dem med Tienden. Ved Reformationen faldt Bispetienden til Kronen ligesom andet Biske- og Klostergoods, og fra den Tid faar den Navnet Kongetiende.

Bispestolen havde betydelige Besiddelser rundt i Stiftet. En stor Del af dette Gods var lagt under enkelte Hovedgaarde, og det havde ofte sin egen Birkeret. Af disse biskoppelige Birker fandtes i Hardsyssel følgende: Hardboøre, Gudum, Sevel og Bøvling. Deraf har Gudum og Sevel Birker rimeligvis omfattet Godset til Gudum og Stubber Nonneklostre, som synes til Stadighed at have staaet under Bispens Tilsyn.

Hardboøre Birk havde Biskoppen faaet i Mageskifte fra Kronen 1255. Paa Gudum, Sevel og Bøvling Birker fik Biskoppen 1468 sine Friheder, Privilegier og Rettigheder bekræftede, og det hedder om Bøvling Birk, at det naaede fra Fjaltring Aas til Brøtrup Bro og paa Bredden fra Sønderfjord og til Ramme Sogn.*)

Af enkelte Bispegaarde fandtes her foruden Bøvling tillige Holstebro Bispegaard, Volstrup, Brejninggaard og Holmgaard i Lem Sogn. Til Bøvling Slot laa der 1536 saa meget Jordegods, at det gav en aarlig Indtægt paa 2000 Mark. Holstebro Bispegaard laa i Nordvestkanten af Byen, og den blev i mange Aar efter Reformationen kaldet Holstebro Bisgaard. 1755 nævnes det, at Bisgaard havde Jorder til omtrent 3 Tdr. Hartkorn, og at der ved Gaarden laa en stor smuk Have. De katolske Biskopper boede ofte paa denne Gaard, og flere Breve er udstedte „ex curia nostra episcopali in Holstebro (d. e. fra vor Bispegaard i Holstebro).

Ifølge Hvitfeldts Danmarkshistorie skal Volstrup Borg

*) O. Nielsen: Skodborg og Vandfuld Herreder, S. 217.

være opført af Erik Menved ved Aaret 1313, men senere laa den under Bispestolen. Til Brejninggaard laa der saa meget Jordegods, at det 1536 gav en aarlig Indtægt paa 364 Mark.

Til Ribe Domkirkes Bygning og til dens forskellige Altre var henlagt ikke saa lidt Jordegods her i Sysselet, hvoriblandt kan nævnes Gaarden Svendsholm i Staby Sogn.

Til Ribe Domkapitel laa der i Hardsyssel 48 Gaarde, 4 Bol og 1 Mølle. Dette Gods gav en aarlig Indtægt af 67 Ørte Rug, 84 $\frac{1}{2}$ Ørte Byg, 14 Ørte andet Korn, $\frac{15}{16}$ Td. Smør, 38 Svin, 6 Laks og 12 Ørreder, 38 Hestes Gæsteri og 17 Mark Penge.*)

XIII

KLOSTRE OG KLOSTERGODS

Allerede under Knud den store kom engelske Munke, især af de flittige og tarvelige Benediktinere, herind i Landet. Disse Munke skulde ifølge deres Ordensregel drive Havevæsen, Avlsbrug og forskelligt Haandværk. Det var ligeledes i Klostrene, at Skrivekunsten dyrkedes, saa en stor Del af det, vi kender af Landets Historie i Middelalderen, stammer derfra. Klostrene tjente som Herberge for vejfarende Folk, og af dem hørte Munkene derfor mangan Fortælling baade om Nyt og gammelt. Ridderen kunde fortælle om Livet ved Hove, om sin Konges og sine egne Størværker, og den rejsende Pilegrim kunde meddele, hvad han havde set og oplevet i fremmede Lande. Det var da intet Under, at Munkene i deres rolige Timer følte Lyst til at nedskrive det mærkeligste af, hvad de hørte om Livet ude i den store, brogede Verden.

*) J. Kinch: Ribe Byes Historie I, S. 595.

Her i Hardsyssel fandtes kun det Herrekloster, som Prins Buris 1162 stiftede i Tvis. I Stiftelsesbrevet meddelte han, at han, ved Synet af denne Verdens og de jordiske Godes Forfængelighed og ved at mindes sin Faders og sine Brødres bratte Død, har foresat sig, at han vilde hengive sit jordiske Gods for derved at gøre sig Christi fattige til Venner og ved deres Hænder vinde sig en Skat i Himmelen.

Han skrev endvidere, at han ikke ventede nogen jordisk Løn for sin Gave, men derimod vilde han i sin Levetid arbejde paa Klosterets Fremgang. Slutningen af Gavebrevet indeholdt en Formaning til Abbed og Munke om stedse at bære Omsorg for Klosterets Vel, og derefter fulgte en Trusel med Fordømmelse over dem som dristede sig til at fordærve og ødelægge hans Gave.*)

I Sognene omkring Holstebro laa det Jordegods, Prins Buris henlagde til Tvis Kloster, og de Munke, der indkaldtes hertil fra Herisvad Kloster i Skaane, hørte til Cistertienserordenen. De kaldtes ofte „hvide Munke“, fordi deres Dragt var en simpel, hvidgraa Kappe, hvortil hørte en sort Hætte.

Medens Munkene af andre Ordener som Franciskanerne (Graabrødrene) og Dominikanerne (Sortebrødrene) hyppigt optraadte som Tiggere, saa førte Cistertienserne sig oftest, naar de kom udenfor Klosteret, med Fornemhed og Værdighed, og ingen Sinde mærkede man hos dem den falske Ydmyghed, som Tiggermunkene tit fandt deres Fordel ved at bære til Syne.

I Almindelighed lagde Cistertienserne deres Klostre paa lavtliggende Steder for derved ligesom at betegne Ordenens Ydmyghed. Tvis Kloster blev da ogsaa bygget i en langstrakt Dal, der er omgivet af Aaløb og mørke

*) Danske Samlinger 4. B., S. 349. Se ogsaa Hardsyssels Aarbog 1915, S. 1—48.

Hedebakker. Allerede i tidlig Tid blev Klosterets Navn latiniseret til „Tuta vallis“, der betyder den sikre Dal. Under de hyppige Uroligheder for Folk og Land har Munkene her i Almindelighed følt sig som i en tryk Havn, og herfra har de sikkert gennem lange Tider øvet meget godt og været til Velsignelse for Egnen.

Som det hedder i et gammelt Klosterprivilegium, var ogsaa Klosteret her af Kærlighedspligt forbundet til at beværte dem, der rejste gennem Riget, og da Tvis Kloster laa tæt ved den gamle Adelvej mellem Sysselets Hovedby, Holstebro, og Østjylland, saa er dets Gæstfrihed sikkert nok ofte bleven udnyttet.

At Klosteret gennem Tiderne har nydt godt Om-dømme af Foik paa Egnen, kan man skønne deraf, at dets Ejendomme i Tidernes Løb øgedes ved rige Gaver. Det meste af Klosterets Jordegods laa i de nærmeste Sogne, men desuden ejede det en Del Strøgods længere borte.

Ved Kirkefornyelsen, da Klostergodserne inddrogtes under Kronen, fik denne ogsaa her et rigt Bytte. Klosterets sidste Abbed blev flyttet til Vidskøl Kloster ved Løgstør, hvor han vedblev at være Forstander en Tid, og i August 1537 blev Tvis Kloster givet som Len til den sidste katolske Biskop i Ribe Oluf Munk for de Tjenester, han havde gjort Kongen med Pengelaan. Han skulde nyde Klosterets og Godsets Indtægter og give de Munke, som var der, „deres Nødtørft, Klæder og Føde, Mad og Drikke til Skellighed efter gammel Sædvane“. Ligeledes skulde han gøre tilbørlig Tjeneste af sit Len til Kronen, hvis det kunde yde mere end den „Rente“, Munkene fik.

I Aaret 1547 købte Oluf Munk Klosteret og dets til-liggende Jordegods af Kongen, og fra dette Aar findes

en Jordebog over Klosterets Gods.*) Ved at tælle de forskellige Ydelser sammen, som skulde svares af dette Gods, finder man, at de udgjorde 260 Tdr. Rug, 185 Tdr. Byg, 335 Tdr. Havre, 15 Tdr. Smør, 97 Skovvogne, 136 Skovsvin, 125 Lam, 135 Par Høns, 105 Fødenød, 108 Mark Gæsteri, 6 Mark Penge, 72 Tdr. Mel og $\frac{1}{2}$ Ask Honning.

Disse Ydelser vilde tilsammen svare til omtrent 1300 Tdr. Rug aarlig. Det er ret sandsynligt, at der endnu 1547 har været Munke i Tvis Kloster; men der nævnes ikke noget derom i Skødet.

Helligaandsordenen.

En Munkeorden, der ogsaa havde hjemme her i Hardsyssel, hed Helligaandsbrødrene eller Duebrødrene, som man i Almindelighed kaldte dem. Ordenen vandt ret stor Udbredelse her i Landet, og deres Klostre, de saakaldte Helligaandshuse, lagdes rundt omkring i Købstæderne og var Tilflugtssted for syge og fattige, som ikke paa anden Maade kunde faa Pleje og Ophold.

Fra Helligaandshuset i Aalborg kom Brødrene til Holstebro, hvor de byggede en Stiftelse, som kunde optage „fattige, syge, fremmede og elendige Pilegrimme og andre, som ej kunde gange fra Hus til Hus efter deres Føde“. Syge og Fattigplejen udførtes baade af Mænd og Kvinder; de sidste kaldtes „hvide Søstre“ efter deres Ordensdragt.

Midlerne til denne gavnlige Virksomhed indkom udelukkende ved Gaver. Rige Folk skænkede ofte større Pengegaver, og undertiden gav de Jordegods, hvoraf den aarlige Indtægt skulde bruges efter Ordenens Regler. Hvis disse Indtægter ikke slog til, havde Ordenen Lov til at sende „Bedere“ ud over Landet for at indsamle milde Gaver.

*) Erslev og Mollerup: Danske Cancelliregistranter 1547.

Nonneklostre.

Af Nonneklostre fandtes her i Hardsyssel to, nemlig Gudum og Stubber Kloster. Begge disse Klosters ældre Historie er kun lidt kendt. De nævnes første Gang 1268, da en Adelsmands Enke skænkede dem 2 Mark Penge hver. *) Af Talemaaden i Peder Syvs Ordsprog: „Han er saa hellig som en Gudum Munk“, skulde man tro, at der i Gudum havde været et Munkekloster; men det findes der ikke ellers nogen Antydning af, saa Talemaaden er sikkert ironisk og fra en Tid, da Kloster-tugten var i Forfald. Nonneklostrene søgte fortrinsvis deres Medlemmer blandt Adelsstanden, og for denne Stand havde de ret stor Værdi.

Klostergiven Kvinde blev nemlig betragtet som død for Verden og maatte ikke arve, med mindre hun med sin Slægts og sine Frænders Samtykke traadte ud i det verdslige Liv igen. Vel fik de klostergivne Adelsdamer ofte en Slags Arvepart, som skænkedes til det Kloster, de optoges i, men det er dog en Kendsgerning, at saalænge Adelen kunde sende sine ugifte Døtre i Kloster, var det lettere at holde Ejendommene samlede paa enkelte Hænder. Det var derfor et stort Savn for Adelsstanden, at Nonneklostrene ophævedes ved Reformationen, og 1552 sendte den jydsk Adel Kongen et Bønskrift, hvori der bedes om, at der maa blive oprettet to Jomfruklostre i Jylland, saa de deri kunne indgive deres Børn, „at de ikke for mange Aarsagers Skyld skulde nødes til at give dem til Bønder og ufri Folk.“ **)

Nonneklostrene var ikke alene Forsørgelsesanstalter for Adelens ugifte Døtre, men de brugtes tillige som Opdragelsesanstalter for baade Piger og Drengene.

*) Erslev: Testamenter fra Middelalderen. S. 14—17.

**) Historisk Tidsskrift 4. R., 4. B., S. 17.

Gudum Kloster styredes af en Priorisse, men det havde ogsaa en Prior, i Reglen en verdslig Adelsmand, der styrede Klostergodset, som stod under Ribe Biskops særlige Tilsyn.

Da Kvinder ikke maatte forestaa Gudstjenesten, har

Gudum Kloster. Gengivet efter Resens Atlas

Sognepræsten i Gudum sikkert nok oprindelig været Præst ved Klosteret, og han optraadte ofte paa Tinge for at haandhæve Klosterets Ejendomsrettigheder.

Oprindelig har Klosteret ligget noget syd for Kirken, indtil det 1484 flyttedes op paa den daværende Præstegaards Grund og knyttedes sammen med Gudum Kirke,

som kom til at udgøre den nordlige Fløj. Igennem Tiderne erhvervedes der meget Jordegods til Klosteret her. Det meste af Bøndergodset i Gudum Sogn laa hertil, foruden en Del Strøgods i de omliggende Sogne.*)

Dette Gods var vel mest skænket til Forsørgelse af de Kvinder, der optoges i Klosteret, men en Del deraf var ogsaa Gaver for Sjælemesser, der skulde holdes for afdøde Mænd og Kvinder. Man troede ved saadanne Messer at lindre og forkorte Pinen i Skærsilden, hvor igennem efter katolsk Opfattelse enhver Sjæl skulde renses, som ved Døden havde nogen uafsonet Synd. Efter Reformationen blev Klosteret inddraget under Kronen, der overlod det som Len til forskellige Adelsmænd; de skulde sørge for, at Kloster-Jomfruene fik god Underholdning til deres Død. Saaledes fik Jens Thomasen Sehested til Holmgaard kgl. Følgebrev paa Gudum Kloster 1537,**) og 1544 fik han det i Pant for 600 Rdl., som 2 Aar senere øgedes med 200 Joachimsdaler. Sønnen Malte Jensen Sehested fik nu Brev paa at nyde Pantet, som blev overladt til ham; men 1552 blev Pantessummen forhøjet til 3000 Rdl.***)

Endnu 1570 boede der Klosterjomfruer her, da Adelsmanden Iver Munk fik kgl. Tilladelse til at indløse Pantet, og næste Gang, man hører om dem, var 1572, da Otto Emmiksen overtog Klosteret som Pant for 8000 Rdl. paa sin og sin Hustru Margrethe Rantzaus Livstid. I Pantebrevet var der ikke nævnt noget om Klosterjomfruernes Underholdning, men 28. Maj 1573 udstedtes der et kgl. Brev til Hr. Jørgen Lykke derom. Kongen

*) I „Ældste danske Arkivregistraturer“ III Bind findes en Fortegnelse over Gudum Klosters Ejendomsbreve. Se ogsaa Hardsyssels Aarvog VII, 137 ff.

**) Erslev og Møllerup: Danske Cancelliregistranter, 7. Maj 1537.

***) Dr. O. Nielsen: Skodborg-Vandfuld Herreder, S. 99 ff.

havde erfaret, at der var 3 Klosterjomfruer tilbage, som ikke kunde faa den Underholdning, de behøvede, da Pantessummen var saa høj, at Otto Emmiksen næppe kunde underholde sig selv af Klosterets Indkomst. Kongen bød da, at de tre Nonner skulde sættes i Mariager Kloster. Men nu viste det sig, at de var gamle og svage, saa de ikke kunde flyttes dertil, hvorfor det blev fastsat, at deres Underholdning skulde leveres hertil fra Mariager. Af Gudum Kloster skulde de kun nyde Bolig og Ildebrændsel. Da Kongens Bud ikke hurtigt nok blev udført, søgte den kraftigste af de gamle Jomfruer til Kongen, da han følgende Sommer var paa Rejse i Jylland, og hun fik nu fornyet Paabud om, at Kongens Vilje snarest skulde udføres. Forhaabentlig har de gamle Kvinder da opnaaet at faa nødvendigt Levebrød de sidste Dage af deres Liv, der havde været henlevet under saa mange Tidernes Omskiftelser.

Stubber Kloster laa i Sevel Sogn paa en Landtunge ud i den Sø, som nu kaldes Stubbergaard Sø. Det var et Nonnekloster af Benediktinerordenen, og det nævnes allerede 1218. Det var paa et skønt og roligt Sted, Klosteret var bygget, og Stedets gamle Navn Stubthorp er overført paa Klosteret, saa det i middelalderlige Brevskaber oftest kaldes „Monasterium Stubbethorp“. Af Klosterets Historie er der kun sparsomme Efterretninger levnet til Nutiden. Ifølge gammel Fortælling havde det syv Gange syv Herligheder, nemlig Ejendoms- og Kaldsret til 7 Kirker, Ejendomsret til 7 Møller, 7 Skove, 7 ferske Søer, 7 Moser og Heder til Tørveskær, 7 grønne Enge udenfor Gaardens Enemærker og endelig 7 Snes Plove paa dets underliggende Jordegods.*)

*) I. B. Daugaard: Om de danske Klostre i Middelalderen, S. 437. I Hardsyssels Aarvog V Bind findes en udførlig Fremstilling af Klosterets Historie ved Pastor Villads Christensen.

Selv om Tallet paa Herlighederne er afrundet noget opad, er det sikkert nok, at Klosteret her baade havde Skønhed og Rigdom.

Under de vanskelige Forhold henimod Reformations-tiden led Klosteret meget. Der fortælles, at det i disse Aar blev plyndret tre Gange, saa dets Bygninger gik meget i Forfald. Da Ærbødigheden for Klosterlivet gik tabt, var der Folk nok, som søgte at skubbe til den hældende Vogn.

Forstanderen Magister Christiern Hvid klagede saaledes 1532 til Kongen over, at Jep Thomsen i Holstebro og hans Medfølgere havde taget Stubberkloster og alt hans Gods, som var derudi, og gjort ham saa arm, at han maatte løbe ud af Klosteret.*)

Værre gik det sikkert nok under Grevefejden, saa det hedder, at „alt Klosteret var svarlig forfaldet“, og det er næsten til at undres over, at der endnu 1538, da Klosteret overgaves som Len til Hardsyssels Provst Iver Kjeldsen Juel, endnu fandtes 11 Jomfruer tilbage.

Klosterets sidste Forstander Christiern Hvid var Søn af Borger Peder Hvid i Holstebro og Dattersøn af den ansete, adelige Borgemester Jens Blaabjerg. Under Frederik I blev han kgl. Rentemester i det mindste fra 1525. Han døde i Juni 1536, og da var Klosterets Skæbne allerede afgjort. Der er kun lidt tilbage nu af det gamle Kloster. Naar man fra Vest kommer over paa Klosterholmen, kan man forestille sig, hvorledes Bygningerne har ligget. Her har vistnok som i de fleste andre Klostre oprindeligt været fire under rette Vinkler sammenbyggede Fløje. Af disse har Kirken sandsynligvis ligget mod Syd.

Som Rester af det vestlige Hus findes endnu Kælderetagen nogenlunde bevaret. Den er indvendig 53 Fod

*) Oluf Nielsen: Hjerm-Ginding Herreders Historie, S. 433.

lang og 25 Fod bred. Disse Kældere, opførte af Munkesten i Munkeskifte,*) er formentlig byggede omkring ved Aar 1400.

Da Egnen er saa fattig paa Minder fra Kloster-tiden, burde de sidste Rester her fredes paa en Maade, saa de kunne blive bevarede.

XIV KRIGE I MIDDELALDEREN

Det er kun grumme sparsomme Efterretninger, der er levnede om, hvilken Del Befolkningen i Hardsyssel har haft i de mange Borgerkrige gennem Middelalderens sidste Aarhundreder; men det er dog ikke sandsynligt, at Hardeboerne har holdt sig udenfor, naar det gjaldt om at hævde den nedarvede Frihed og de Rettigheder, Folket fra gammel Tid sad inde med. De gamle Love fordrede man overholdt, og nye Skattepaalæg vilde man ikke finde sig i. Det kan spores overalt, at Almuen vaagede med megen Mistænksomhed over de gamle, nedarvede Rettigheder, og den greb til Vaaben, hver Gang de blev krænkede. Men gentagne Nederlag i disse Kampe svækkede Bondestanden saa stærkt, at den ved Middelalderens Slutning stod omtrent magtesløs over for de øvrige Stænder og den voksende Kongemagt.

Opstanden mod Knud den hellige viser, at Bondestanden da stod i sin fulde Kraft og ikke vilde finde sig i noget Overgreb fra Kongemagtens Side. Egnen her er knyttet nær til denne Kamp; thi Svend Aagesen fortæller i sin Danmarkshistorie, at den Flaade, hvor-

*) I Munkeskifte lagdes to Sten paa langs og dernæst én paa tværs, altsaa to „Løbere“ og én „Binder“. Denne Byggemaade vedblev at være i Brug til efter Reformationstiden.

med Kong Knud 1085 vilde gøre Tog til England, samledes her ved Hardsyssel i Bugten „Humla“ i Limfjorden. Efter Navnet at dømme maa Stedet sikkert nok søges ved Humlum, der støder til Limfjorden $\frac{1}{2}$ Mil Nord for Struer. Paa dette Sted kunde man let finde en god og passende Ankerplads til en større Flaade. Under de senere Kampe mellem Kong Niels og Erik Emune fortælles det, at der stod et Slag ved Rønbjerg, der ligger i Sysselets nordøstlige Del ved Limfjorden. Kong Niels mødte her sine Modstandere under Anførsel af Christian Svendsen, og efter at han havde sejret over dem og fanget Føreren, medtog han denne til et Fangetaarn i Slesvig.

Samme Christian Svendsen, Søn af Svend Thrugensen og Fader til Erkebiskop Eskild og Aage, Svend Aagesens Fader, synes at have haft sin meste Slægt her i Hardsyssel. Det samme gælder vistnok Biskop Thure i Ribe, hvis latiniserede Navn Horderus vel betegner Manden fra Hardsyssel. Denne Mand kæmpede sammen med Kong Niels og faldt i Slaget ved Fodevig 1134 tillige med 4 andre Biskopper og 60 Præster.*) Biskop Thures og de mange andre gejstlige Mænds Fald blev af Almuen set paa som en Guds Straf over dem, fordi de havde holdt med det Parti, som bar Skylden for Mordet af den fromme Hertug Knud Lavard.

Under Christoffer den førstes Kongedømme fandt ogsaa Bondeopstande Sted, hvorfor den gamle danske Rimkrønike lægger ham følgende Ord i Munden:

„Almuen rejste sig mig imod
og nedslug Slot og Fæste for Fod
og gjorde mig megen Vaande.“

*) Muligvis af samme Slægt var den senere Biskop i Ribe Peder Thuresen, en Søn af Thure Hardbo, som døde 1330 og blev jordet i St. Clemens Kirke i Ribe.

Men medens Præstestanden i den østlige Del af Landet var Modstandere af Kongen, stod deres jyske Embedsbrødre og blandt dem især Biskoppen i Ribe paa Kongens Parti, hvorfor han endog Aaret efter Kongens Død blev sat i Band.

Under Erik Menved rejste Bønderne her i Hardsyssel og i flere af de andre jyske Sysseler sig imod Kongen og klagede over usædvanlig Tyng og Besværing. Ved en Sammenkomst paa Viborg Landsting 1312 enedes de om Forholdsregler mod dem, som ikke vilde tage Del i Opstanden.

Mellem Bøndernes Førere fandtes baade Adelsmænd og gejstlige, endog Biskopperne var mistænkte for at støtte Oprøret. Først sendte Kongen sin Drost Niels Olufsen mod Oprørerne; men han blev slaet ved Kolding, hvor flere fornemme Mænd faldt foruden ham. I August Maaned 1313 kom Kongen da selv til Jylland med en større Hærafdeling for at dæmpe Oprøret, og ved hans Sejr „knækkedes omsider Jydernes gamle Haardnakkethed“.*)

Den oprørske Almue, der overgav sig paa Kongens Naade, maatte udlægge, hvem der havde været Førere under Oprøret, og de blev grebne og dømte fra Livet paa Viborg Landsting.

Blandt de Ophavsmænd, Bønderne udlagde, findes ikke nogen Ridder, men iøvrigt tyder flere af Navnene paa, at de tilhørte Herremænds Slægter, saasom Vind,**) der maaske er fra Vind Sogn, Rød, Hvid, Lange, Ulf o. fl. Blandt Bondeførerne nævnes Thyge Brydes ældste Søn fra Holm (vistnok Holmsland).

Det lykkedes naturligvis Kongen at faa fat paa flere

*) Scriptorum rerum Danic, VI p. 520.

***) Ifølge gammel Overlevering skal der i Middelalderen have været en befæstet Herregaard ved Voldsted i Vind Sogn.

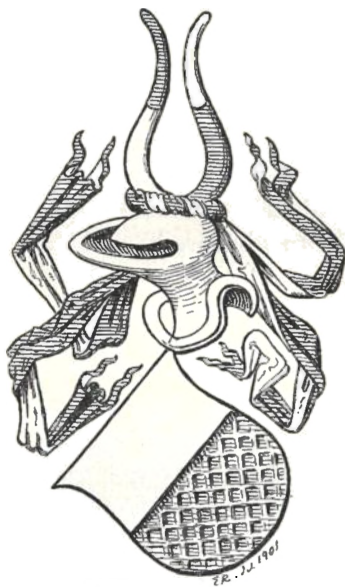
af Førerne og faa dem hængte; men dog synes nogle af Hovedmændene at være undslupne til Sverrig, idet man der senere træffer Mænd som Niels Brok, Johannes Staverskov og Johan Papæ, der vides at have været virksomme Modstandere af Kongen. Den menige Almue blev nu efter den ulykkelige Opstand paalagt haarde Bøder. Bønderne fra Hardsyssel og Almind Sysse skulde stifte et Alter i Kolding for deres Sjæle, der var dræbte under Fejden. Kongen skulde i fire Aar nyde Kirketiende, og af hver Plov skulde der i to Aar svares en vis Afgift. Dernæst skulde der af hver Mark Gulds Jord til evig Tid ydes en Skæppe Rug aarlig.*) Denne Skat blev siden i Almindelighed kaldet Guldkorn. Af hvert Herred skulde Kongen endvidere have 9 Heste. Tillige maatte Bønderne love at hjælpe til med at opføre nye Fæstninger, og de lovede aldrig mere at sætte sig op imod Kongen eller bære Budstikke mod hans Ombudsmænd.

Hvert enkelt Sysse skulde med sit Segl vedkende sig Forliget, og hvis dette ikke blev holdt, maatte de paagældende finde sig i straks at blive sat i Kirkens Band. I den følgende Tid maatte Bønderne hjælpe til med at befæste de kongelige Borge. Ifølge Hvitfelts Danmarkshistorie maatte de yde Hjælp til Befæstningen af Volstrup Borg i Hjerm Sogn. Det var Bispen i Ribe, som byggede denne Fæstning tæt ned mod Limfjorden, og det har sagtens været Hensigten her at værne sig mod Bønderne, hvis de skulde nægte at udrede den forhadte Bispetiende.

*) Jyske Lov inddeler Selvejer-Gaardene i Klasser efter deres Guldvurdering, medens Landbogaardene vurderedes efter den Afgift (Skyld), de udredede til Grundejeren. Guldvurderingen regnes at være 24 Gange saa stor som Landgildens Beløb. I Mark Gulds Jord var det almindelige Tilliggende til en Helgaard, som i vor Tid vilde have 12—14 Tdr. Hartkorn.

Det maa have været omtrent samtidig, at Bispedømmets store Gaard i Bøvling blev sikret ved Volde og Grave. Sikkert er det, at Bøvling Slot var befæstet ved Slutningen af det 14. Aarhundrede, og endnu ser man Levningerne af det middelalderlige Værn.

Under den store Rejsning til Kamp mod Holstenernes

Familien Strangesens Vaaben

Herredømme blev Niels Ebbesen Jydernes kaarede Fører, da han havde friet Landet for den kullede Greves tyranniske Aag. I denne Kamp deltog sikkert nok ogsaa Befolkningen her i Hardsyssel. Af de sparsomme Beretninger om denne Folkerejsning fremgaar det, at Niels Ebbesen i Foraaret 1340 drog herigennem Hardsyssel med sine Vaabenfæller for at fordrive Holstenerne, der havde sat sig fast ved Skjernaen og der opført Forskansninger. Niels Ebbesen, der paa fædrene Side

hørte til Slægten Strangesen og paa mødrene Side til Slægten Bugge — Niels Bugge til Nørre Vosborg og Hald var hans Morbroder — havde formaaende Slægtskabsforbindelser her i Hardsyssel, da han tillige paa fædrene Side var nær i Slægt med den adelige Familie Frost, der ofte optræder her i Vestjylland.*) Dette kan have været en væsentlig Grund til, at han netop her blev

*) Om Niels Ebbesens Æt, se bl.a. Historisk Tidsskrift V R., 5. B., S. 443 og VI R., 2. B., S. 644.

Fører for en saadan Hærmagt, at han 2. Maj 1340 kunde tilføje Holstenerne et afgørende Nederlag ved Skjærnaa og drive dem ud af deres befæstede Stilling.

Den Kamp, Jyderne her udkæmpede under Niels Ebbesens Førerskab, drejede sig egentlig ikke om nationale Spørgsmaal; saadanne forelaa ikke i hin Tid. Nej, det gjaldt om at hævde og bevare den nedarvede Frihed, der stod i Fare, hvis Landet skulde have Herskere fra Nordtyskland, hvor Befolkningens brede Lag havde mistet baade Frihed og Selvstændighed. Og naar de jydsk Herremænd i denne Kamp sluttede sig sammen med Bondestanden, skete dette, fordi fælles Interesser blev truede.

Naar det i Folkevisen hedder, at Niels Ebbesen og flere jydsk Adelsmænd undsagde Grev Gert, saa mente de ikke dermed at indlede en Kamp paa Liv og Død, men kundgjorde kun, at de ikke vilde være hans Lensmænd efter tysk Sædvane.

Derfor lader Folkevisen Niels Ebbesen sige:

„Det er saa Sæd i Danmark
 har været fra gamle Dage:
 hvilken Svend, som ikke vil tjene,
 han maa vel Orlov have.
 Dér er ingen tilsammen viet
 uden Munken og hans Kappe;
 Hovmand rider, og Hovmand bier,
 ihvor han tjener til Takke.“

Under Kristoffer af Bajerns Regering skete der igen stor Bondeopstand i Jylland. Bønderne samledes først nord for Limfjorden, hvor de flere Steder drev Adelsmændene fra deres Gaarde. Saaledes hedder det i et Tingsvidne, at den rige Adelsmand Niels Pedersen Gyldenstjerne til Aagaard „kom fra sin Gaard ikke uden med en Stav i sin Haand“.

Opstanden bredte sig ogsaa til Egnen syd for Limfjorden, men det er tvivlsomt, om ret mange af Hard-

syssels Beboere var med ved det Nederlag, Bønderne led 8. Juni 1441 paa St. Jørgens Bjerg i Kjettrup Sogn (Han Herred). Men Følgerne af Nederlaget mærkedes her; thi ved en almindelig Forordning blev det derefter forbudt Bønderne at bære andre Vaaben end den sædvanlige korte Kniv, og Gejstligheden fik Paalæg om at udslynge Bandstraalen imod dem, som ikke adlød Forbudet. Endnu var den djærve og kraftige jyske Bondestand dog i Stand til at rejse sig igen, naar Lejlighed gaves. Da Christiern den Anden 1523 flygtede bort fra Danmark, forenede Bønderne sig fra 47 jyske Herreder og vilde atter „kejse til Konge den gamle Ørn“. Under Grevefejden førte Skipper Clement en stor Bondehær her langs Vestkysten saa langt mod Syd, at den fik Kongsgaarden Lundenæs ved Skjernaa indtaget. Her mødtes senere Christian den III.s Hærfører Johan Rantzau med en Bondehær paa nogle Hundrede Mand, som skulde hindre Overgangen over Skjernbro, hvis Planker de havde afkastet.

Bønderne, der ikke var vante til Krigen, ængstedes for Krigernes Skydevaaben og veg efter en kort Kamp fra Broen, som Fjenden derefter gjorde i Stand. Næste Dag gik Rantzau med sin Hær mod den lille Købstad Ringkøbing, hvorom det hedder, at den havde stor Skyld i Oprøret; men Byen var helt forladt af sine Borgere, og før Rantzau næste Dag drog videre, stak han den i Brand.

Ved Holstebro havde 5000 Bønder samlet sig; men de turde ikke oppebie Fjendens Komme og drog formodentlig til Hovedhæren, der stod oppe i Nærheden af Aalborg. De Bønder, som blev tilbage i Omegnen af Holstebro, aflagde Hylding til den nye Konge.*)

*) C. Paludan-Müller: De første Konger af den oldenborgske Slægt, S. 588 ff.

Da Rantzau senere indtog Aalborg, hvor Bondehæren havde indesluttet sig, benyttede han sig af Sejren med en Grusomhed, man sjælden finder Mage til i Historien. Kongen tilrev sig de faldne Bønders Ejendomme, og de overlevende blev af adelige Landsdommere dømt fra Liv og Gods paa Viborg Landsting. Denne Dom kunde ikke godt udføres; men de domfældte maatte udrede store Bøder til „Halsløsning“. De Bønder, som kunde udrede Bøderne eller formaaede at rense sig for Deltagelse i Oprøret, beholdt deres Ejendomme og forrige Frihed. Men en stor Del af Selvejerbønderne nødtes til at tage deres Ejendomme i Fæste.

Det var sikkert kun faa, der var saa heldige som Oluf Simonsen paa Gaarden Holm i Ulfborg Sogn; thi han fik et kongeligt Brev paa, at han maatte beholde alt det Bondegods, han havde i Værge, den Gang Fejden begyndte, da han kunde bevise, at han, medens Fejden stod paa, laa inde i Skanderborg og „holdt sig troligen og vel, da han havde slaget sit Ben sønder“.*)

En anden Mand her fra Egnen kunde ligeledes godtgøre, at han ikke havde været med i Opstanden. Hans Navn var Clement Christensen, og med sin Hustru Marine Nielsdatter havde han arvet Nagengaard i Velling Sogn og Nørgaard i Hee Sogn samt noget Jordegods i Ulfborg Herred. Da Fejden brød ud, flyttede han vistnok til Varde, og der maa han have holdt sig i Ro; thi 1547 fik han kgl. Brev paa at nyde sit Gods som før Fejden, „da hverken han eller hans Hustru har hjulpet Rigets Fjender“.**)

Hvert af de oprørske Herreder maatte udstede et Brev, hvori det hedder: „Efterdi vi efterskrevne med den øvrige oprørske Almue udi Nørrejylland have os

*) Danske Magazin, 4. R., 1. B., S. 52.

**) Kronens Skøder, 30. Januar 1547.

med Liv og Gods forbrudt mod den stormægtige Herre, Hr. Christian, udvalgt Konge til Danmark, have vi, for igen at løse vor Hals for slig Utroskab, Brøst og Forseelse, opladt og afhændet fra os og vore Arvinger alt vort Bøndergods og Ejendom til Kongen til evig Tid, med mindre han mildelig os benaade vil.“

Her i Sysselet blev to Adelsmænd, Axel Juel og Peder Ebbesen Galt, sat til at inddrive Halsløsningen. De Bønder, der ikke havde Penge at betale med, maatte udrede Staldøksne, som blev mærkede i Gaardene, hvor de skulde staa, indtil Kongens Optrædere kom for at modtage dem. Efter et saa ydmygende Nederlag maatte Bondestanden opgive Haabet paa at bevare sin forrige Selvstændighed, og dens Kraft og Handledygtighed maatte svinde. Det mørke Tidsrum i Bondestandens Historie tog her sin Begyndelse, og det varede omtrent 250 Aar, før der blev gjort Forsøg paa at løse de snærende Baand, som til stor Skade og Fordærv for hele Samfundet trykkede Landalmuen.

XV

HARDSYSSELS PROVSTI

I den senere Middelalder var det væsentlig gejstlige Sager, der forhandlede paa Sysseltingene. Gejstlige Stridigheder skulde afgøres ved gejstlig Domstol, og herunder henlagdes ogsaa mange af de Søgmaal, der skulde haandhæve Kirkens Ejendomsret over sit rige, udstrakte Jordegods.

Der var ofte god Grund til at optræde med Myndighed over for de Ulemper og Overgreb, som Kirkens Personer og Ejendom i lovløse Tider var udsatte for. Netop i saadanne Tider fik Sysseltinget ikke ringe Betydning. Her kunde Biskoppen møde som Dommer,

eller han kunde i sit Sted sende Sysselprovsten, der i Almindelighed nævnes med Titelen „Official specialis“. Sysselprovsten udførte Bandsættelser og paadømte Sager for Hor og Helligbrøde, men hans vigtigste Hverv var dog at føre Tilsyn med Kirkerne og Kirkegodset. Embedet som Hardsyssels Provst var anseeligt og rigt lønnet; men selve Embedsgerningen var ikke meget byrdefuld. Hardsyssels Provst havde sine Indtægter paa forskellig Vis. Paa Holmsland havde han en større Ejendom, der endnu bærer Navnet „Provstgaard“. Paa Reformationstiden svarede denne Gaard en aarlig Afgift af 9 Ørte Rug og 9 Ørte Byg og var altsaa en Ejendom, der i vor Tid vilde have omtrent 18 Tdr. Hartkorn. Sysselprovsten havde ogsaa alle Indtægterne af Præsteembedet paa Holmsland, mod at han lod de kirkelige Forretninger besørge ved en Kapellan.*)

Desuden nød Sysselprovsten Herlighedsindtægterne af det Kirkegods, der laa i Sysselet, og en vis Afgift af Kirkerne for at føre Tilsyn med dem. Dette Tilsyn skulde for det første haandhæve Kirkernes Ret til de Ejendomme, der i Tidernes Løb var henlagt til dem, og dernæst skulde det paase, at Kirkernes Indtægter blev brugt paa forsvarlig Vis samt føre Opsyn med Regnskab over Indtægt og Udgift. Provsten skulde indsatte to Kirkeværger ved hver Kirke og hvert Aar høre deres Regnskab.

Den Indtægt, Hardsyssels Provst i det 17. Aarhundrede havde af Kirkegodset, var: 21 Svin, 17 Rdl. 2 Mk. 5 Skilling i Gæsteripenge, 12 Snese Hvidling, 7 Torsk, 1 Fødenød, 2 Skovvogne, 4 Skæpper Havre og $\frac{1}{2}$ Td. Smør.**)

*) Saaledes vedblev Forholdene at være helt til 1696, idet Domprovsten i Ribe havde baade Konge- og Kirketiende af Holmsland samt det Overskud, Præsteembedet kunde give.

**) Smørret ydedes af en Gaard i Sdr. Bork, og den maa have

Fra Aar 1325 har man i Ribe Oldemoder en Liste over Kirkerne i Hardsyssel, og ved hver Kirke er nævnt dens Skyldsætning, hvorefter Provstens aarlige Indtægt var beregnet. Af dem alle fik han ifølge den gamle Sammentælling 21 Pund og 16 Skilling Sterling.*)

Begge Holmslands Kirker nævnes ikke paa Listen, fordi de allerede den Gang maa have ligget direkte under Provsteembedet. De to rigeste Kirker her i Sysselet var Rindum (Rennumköping) og Hee, der svarede henholdsvis 10 og 8 solidi. Fattige Kirker i Hedesognene som Herborg, Vind, Nøvling, Vem, Hødsager, Grove og Rønbjerg svarede kun 2 solidi. Lemvig var Sysselets fattigste Kirke, idet den kun svarede 1 solidus.

Ved fem af Sognekirkerne her i Sysselet er med en noget senere Haand tilføjet Ordene: desolata.***) Disse fem Kirker er sandsynligvis blevne øde efter den sorte Pest. De laa spredte over hele Sysselet, nemlig Herborg og Finderup i Bølling Herred, No i Hing Herred, Fjelsestervang i Hammerum Herred og Grove i Ginding Herred.

Ringkøbing Kirke nævnes, men derimod ikke Rindum Kirke, saa Forholdet har sikkert nok været dette, at Ringkøbing ved Aaret 1325 ingen Kirke har haft, men Indbyggerne fra den lille Købstad har maattet søge den gamle Sognekirke i Rindum, indtil Byen senere fik Midler til at faa sin egen Kirke.

Tvis og Felding Kirker findes heller ikke paa Listen fra 1325. Den første var nemlig Klosterkirke, og den

tilhørt Provstiet ligesom en i Tarm liggende Gaard, der svarede 2½ Ørte Korn. J. Kinch: Ribe Byes Historie, I B., S. 600.

*) Se Hardsyssels Aarboeg 1909, S. 19 ff. Summen angives i engelsk Mønt, fordi den Tids danske Penge var helt umulige. Ribe Oldemoder, S. 111 ff.

**) desolata = øde.

anden laa vistnok ogsaa under Klosteret i Tvis, ligesom det var Tilfældet paa Reformationstiden. Derimod nævnes Gudum Kirke, som først i Aaret 1439 blev Klosterkirke.

Provsten i Hardsyssel var Medlem af Ribe Domkapitel; men naar han skulde møde i Holstebro og opholde sig der ved Sysseletinget, var det af Betydning for ham at have en Ejendom her, hvor han kunde bo. I Aarene fra 1260—87 var Hr. Esger Syssestprovst, og han lod da paa sin egen Bekostning bygge en Gaard i Holstebro. Ved sin Død testamenterede han denne Provstegaard til sine Efterfølgere i Embedet paa den Betingelse, at de aarlig skulde yde 3 Mark Penge til Ribe Domkirke, og for denne Sum skulde man der holde hans Aartid, en aarlig Sjælemesse paa hans Dødsdag.*)

Denne Provstegaard nævnes 1510 og er vistnok nedlagt kort efter Reformationstiden.***)

Af Provsterne i Hardsyssel nævnes *Ture* ved Aar 1171, *Johannes* 1260 og den ovennævnte *Esger* i Aarene fra 1260—87. *Ivar Kjeldsen* levede 1291 og nævnes i Ribe Oldemoder som Indehaver af et Præbende, og det er formodentlig hans Eftermand, der bar Tilnavnet Degn og døde 1306.***)

Christen Nielsen Lændi var Provst her fra 1306—1313. Allerede 1310 havde han gjort sit Testamente, ifølge hvilket Nonnerne i Gudum skulde have 6 Mark Penge, hver af Kirkerne paa Holmsland skulde have 2 Mark, og Kapellanen samme Steds $\frac{1}{2}$ Mark. Hans Broder Niels Lændi skulde have en Gaard i Havang, og Johannes Lændi i „Stabby“, der var forlenet med nogle

*) *Scriptores rer. Dan.* V, 542, 562.

**) L. C. Th. Frølund: *Holstebro Byes Historie*, S. 185.

***) *Scriptores rer. Dan.* V, 549.

Jorder paa Kærgaard Mark (sagtens Staby Kærgaard), skulde deraf aarlig give 4 Mark til Domkirken.*)

1319 den 26. April optræder Provst *Jonas* paa Hingherreds Ting, og senere nævnes Provst *Mikael*, som 1351 havde indsamlet 3 Aars Pavetiende her i Hardsyssel, tilsammen 33 Mark Sølv. En følgende Provst *Laurentius* nævnes i Aarene 1373—88. Han var tillige Kannik i Aarhus, og sidstnævnte Aar omtales han i Biskop Jens Mikkelens Testamente, da han skulde arve en Guldring.

Peder Jakobsen var Provst her i Aarene 1403 og 1406, og *Thomas Pedersen* fra 1408—1441. Biskop Eskild i Ribe gjorde 1409 sit Testamente og bestemte deri, at *Thomas Pedersen* skulde arve hans bedste Kjørtel, der var foret med spraglede Skind, og at han sammen med Ridder Jens Skram skulde sørge for, at Testamentets Bestemmelser blev fulgte.**)

Peder Nielsen Lodehat blev vistnok hans Eftermand som Provst i Hardsyssel, og han nævnes 1446—1457.***) Sidstnævnte Aar eller maaske først Aaret efter blev han Erkedegne og overlod Embedet her til *Albert Krummedige*, der før var Provst i Barvith Syssel. Ved Kongens Bistand blev sidstnævnte Mand 1466 udnævnt til Biskop i Lybæk, og *Jens Kruse* blev hans Eftermand i Provstembedet her indtil sin Død 1467. Paven gav da Provstiet til *Claus Jensen*, en Klerk fra Lunde Stift, og endskønt forskellige Embedsjægere gjorde Forsøg paa at rive Embedet fra ham, synes det dog, at han har beholdt det, indtil han 1505 sendte Bud til Rom med Ønske om at fratræde.†) Paven gav da Embedet til

*) Erslev: Testamenter, 64.

***) Erslev: Testamenter fra Middelalderen, 181—82.

***) Kirkehistoriske Samlinger, 4. R., 1. B., S. 73.

†) Om Embedets Plyndring, se Hardsyssels Aarvog, III B., S. 34.

Hans Skovgaard, en dansk Mand, der opholdt sig i Rom. Det er sagtens ved denne Herres Virksomhed, at Hardsyssels Provsti blev ophøjet til et Domprovsti i Ribe Domkapitel, hvorved han fik Rang mellem Kapitlets Dekanus og Kantor. Pavebrevet om denne Omordning er udstedt 1. Februar 1507, og det findes trykt i Terpagers Beskrivelse af Ribe, S. 153. Den første Del deraf lyder i Oversættelse saaledes:

„Julius, Biskop og Guds Tjeneres Tjener, sender sine elskelige Sønner ved Ribe Domkapitel sin apostoliske Velsignelse. Naar man ønsker noget af os, som er retfærdigt og ærbart, saa fordrer baade Billighed og Fornuft, at det ved vor tjenstlige Omhu bringes til sin skyldige Udførelse. Derfor i Henhold til det Andragende, som nylig paa eders Vegne er overbragt os, at I ønskede at forøge Gudsdyrkelsen og den kirkelige Ynde i eders Kirke i Ribe, da har vi med vor ærværdige Broders, nuværende Ribe Biskops, Samtykke og andre vedkommendes Minde ophøjet det landlige Provsti Hardsyssel i Ribe Stift, hvormed St. Mauritii Moderkirke og St. Laurentii Fialiarkirke*) i nævnte Stift paa kanonisk Vis var forbundne, annekterede og indlemmede, og plejede at blive betjent af en af eders Kanner og ikke af nogen anden, til et Provsti i eders nævnte Kirke, hvilket Embedes Værdighed dog ikke skal være den højeste efter Biskoppens.“

Det har utvivlsomt været Hensigten at sikre Embedet for et af Domkapitlets Medlemmer, men dette lykkedes ikke. I Rom stod Hans Skovgaard i Tjeneste hos den

1505 udnævnte Paven Magister Hans Skovgaard til Provst i Hardsyssel. Aaret efter fritog Paven ham fra at lade sig indvie til højere Grader, Acta pont. Dan. V, 3975 og 3981—82.

*) Det er begge Kirkerne paa Holmsland, der her nævnes med Navnene paa deres Værnehelgen.

pavelige Kardinal Marcus Vigerius, og da han døde allerede 1509, tilrev denne Herre sig Embedet og gav det til en anden af sine Tjenere, Hamborgeren *Ditlev Langebæk*, mod en aarlig Pension af 34 Kammerdukater og Ret til Embedet igen efter Indehaverens Død. Denne indtraf 1511, og da ønskede Kongen, at Domprovstiet gaves til Dronningens Kansler *Hans Reff*. Dette skete ogsaa, dog skulde den ny Domprovst yde Kardinalen 20 Dukater aarlig, det vil sige Halvdelen af Embedets Indtægter. Kun 3 Aar var Hans Reff Domprovst, men senere optræder han i Norge, hvor han i Trondhjem havde et Kannikedømme, indtil han 1524 blev Biskop i Oslo. Magister *Claus Gjordsen* blev hans Eftermand som Domprovst her i Hardsyssel; han har sagtens maattet yde en lignende Afgift til Kardinalen, som Formanden havde gjort, men samtidig mødte en anden dansk Mand, *Poul Andersen Skomand*, frem med en pavelig Bulle, hvorefter han skulde nyde 40 Gylden aarlig af Provstiet, hvem der saa end var dets Indehaver. Claus Gjordsen, der var af sønderjydsk Adelslægt og en ivrig Embeds jæger, gjorde Modstand over for dette Paalæg, og efter en Henvendelse til Kardinal Vigerius fik han endelig Provstiet i retmæssig Besiddelse mod ligesom Formanden at betale 20 Dukater aarlig, for hvilken Ydelse Domkapitlet gik i Forløfte. Claus Gjordsen blev kongelig Kansler ved Frederik den førstes Tronbestigelse. Som Kansler har han næppe kunnet besørge de Forretninger, der paahvilede ham som Provst i Hardsyssel. Derfor ses det ogsaa, at en Magister Hans Sørensen paa hans Vegne 1525 indkrævede en Krigsskat (Landehjælp) af Hardsyssels Kirker.*) Sit Provsteembede ombyttede han 1526 med Embedet som Erkedegns ved Domkapitlet. Som Kansler viste han

*) Danske Magazin, 4. R., 2. B., S. 45.

sig meget virksom, men tillige som en Mand, der forstod at mele sin egen Kage. Dette gav sig ogsaa tilkende, da han afstod Provsteembedet, thi Eftermanden, den her paa Egnen senere meget bekendte *Iver Juel* til Rybjerg og Stubbergaard, maatte sikre ham 60 Gylden om Aaret for Afstaaelsen.*)

Iver Juel var født 1494 paa Bøvling Slot, som Faderen Kjeld Juel paa den Tid havde i Forlening af sin Broder Biskop Hartvig Juel. Efter sin Skolegang i Ribe og Aarhus, studerede han i København og i Udlandet. 1517 opholdt han sig i Köln, hvor han tog Magistergraden. Efter en længere Rejse, for en Del i Følge med den senere Kansler Johan Friis, naede han til Rom, hvor han opholdt sig 2½ Aar. Efter sin Hjemkomst blev han kongelig Sekretær og lønnedes med Provstiet i Bergen. Han fortæller selv, at han ogsaa havde været udvalgt til Biskop i Oslo, men at han paa Grund af Modstand fra den herskesyge Biskop Vincents Lunge frasagde sig Embedet.***)

Ved Grevefejdens Udbrud sluttede han sig straks til Hertug Christian, og efter Reformationen traadte han over i den verdslige Stand, giftede sig og levede som en praktisk, dygtig og meget virksom Godsejer. Herregaarden Rybjerg i Velling Sogn fik han i Mageskifte 1543 fra Ribe Domkapitel, og her byggede han den solide Hovedbygning, som staar endnu.***)

Det forfaldne Stubberkloster købte han af Kronen 1547, og her opførte han anselige Bygninger i de følgende Aar.

Domprovstiet blev ikke nedlagt ved Reformationen, og Iver Juel havde dette Embede til sin Død 1556. Efter

*) J. Kinch: Ribe Byes Historie, 1. B., S. 469 ff.

**) Iver Juels Familieoptegnelser i Danske Samlinger I, S. 47 ff.

***) Se min Hing Herreds Historie, S. 192.

ham blev Magister *Caspar Mule* fra Odense Domprovst. Han havde i sin Ungdom studeret i Wittenberg og maa vistnok være vendt hjem fra Udlandet som Magister. Efter at han i nogle Aar havde været Tugtemester for Christian III's to yngre Sønner, fik han som Belønning et Kanonikat i Ribe, og 1556 opnaede han altsaa at faa det ansete og vellønnede Embede som Domprovst, og han beklædte det til sin Død 1581. De følgende Domprovster var Adelsmændene *Anders Dresselberg* til Vognserup 1581—1613, *Tyge Lange* til Kjærgaard 1613—14, *Henrik Lange* til Dejbjerglund 1614—51 og *Jørgen Rosenkrans* til Kjeldgaard 1651—69.

Fra det sidstnævnte Aar opgiver Embedets Jordebog, at Domprovsten havde Tilsyn med 98 Kirker. Som Regnskabspenge nød han fra $\frac{1}{3}$ til 2 Daler af hver Kirke, ialt 105 Daler 5 Sk. 2 Alb., som Gæsteripenge 70 Daler 1 Mark 5 Sk. 1 Alb. Dernæst gav Konge- og Præstetienden af Holmsland aarlig Indtægt af 46 Ørte Rug, 46 Ørte Byg og 12 Daler i Penge, Provstegaarden paa Holmsland gav aarlig i Afgift og Tiende 15 Ørte Korn, 1 Svin og 1 Daler i Gæsteri. Det bemærkes udtrykkeligt, at Kirkerne aldeles ingen Bekostning havde til Provsten udover den fastsatte Afgift, enten til For- tæring, Befordring eller andet.*)

Ved Kongebrev af 13. December 1650 blev det bestemt, at Domprovstiets Indtægter skulde lægges til Sorø Akademi, hvor Jørgen Rosenkrans 1653 blev Hovmester. I denne Stilling vedblev han at udføre de Forretninger, der laa til Domprovstiet, og ligesom han styrede Akademiet med stor Dygtighed, saaledes fik han ogsaa fortrinlig Orden paa de Sager, der hørte til Provsteembedet. Regnskabsbøgerne fra hans Tid bærer talrige Vidnesbyrd om, at han var en omhyggelig og

*) J. Kinch: Ribe Byes Historie, II B., S. 513 ff.

dygtig Tilsynsmand, og man faar tillige Indtrykket af, at han var baade en klog og en from Mand. Han ejede her paa Egnen Herregaarden Søndervang i Stadil Sogn, og med sin Hustru Christence Juel arvede han hendes Fædregaard Kjeldgaard i Salling.

Den sidste Domprovst var *Christen Lodberg*. Allerede 1666 var han bleven Domprovst i Roskilde, men dette Embede maa han have givet Afkald paa, da han 14. Juni 1669 fik Domprovstiet her. 1681 blev han Biskop i Ribe, men han beholdt tillige Provstiet til sin Død 1693. I de følgende 3 Aar blev Provsteembedet ubesat, men dets Forretninger blev vistnok udførte af Biskoppens Søn Jakob Lodberg, indtil Embedet 1696 blev nedlagt.

Embedets Forretninger og Indtægter var efterhaanden bleven færre, da Kongen solgte væk af Kirkerne. De resterende Indtægter lagdes under Ryttergodset, og Holmsland blev et selvstændigt Præstekald.*)

XVI

SOGNEINDELINGEN OG KIRKEBYGNINGERNE

Sognet og Kirkebygningen er samtidige, idet det gammel-danske Ord Sogn eller „sokn“ er dannet af Ordet søge, og Sognet har altsaa omfattet dem, der søgte samme Kirke. Ligesom man derved fik Navnet „Kirkesogn“, synes man ogsaa undertiden at have brugt Ordet „Tingsogn“ for den Kreds af Mennesker, der søgte samme Tingsted. Sogneinddelingen er foregaaet i et længere Tidsrum. En Del af vore nuværende Sogne hører sikkert nok til den ældste kristne Tid. De i det foregaaende omtalte Fjerdingkirker har man ikke fuld-

*) Hardsyssels Aarvog III, S. 36. Evald Tang Kristensen: Øen Holmsland og dens Klit, S. 51—52..

stændig Klarhed over endnu, men de synes at være de ældste og en Tid de eneste Landsbykirker indenfor hvert Herred. Under jydsk Lovs Omraade har det formentlig været en gammel kirkelig Vedtægt, at hvert Herred skulde have en Hovedkirke i hver Fjerdings, uanset at der rundt om var Gaardkirker af mere privat Karakter. Disse Fjerdingskirker har saa en Tid lang været de eneste offentlige Kirker. Men efterhaanden som den nuværende Sogneinddeling kom i Stand, opførte Benævnelsen Fjerdingskirke som Navn paa de tre Hovedkirker i Herredet, og det blev alene bevaret ved den Kirke, der var knyttet til Herredstinget.*)

Navnet „Fjerdingskirke“ holdt sig langt op i Tiden for den Kirke, der laa midt i Herredet og nærmest ved Tingstedet. I Almindelighed har denne Kirke haft mere Rigdom og Anseelse end Herredets øvrige Kirker, ligesom den ofte ligger paa en mere fremtrædende Plads.

Om Fjerdingskirken i Hee hedder det saaledes 1638, at den laa „in centro eller midt Herredet og haver ved Siden Hing I Herredsting“,**) og en halv Snes Aar senere nævnes det, at der af samme Kirkes Midler maatte bruges 100 Rdl. til et Sejerværk, „eftersom forne Kirke midt udi Herredet er beliggende“. I Ansøgningen herom nævnes det udtrykkeligt, at det ønskedes, fordi Kirken var Fjerdingskirke.***)

I Skodborg Herred var Romme Kirke Fjerdingskirke, og i Hjerm Herred har Hjerm Sognekirke sikkert nok været Fjerdingskirke, ligesom Gjellerup Kirke har været det i Hammerum Herred og Sale Kirke i Ginding Herred. Saa vidt man kan skønne, er Sogneindelingen

*) O. Nielsen: Gamle jydsk Tingsvidner, Indledningen S. III.

**) Indberetninger til Ole Worm trykt i Danske Samlinger II Række, IV Bd., S. 34.

***) Ny kirkehistoriske Samlinger III, 834.

foregaaet i et længere Tidsrum. En Del af vore nuværende Landsbykirker staar sikkert nok som Afløsere af ældre Trækirker, medens enkelte af dem vistnok er ligesaa gamle som Sognet.

Med Hensyn til Valget af Kirkernes Byggeplads gaar der mange Steder mærkelige Fortællinger, der skulde oplyse Grunden til, at Kirkerne hist og her er opførte i en Udkant af Sognet. Der maa vistnok i disse Sogne være en Forbindelse mellem Kirkepladserne og de hedenske Offersteder, hvor Folk var vant til at samles til Gudsdyrkelse. Stednavne som Hov og Hoven viser rimeligvis tilbage til de gamle Gudehov.

Om Vilbjerg Kirke hedder det endnu i Præsteindberetningen 1638, at den er „aff de gamle kaldet sancti Gaig Hoffuet“.*) I Lighed dermed maa man formode, at den som christen Helgen ukendte St. Trab, der nævnes ved Timring Kirke, minder om den gamle Gudsdyrkelse.

Der findes da ogsaa ved Kirkegaardene mange Spor fra Hedenskabets Dage. Man finder saaledes endnu af Oldtidens Kæmpehøje paa Kirkegaardene i Mejrup, Timring, Ølstrup, Rindum og flere Steder. Hyppigt findes der ogsaa gamle Gravhøje tæt udenfor Kirkegaardene, ligesom man ofte finder de saakaldte Brandpletter med tilhørende Stensætninger fra den hedenske Tid i Kirkegaardenes umiddelbare Nærhed. Vore ældste Kirker bærer ogsaa enkelte Vidnesbyrd om den gamle hedenske Gudsdyrkelse. Saaledes findes i Hanning Kirke en Runesten, hvorpaa Torshammeren er afbildet, og det synes ogsaa, at man i enkelte andre har Fremstillinger fra den gamle Gudelære, der naturligvis holdt sig længe som kære, gamle Fortællinger, efter at Hedenskabets som Religion havde tabt sin Magt over Sindene.

Som de ældste Kirker af hugne Sten her i Landet

*) Danske Samlinger, 2. R., 4. B., S. 31.

har vi de prægtige Domkirker i Lund, Viborg og Ribe. Af dem er Domkirken i Viborg bygget fra 1128—1175 af Granitkvadre, mens Ribe Domkirke væsentlig i sin ældste Skikkelse er opført efter Aaret 1125 af Tufsten. Disse Kirker er opført af fremmede Bygmestre, thi Danskerne var ikke øvede i at opføre Murværk. Men med det nye Byggeemne kom ogsaa hertil de nye Former, der i længere Tid havde været brugt i de sydligere Landes Bygningskunst, og med de nye Former kom ogsaa nye Navne; thi mens man havde nordiske Navne til de enkelte Dele af Træbygningerne, er det latinske Sprog fremherskende i Navnene paa Bygningsdelene i vore Granitkirker. Ordene Loft (lopt), Bjælke (bjalki), Gavl (gafl), Søjle (sule), Vindue (vindauga) er nordiske; derimod er Ordene Mur (murus), Kalk (calix), Kvadersten (lapis quadratus), Tegl (tegula) og Sokkel (soccus) laant fra det latinske Sprog.

Ved Aaret 1130 skal Bygningen af vore ældste Granitkirker være begyndt i Landsognene, og i godt og vel et Aarhundrede derefter blev vore middelalderlige Kirkebygninger omtrent alle byggede. Det er sandsynligt, at de dygtige og virksomme Cistertiensermunke, der i Slutningen af Aarhundredet kom her til Egnen, har haft en Del Indflydelse paa vor Kirkebygning. Ifølge Ordenens Vedtægter skulde de Kirker, den lod bygge, være simple og uden knejsende Taarne. Koret skulde have lige Afslutning, og Kirkens Indre være uden Billede og malede Prydelser. Alt dette passer særdeles godt paa Flertallet af Landsbykirkerne her i Sysselet. De prunkløse Bygningsformer stemmer Sindet til Renhed og sædelig Alvor samtidig med, at det smukke, mangefarvede Byggeemne, den jydsk Granit, giver Murenes Ydre et tiltalende Præg.

Det var en mærkelig Iver for Kirkebygning, vore

Fædre udviste i de to Menneskealdre, der falder sammen med Valdemar den Store og hans Sønners Regeringstid. Sammen med den politiske Opgangstid indtræder tillige en stærk religiøs Paavirkning, der ogsaa gav sig Udtryk i en mere levende Sans for Gudsdyrkelsens ydre Former.

Medens Bygmestrene fra først af var Udlændinge, saa er det egentlige Arbejde sikkert nok væsentlig udført af Landets egne Folk, der her har udvist en Lærenemhed og Flid, som vi ikke kan andet end med Glæde se tilbage paa, da vi endnu nyder godt af Fædrenes Arbejde, et Arbejde, som vi i vor Tid vilde krympe os ved at levere Mage til.

Den jyske Kirkebygningskunst mangler heller ikke Ejendommelighed og Selvstændighed, og intet andet Sted i Europa har tilhugne Granitsten været anvendt i saa stor Udstrækning til Bygningsbrug. Vore Fædres Kraft og Udholdenhed viser sig i Brugen af det haarde Materiale, men ogsaa selve Bygningsformerne blev hos os prægede paa en Maade, der passede godt til vort jævne Sletteland.

De fleste af vore Granitkirker er byggede stykkevis. Man begyndte med at bygge Koret paa den samme Plads, hvor det fandtes i den gamle Trækirke. Naar Bygningen af Koret var fuldendt, blev det indviet til Gudstjeneste. Efterhaanden som der kunde skaffes Midler dertil, blev saa Kirkeskibet opført. Det ses dog flere Steder, at man ikke har faaet Raad til at blive ved, som man havde begyndt.

Der findes saaledes mange Kirker, særlig i fattige Hedeegne, hvor Koret er opført af godt tilhugne Granitsten, mens Skibet er bygget delvis eller helt af utilhuggen Granit, og selve Bygningsformen staar paa andre Punkter saa langt tilbage for den, der er synlig

i Koret, saa man fristes til at tænke, at Skibet maa være opført i en mere fattig Tid, hvor den kunstneriske Sans og Folkets Offervillighed eller Offerevne er omtrent forsvunden.

Saadanne Kirker findes i Humlum, Ferring, Ørre, Madum og Ølstrup. De i sidstnævnte Kirkes Kor synlige Tilløb til Spidsbuer i de øverste Skifter er sikkert nok samtidige med Skibet og maaske fra det fjortende Aarhundrede.

Den romanske Stil eller Rundbuestilen er omtrent eneherkende i alle ældre Kirker her i Sysselet. Denne Stilart kendes let paa sine runde Buer i Vinduer, Døre og Hvælvinger, og medens næsten enhver anden Bygning i denne Stilart er forsvunden, staar Kirkerne endnu som talende Vidner om denne ældgamle Byggekunst, der naaede sin Blomstring i de vesteuropæiske Lande fra Aar 1000—1250. Adskillige af vore Kirker i Rundbuestilen maa dog henføres til en noget senere Tid; men paa dem ses det ogsaa, at Stilen er i Forfald. Enkelthederne bliver mere smagløse, Arbejdet mindre godt udført, og Helhedsvirkningen derfor mindre tiltalende.

Vore Landsbykirker havde oprindelig kun Skib og Kor. Skibet eller Langhuset var omtrent dobbelt saa langt som Koret, og disse to Bygningsdele var altid adskilte ved en stor Rundbue, Korbuen eller Triumfbuen, der her paa Egnen med sin smukt tilhugne Granitindfatning rejser sig høj og udpræget midt i Kirken.*) Nogle faa Kirker, f. Eks. i Staby, Bure, Vejrum og Romme har Korrunding eller Absis, og ofte

*) Aabningen mellem Skib og Kor kaldes her i Hardsyssel almindeligt „æ Brigsdar“ (Brigsdøren). C. Molbech har i „Dansk Dialektlexikon“ nævnt, at dette Navn muligvis er i Slægt med det islandske „brik“, en malet eller udskaaet Tavle, en Altertavle.

er der anvendt stor Omhu paa denne Bygningsdels hele Udførelse med Buer, Halvsøjler og udhugne Lister. Særlig indtager Alterbygningen i Staby Kirke en fremragende Plads for sin ejendommelige, kunstneriske Udsmykning. Korrundingens Mur er her inddelt i Felter, der er adskilte ved Halvsøjler, som bærer Blindingsbuer. Som Overgang til disse Buer er indsat nogle efter byzantinsk Mønster udhugne Sten, der dels bærer Billeder af Dyremasker, dels maaske af Engle. Til begge Sider for den midterste Halvsøjle findes mærkelige Vinduer udhuggede i Firkløverform af en enkelt Sten. Søjlernes øverste og nederste Led er ligesom Sokkelen udarbejdet med stor Omhu og Dygtighed.

Absis i Staby Kirke

Fra først af havde Kirkerne her to Indgangsdøre, Mændenes Indgang paa Skibets Sydside og Kvindernes Indgang lige over for paa Nordsiden. I Almindelighed var Døraabningerne dækkede med en lang Overligger uden Prydelser; men der findes dog ogsaa en Del Kirkedøre med en halvrunder prydet Overligger (Tympanon), saaledes som i Gjellerup, Rind, Borbjerg og Snebjerg Kirker, der synes at være fra samme Tid og i det væsentlige bygget efter samme Form.

Omkring Overliggeren i Gjellerup Kirkes Indgangsdør

mod Syd findes følgende latinske Indskrift: „Anno MCXL incarnationis domini est hic fundata sub honore dei domus ista“ (d. v. s.: Aar 1140 efter Herrens Byrd er denne Bygning her grundlagt til Guds Ære). Paa

Syddøren i Romme Kirke

en lignende Sten over Kvindernes Indgang staar: „Ingressi Aulam culpas abicit reus istam, et quod juste petit donando deus pius audit“ (d. v. s.: Den brødbetyngede, som gaar ind i dette Tempel, afkaste sine Fejl, og den fromme Gud hører ved at give, hvad ret-

Tympanon over Syddøren i Gjellerup Kirke

færdigt han beder om). Paa de rundbuede Overliggere i de øvrige af disse Kirker findes kun et smukt formet Kors.

De her nævnte Kirker hører sikkert nok til de ældste i Sysselet. Aarstallet for Gjellerup Kirkes Grundlæggelse er det eneste sikre Vidnesbyrd, der findes paa nogen af Egnens Kirker om deres Ælde.*)

Paa en enkelt Undtagelse nær finder man heller ikke nogen Oplysning om Bygmesteren. Denne Undtagelse

*) Hardsyssels Aarbog, 3. Bd., S. 21.

Tympanon over Norddøren i Gjellerup Kirke

synes Ejsing Kirke i Ginding Herred at danne, da der i Kirkemurens Sydside findes en Ligsten af samme Ælde som Kirken og med følgende Indskrift: „Acerus filius Tvconis Cabbi et domine ejus Ide“ (d. v. s.: Adser, Søn af Tyge Cabbi og hans Frue Ide).

Sten i Ejsing Kirkes Sydmur

At Stenens Indskrift udført med Datidens latinske Bogstaver er oprindelig fra Kirkens Opførelse, bekræftes ogsaa ved, at en i Formen aldeles lignende Skrift findes paa Kirkens Døbefont, hvorpaa staar: „In nomine patris et filii et spiritus sancti“ (d. v. s.: I Faderens, Sønnens og den hellig Aands Navn).

Hvor de halvrunde Overliggere findes ved Kirker- nes Indgangsdøre, er disse ofte baarne af Søjler eller Halvsøjler. Søjlehovedet (Kapitælet) er i Almindelighed bæger- eller tærningformet, medens Søjlefoden (Basis) for det meste er en Efterligning af den i Oldtiden meget brugte joniske Søjlefod, hvor flere runde Led danner Overgangen mellem det tærningformede Grundparti og Søjleskaftet. Hyppigt finder man Halvsøjler, som f. Eks. i Rind og Vilbjerg. Ved Kordøren i sidstnævnte Kirke findes der ogsaa Halvsøjler, der mærkelig nok ikke skal staa som Bærere af en Bue, men af en lang Overligger, saa Kordøren faar et retvinklet Karmsnit, der ikke findes saaledes i nogen anden Kirke her i Sysselet.

Døbefonten i Ejsing Kirke

Lysforholdene i de gamle Kirker var ikke gode. Skibet havde i Regelen to og Koret et lavt, smalt Vindue i hver Side, ligesom Koret ogsaa, hvor der ikke var Korrunding, havde et Vindue mod Øst. Flere Steder kan man endnu se disse smaa Vinduer, men ofte er de dog tilmurede eller erstattede af større Vinduer. Den sparsomme Belysning, de oprindelige Kirkevinduer gav, kunde man nøjes med i en Tid, da den væsentlige Del af Gudstjenesten foregik fra det oplyste Kor, hvorfra Sangen lød og Messen tonede, og hvor Evangeliet, Legenderne og Bønnerne læstes. Fra Skibets Dunkelhed, hvori Menigheden sad,

tog det oplyste Kor med sine Helgenbilleder og sit Alter sig godt ud.

Medens de ældste Granitkirker fra omtrent 1140 er opført paa en simpel lidt fremstaaende Sokkel med Skraakant, findes der nogle Kirker fra en lidt senere Tid, omtrent fra Aar 1200, med Dobbeltsoffel, hvoraf den øverste Række er prydet med en ofte meget fint tildannet Frise. Saadanne Kirker findes i Nørre Nisum, Fabjerg, Resen, Romme, Lomborg, Tørring, Hou, Vandborg, Vinding, Rindum og Velling, og fra omtrent samme Tid skriver sig ogsaa Kirketaarnet i Hee.

Den kunstneriske Udsmykning af Sokkelen synes at have tabt sig temmelig hurtigt, og man finder Kirker fra det følgende Aarhundrede i en mere mangelfuld Udførelse, saaledes som i Stadil, Lem og Vilbjerg. I det hele taget ser det ud til, at Stenhuggerkunsten er gaaet hurtigt tilbage, saa de yngste Kirker gennemgaaende bærer Vidne om mindre omhyggelig Udførelse.

Efterhaanden gik den Kunst at arbejde i Granit rent i Glemme her i Landet, og man kan regne, at der i henved 600 Aar ikke blev arbejdet med kunstnerisk Tilhugning af Granit. Først i vor Tid er Granitsten igen kommen til Ære og Værdighed som Byggeemne.

De ældste Landsbykirker havde intet Taarn, og vore Kirketaarne paa de gamle Granitkirker er overalt senere Tilbygninger. Hvor Taarnet som i Hee Kirke og oprindeligt i Velling Kirke kan henføres til den romanske Stil, er det opført af Granit i Stil med Langhuset og med Pyramidetag eller Sadeltag.

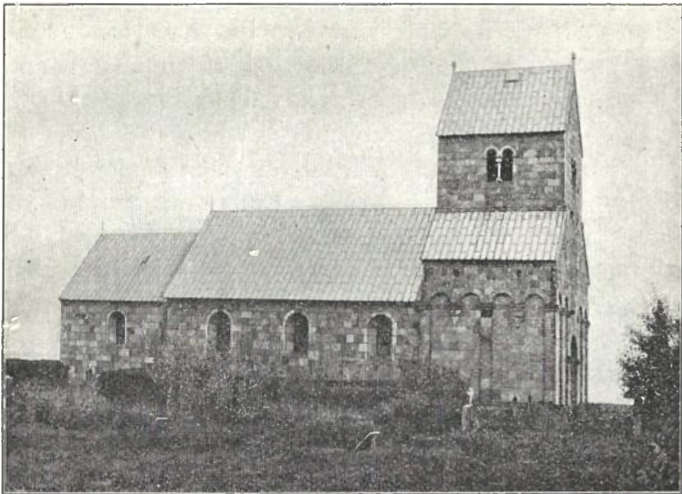
Mens Kirketaarnet i Hee og det oprindelige Taarn i Velling Kirke stammer fra omtrent Aar 1200, synes de øvrige Kirketaarne her i Sysselet at være opført i en senere Tid, vistnok mest i det 14. og 15. Aarhundrede. En stor Del af Kirkerne i de fattige Egne er endnu

HARDSYSSEL

kullede og staar undertiden næsten fuldstændig i den oprindelige Form, som f. Eks. i Hover og Nørre Vium.

I flere af de i den senere Middelalder opførte Kirke-
taarne dannedes i det nederste Taarnrum en Indgangs-
portal til Kirkerne, og paa den Tid har man saa tilmuret
den ene eller begge de oprindelige Indgangsdøre paa
Skibets Sider.

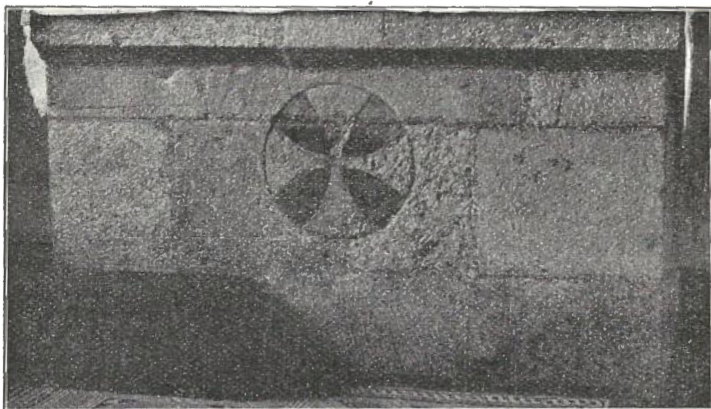
Hee Kirke

Hyppigere byggede man dog uden for de gamle Ind-
gangsdøre et Slags Forstuer til Kirken. Disse Tilbygning-
er kaldtes Vaabenhuse eller Skriftehuse. Vaabenhuset
bar Navn af, at Almuen her hensatte deres Vaaben un-
der Gudstjenesten. Det nævnes ogsaa, at Landeværns-
mændene her gemte deres Vaaben. Skriftehus kaldtes
det, fordi Barselkvinder her indløstes eller skriftedes
forud for deres første Kirkegang.

En Del Kirker har smukt tilhuggen Granit ogsaa paa
de indvendige Murflader, som det findes i Romme og

Rindum Kirker og i Hee Kirkes Taarn; men flere Steder er Murenes indvendige Flader opført af utilhugne større og mindre Kampesten forbundne med Kalkmørtel.

At Folkemængden var i stærk Fremgang i den Tid, Kirkebygningen har staaet paa, synes at fremgaa af, at enkelte Kirker øjensynligt er forlængede ved at bygge til Skibets Vestende. Undertiden er denne Forlængelse udført efter at Taarnet har været bygget, som f. Eks.

Stenalteret i Ulfborg Kirke

i Velling og Staby Kirker, og man har da maattet flytte Taarnet længere ud; mange Steder kan man baade paa Sökkelen og Murskiftet, saa vel som paa det gamle Egetømmer, der bærer Blytaget, se, hvor stort et Stykke der er tilbygget. Af saadanne forlængede Kirker kan her desuden nævnes: Bøvling, Mejrup, Tim, Lem og Vorgod.

I de gamle Kirker, der altid er indviet til Ære for en eller anden Helgen, var Alteret muret af hugne Granitkvadre med en stor, flad Dækplade ogsaa af Granit, hvori der var hugget et Gemme, der skulde indeslutte

Levninger af Kirkens Værnehelgen. Disse gamle Stenaltre findes endnu i omtrent Halvdelen af Kirkerne her paa Egnen helt urørte under et Trædække.*)

Endnu finder man ikke sjældent, naar Kirker ombygges eller istandsættes, i de gamle Alterborde smaa Skrin med Helgenlevninger og en lille Pergamentsrulle, der med middelalderlig Skrift meddeler vedkommende Helgens Navn.

Foruden Hovedalteret fandtes der ogsaa mange Steder i indhuggede Rum i Korets Mure eller Korbuen et Slags mindre Altre prydede med Helgenbilleder, der enkelte Steder endnu findes henliggende paa Kirkelofterne.

I Ringkøbing Kirke fandtes et Alter for St. Anna, og i Stadil Kirke nævnes et „St. Hans Evangelisti Alter“, hvorved der før Reformationstiden holdtes en ugentlig Messe, der senere omdannedes til en Fredagsprædiken i Ugerne fra Mikkelsdag til Paaske.

Aitertavler fandtes sjældent i Middelalderen, men efterhaanden som de kom i Brug, blev Vinduet i Korets Østgavl unyttigt, hvorfor det næsten alle Steder er tilmuret. De ældste Aitertavler her paa Egnen findes i Sale og Stadil Kirker, og de menes at være fra Slutningen af det 12. eller Begyndelsen af det 13. Aarhundrede og omtrent af samme Alder som de tilsvarende Kirker.

Disse Aitertavler med Guldbelægning af stor Værdi vidner om, at man allerede her tidlig havde lært at efterligne de pragtfulde Aitertavler, som fandtes i de sydligere Lande. Saa vidt man kan skønne, er de udført her i Landet, og da man ved, at Munkene af Benediktinerordenen i hin Tid hyppigt drev Guldsmedehaandværket, hvorved de i flere Egne af Europa endog frem-

*) Navnet Alter er dannet af det latinske Sprog, og det er sammensat af Ordene alta = høj, og ara = et af Sten hugget Bord til Ofring.

bragte Kunstværker af høj Rang, er det sandsynligt, at de her nævnte Altertavler er udført af denne Ordens Medlemmer.

I Borbjerg Kirke, der er omtrent samtidig med Gjellerup Kirke (1140), findes mærkelige Rester af et i Egetræ udskaaet Alterbord, der efter Stilen at dømme maa

Stadil Altertavles Midtparti, der oprindeligt har dækket Alterets Forside

være omtrent samtidig med Kirkens Opførelse og med de ovennævnte Altertavler. De øvrige Altertavler rundt omkring i Sysselets Kirker er alle fra en senere Tid. Det var særligt i Christian den Fjerdes Regeringstid, at Kirkerne forsynedes med Altertavler i Renaissancestilen.

Prædikestol paa et ophøjet Sted i Kirken fandtes ikke i den katolske Tid, derimod fandtes en Læsepult, hvorfra Legender (Læsestykker) blev forelæste for Menigheden. En saadan Læsepult, „Hogife“, fandtes i den

gamle Holstebro Kirke,*) og i Nationalmuseet findes en lignende fra Borris Kirke.

Døbefonten stod oprindelig nederst i Kirkeskibet midt imellem Kirkens tvende Indgange, og herved skulde billedlig betegnes, at Barnet ved at føres til Døbefonten gjorde sin første Indtrædelse i Menigheden.***) Denne gamle Ordning holdt Biskop Peder Palladius i Hævd, naar han paamindede Menigheden om, at der

Alterbordets Forside (Antependiet) i Borbjerg Kirke

i Kirken skulde være Prædikestol, Døbefont og Alterbord stillede saaledes: „Fonten neden i Kirken, Alteret oven i Kirken og Prædikestolen midt imellem, at naar eders Sognepræst prædiker eder vor Herre Jesus Kristus ren og klar til eders Salighed, da beviser han sin Lærdom med de tvende højjærværdige Sakramenter; derfor slaar han sin ene Haand ned mod Fonten og den anden op til Alteret, at de staar paa begge Sider

*) Frølund: Holstebro Byes Beskrivelse, S. 144.

**) Døbefonten har sit Navn af det latinske Ord „fons“, et Kildevæld.

af Prædikestolen, som de tvende Kerubim stod omkring Arken.“*)

Vore Døbefonter af Granit er de fleste Steder af samme Ælde som Kirkerne, og efter middelalderlig Skik skulde Fonten være saa stor, at Barnet kunde neddyppes under Vandet ved Daaben.

I det 15. Aarhundrede indtræder den Skik at døbe Børnene ved Overøsning med Vand, og i Løbet af et Hundrede Aar blev Døbefonterne de fleste Steder forsynede med et Metalfad til Vandet. Disse Fade er næsten alle Steder her paa Egnen indført tysk Arbejde.

Ved Udstyrelsen af Døbefonterne er der ofte lagt stor Skønhedssans for Dagen. Mange af dem er prydede med Slyngninger som Reb, og andre har smukke Friser og udhugne Figurer baade paa Kummen og Foden. Døbefonten i Hanbjerg har en Runeindskrift paa Kummen,**) og paa Fonten i Ejsing Kirke findes en Afbildning af Adam og Eva med den før nævnte Indskrift: „In nomine patris et filii et spiritus sancti.“***)

Paa Døbefonten i Dejbjerg Kirke er Kummen prydet med to Englehoveder, og paa Fodens fire Hjørner findes ligeledes Hoveder, mens dens fire Sider er prydet med Dyreskikkelser. Den ene af disse, et Lam med et Kors paa Ryggen, skal sikkert afbilde Kristus som Offerlammet. Paa Døbefonten i Gjellerup Kirke findes fire Løvefigurer, der parvis er forenede, to Kroppe med et Hoved. Løvefigurerne paa Fonterne skal vel i Almindelighed betegne Christus som Løven af Juda. Enkelte Steder, som f. Eks. ved Hee Kirkes Portal, synes Løverne at staa som Tegn paa stærke skærmende Kræfter. Stundom har Figurerne Menneskeansigter paa Dyrekroppe

*) Peder Palladius: Visitatsbog, udg. af C. Rosenberg, S. 10.

***) Se Billedet S. 17, som viser Runebogstaverne I S L I.

****) Se Billedet S. 125.

med Hale og Manke snoet i sælsomme Krøller, hvilket maaske skal være en Fremstilling af Menneskets dobbelte Natur. I Almindelighed er Døbefonterne formet som et Bæger væsentlig efter græske og romerske Forbilleder. En Undtagelse fra denne Regel findes i Borris Kirke, hvor Fonten er formet som en Cylinder, der bærer ejendommelige Stregornamenter.

Kirkeklokkerne hang oprindelig i de saakaldte Klokkestabler af Træ, der endnu enkelte Steder findes paa Kirkegaardene; men senere blev det almindeligt at bygge Kirketaarne, hvori Klokkerne skulde hænge.

Omtrent samtidig med vore ældste Granitkirkers Bygning levede Biskop Elias i Ribe, og det meddeles om ham, at han satte Klokkeringningen i System, saa der paa bestemte Tider af Dagen skulde ringes med Kirkens Klokker. I Klostrene skulde der ringes 7 Gange i Døgnnet, de saakaldte 7 kanoniske Tider.

Selve Klokkestøbningen blev betragtet som en særlig from og fortjenstfuld Handling, og Kirkens Forbøn om et godt Udfald deraf blev ofte paabudt. Inden Klokken toges i Brug ved Kirken, blev den højtidelig døbt af en Biskop eller Abbed. Navnet paa Klokken var ofte støbt paa den.

Alt hvad der stod i Forbindelse med Kirken blev tillagt en vis skærmende Magt, og ikke mindst gjaldt dette med Kirkeklokken. Trolde og Dværge kunde ikke taale Klokkenes Lyd, og naar Heksene red igennem Luften, maatte de passe paa, at de ikke kom saa nær til Klokken, at de kunde høre dens Lyd, for saa styrtede de til Jorden.

Klokkerust blev brugt mod forskellige Sygdomme, og den havde især helbredende Kraft, naar den skrabedes af ved Midnatstide. Denne Overtro synes tildels at være Grunden til, at den nederste Kant paa mange af de

gamle Klokker er afstødt. Man har formodentlig pulveriseret de afstødte Malmstykker og blandet Pulveret i Lægemidlet.

Troen paa Klokkeklangens Magt var stor. Den kunde dæmpe baade Lyn og Torden, Storm og Vandflod. Den kunde ligeledes hjælpe til at afværge Pest og andre smitsomme Sygdomme, som saa ofte hærgede Landet i Middelalderen, fordi man savnede Forstaaelse af de almindeligste Midler til at hindre Smittens Udbredelse.

Naar der blev lyst Band over en Egn, maatte ingen Kirkeklokke lyde, thi alle onde Aander skulde med Bandet slippes løs over Egnen og have Lov til at røre sig frit. Skulde derimod Mørkets Magter bindes, da maatte Klokkerne lyde. Derfor ringede man, naar den døende stred sin sidste Strid, og Dødsklokken kimedede, naar den døde havde lukket sit Øje,*) og sammen med Sjælemesse i Kirker og Klostre hørtes ogsaa Sjæleringning. Naar man endnu ringer med Dødsklokken for fyrstelige Personer og mange Steder ringer over den nykastede Grav, da er det svage Minder om middelalderlig Skik og Brug.

Paa den gamle Kirkeklokke i Stadil var det saa smukt udtrykt, hvad Klokkeklangen skulde udrette, naar det hed: „Defunctos ploro, vivos voco, sanctos venero.“ **)

Klokkemetallet er en Blanding af 1 Del Tin og 4 Dele Kobber, altsaa en meget haard Bronze. Ifølge gamle Sagn blev der ofte skænket rige Gaver af Sølv til Kirkeklokkerne, for at de skulde faa en bedre Klang. I Virkeligheden bliver Klangens snarere ringere ved en Sølvlegering, og da der intet Steds findes Sølv i Kirkeklokkerne, kan man formode, at Sølvgaverne er gaaet

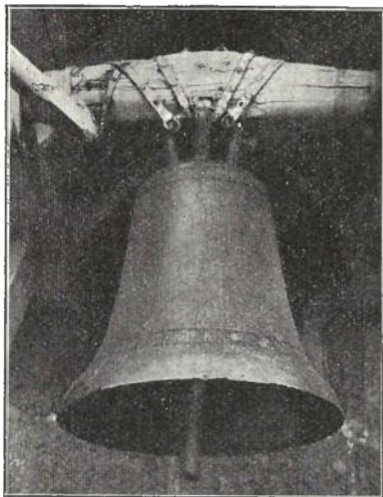
*) Campanae manuales pro mortuis kaldtes denne Dødskimen.

**) Jeg begræder de afdøde, jeg kalder de levende, jeg ærer de hellige.

i en særlig Støbegryde. Der findes ogsaa flere gamle Spottevers, som viser, at Folk har haft Mistanke til Støberne i den Henseende.

Støbningen af Kirkeklokker synes i den ældste Tid at have staaet i nær Forbindelse med Klostrene, og de ældste langstrakte, smalle Kirkeklokker, der særlig findes her i den nordøstlige Del af Sysselet, er maaske støbte ved Tvis Kloster. Saa-danne Klokker, der blandt andet findes i Humlum, Nørre Lem, Romme, Herning, Arnborg og Sdr. Felding, er uden Indskrift og henføres ifølge deres Form til Slutningen af det 13. og Begyndelsen af det følgende Aarhundrede.

Den ældste her paa Egnen værende Klokke, som har Aarstal, er i Nørre Vium. Den har samme Form som de

Nørre Vium Kirkeklokke

førnævnte og bærer Indskriften: PAVLVS ME FECIT 1329 (d. v. s.: Paulus har gjort mig 1329). Indskriften er udført med store latinske Bogstaver (Majuskler), der brugtes til henimod Aar 1350. Klokkerne i Vem og Navr er ifølge Indskriften (Majuskler) støbte af samme Mester. Paa begge Klokkerne staar: Nicolaus me fecit in nomine domini anno MCCCXXXX (d. v. s.: Nikolaus har gjort mig i Herrens Navn i Aaret 1340). Paa Klokken i Vem er Aarstallet udeladt, men den er øjensynlig fra samme Tid, og ligesom Klokken i Husby vistnok ogsaa støbt af samme Mester.

Paa den lille Klokke i Hjerm Kirke staar følgende Indskrift: „Anno dni. m. d. septimo. her. abbet nels.“ Indskriften viser, at Hr. Abbed Niels, der var Abbed i Tvis Kloster i Aarene mellem 1503 og 1516, har ladet denne Klokke støbe i Aaret 1507.

Vejrum Kirkeklokke, der ligeledes stammer fra det gamle Tvis Kloster, har følgende Indskrift: Me fieri fecit anno domini MCDLXXXV sanct frater cristernus abbas de tute vallis s. Maria jes Smid.*)

En Række Klokker fra omtrent samme Tid findes i Hammerum Herred. Paa Klokken i Sunds staar med gotiske Bogstaver (Minuskler): Anno dni. MCDLIX alpha et o. deus et homo o rex gloriae veni cum pace.**)

Omtrent samtidige er Klokkerne i Ørre, Ikast og Vorgod. De fleste af disse Klokker er støbte i den anden Fjerdedel af det 15. Aarhundrede. Støberens Navn er Petrus Joannis, eller som han ogsaa skriver sig Petrus de Randrusia. Hans Navn findes sidste Gang nævnt 1453 paa en Kirkeklokke i Rær ved Tisted, og muligvis er Klokken i Sunds det sidste Arbejde han har udført.***).

Den saakaldte Hosianna Klokke i Holstebro bærer følgende Indskrift: „Anno dni. MCCCCLXunX help got un Maria. Osane hete ik, mester Klaves he maket mick, pavvel jul hete ik, jen borgermester bin ik.“

Denne Indskrift tyder paa, at Støberen Mester Klavs har været en indvandret Tysker, som har støbt Klok-

*) D. v. s. Den hellige Broder Christiern, Abbed i Tvis Kloster, lod mig gøre i det Herrens Aar 1485. Marie er Klokkenes Navn, og Jes Smed formodentlig dens Støber.

Det vides ikke, hvornaar denne Christiern blev Abbed for Tvis Kloster, men det var efter Aar 1461, og han levede endnu i Aar 1499.

***) I det Herrens Aar 1459, Begyndelse og Ende, Gud og Menne-ske, o Ærens Konge kom med Fred.

****) F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, S. 295.

ken for Borgmester Povl Jul i Aaret 1470 og givet den Navnet Hosianna (Osana). Borgemester Povl Juls Navn og Bomærke fandtes paa Kalkmalerier i den gamle Kirkes Korsarm („Capella dei“) med Aarstallet 1468, hvilket stemmer godt overens med Klokkens Indskrift.

En af de mest ejendommelige Klokkeindskrifter her i Hardsyssel findes paa den store Klokke i Hjerm Kirke, hvor der staar: „Dum trahor audite, voco vos ad gaudia vitæ.“ Denne Indskrift lyder i dansk Oversættelse saaledes: „Hør, naar jeg trækkes, jeg kalder eder til Livets Glæde!“

XVII

KØBSTÆDERNES UDVIKLING

Det var først i Middelalderens Slutning, at de mindre Købstæders Udvikling skete, og af saadanne smaa Byer som Ringkøbing, Lemvig og Holstebro kom kun den sidste til i tidligere Tid at spille nogen Rolle for Egnen, fordi den var Hovedbyen i Sysselet, hvor Tinget, som før er nævnt, blev holdt.

Men efterhaanden, som Kulturen steg, og Handel og Søfart voksede, fremkaldtes nye Haandværk og Næringsveje. Derved fremkom et skarpere Skel mellem Landbrug og Købstadsnæring, og under de urolige Krigstider, der hyppigt indtraf i Middelalderens Slutning, paa-skyndedes Udviklingen af Købstæderne, hvor Folk lettere end i Landsbyerne kunde finde Sikkerhed for Liv og Gods. Det var nemlig almindeligt at værne selv de mindre Købstæder med Plankeværk eller Volde og Grave og at holde Vagt ved Byporten om Natten. De smaa og fattige Købstæder her i Sysselet har dog næppe haft noget Værn, der kunde yde Modstand overfor planmæssige Angreb af øvede Krigsfolk.

Heller ikke findes der historiske Vidnesbyrd om, at

de her omtalte Byer nogensinde har gjort Forsøg paa at gennemføre et ordnet Forsvar.

Man kan se, at der ved Grundlæggelsen af Købstæderne ikke blev fulgt nogen bestemt Plan. De snævre Gader fulgte Vejenes Bugtninger, og Husene var fra først af smaa og grumme lidt bedre end de samtidige Huse i Landsbyerne. Det var ogsaa oprindelig Skik, at Købstadgaardene byggedes i fire Længer ligesom Bøndergaardene. Henad mod Reformationstiden lagde man Hovedbygningen ud mod Gaden, men før den Tid laa de hyppigt lidt trukne tilbage, og langs Vejene var der Mur, Plankeværk eller Hegn, der strakte sig rundt om de temmelig store Jordstykker, som hørte til hver Gaard. En stor Del af Købstadnæringen var Landbrug saavel i Middelalderen som langt op i den nyere Tid.

Købstæderne har ogsaa de fleste Steder oprindelig været Landsbyer, der har haft en heldig Plads for Handel og Søfart. Efterhaanden har saa Købstaden naaet en saadan Størrelse, at den kunde skille sig ud fra det nærmeste Landdistrikt og faa sin særegne Styrelse og sine særegne Love.

De fleste Købstæder fremstod, som før er nævnt, først henad mod Slutningen af Middelalderen. Vore ældre Folkeviser nævner saaledes nok Byer, men ikke Borgere. Først i Visen om Niels Ebbesen nævnes i Forbigaaende Borgere og Bønder, naar det der hedder:

„Greven drog i Danmark ind,
og did lod han sig raade;
det var ham for langten spaet,
han skulde sit Liv der lade.

Ikke vil han det lade, fordi
end vil han det friste;
Riddere og Svende, Borgere og Bønder
dem havde han agtet at gæste.“

Først efter den Tid kan man regne, at Flertallet af de danske Købstæder fik en saadan Størelse, at de kunde opnaa Selvstyre. Byens Raad samledes paa Raadhuset, men Retten plejedes paa Tingstedet ved Nævninger og Sandemænd. I Nærheden af Byernes Tingsteder laa ligesom ved Herredstingene en Galgebakke, og ved Holstebro findes endnu Syd for Byen en Bakke af dette Navn. Bytingene holdtes paa en aaben Plads ligesom Herredstingene.

Efterhaanden som Købstæderne voksede frem, fik de Forrettigheder (Privilegier) af Kongen, som det var magtpaaliggende at faa dannet en Borgerstand, der kunde sørge for Landets Forsyning saavel med de hjemlige Frembringelser som med de Ting, der skulde indføres fra Udlandet. Den væsentligste Særret, Handelspladsen fik, var den, at al Omegnens Handel skulde ske der.

Bønderne maatte ikke falbyde Varer andre Steder end i Købstæderne paa de bestemte Torvedage, og kun der maatte de købe, hvad de havde Brug for. Deraf fremkom Navnet Køping eller Købstad.

Desuden fik Købstæderne Eneret til at drive forskelligt Haandværk, ligesom de aarlige Markeder blev henlagt til dem. Flere og flere Rettigheder og Friheder blev i Tidernes Løb samlede der, saaledes Eneret til at drive Skibsfart og delvis Fritagelse for Skatter.

Men til Gengæld for disse Rettigheder tog Kongerne sig mere Magt i Byerne end paa Landet, saa Borgerne kun med Kongens Samtykke kunde faa deres Sager afgjorte paa et særligt Ting, ligesom Byernes Ret til Handel og Skibsfart hvilede paa Kongens Gunst. Byernes Rettigheder nævnes og fastsættes i de saakaldte Byretter og i de kongelige Benaadninger, der maatte fornyes og stadfæstes ved hvert Tronskifte.

Købstædernes Fremgang var til stor Gavn for hele

Samfundet, og de kom til at afgive en ikke ringe Støtte for Kongemagten.

I det 15. Aarhundrede fandtes i mange Købstæder en velhavende Borgerstand. Byernes Rigmænd kunde nu bygge høje, smukke Huse, som endog kunde stilles ved Siden af Herremændenes Borge i Pragt og Kostbarhed. Man træffer heller ikke sjældent adelige Slægter i Købstæderne, hvor de hyppigt indtog Førerstillinger. Saaledes træffer man i Slutningen af det 15. Aarhundrede Væbneren Jes Blaabjerg som Borgemester i Holstebro. Han havde denne Stilling 1480, da han optraadte paa Sysseltinget i Holstebro og fik Lavhævd paa to Gaarde i Assehoveth (Askov) i Nørre Omme Sogn.*)

I første Del af det 16. Aarhundrede gik det stadig fremad med Købstædernes Velstand, og dette gav sig tilkende saavel i Borgernes Klædedragt som i deres Leve-maade. Christian den anden fandt det endog nødvendigt at udstede Forbud mod Overdaadighed ved Borgernes Gilder. Dette Forbud slutter saaledes: „Dog, hvor der er Bryllup og Barsel, maa Piger og unge Folk komme for Huset og danse og kvæde og gøre sig glade.“

Købstædernes Næringsveje førte til Indvandring af mange fremmede og til en stærkt skiftende Befolkning, hvoriblandt der ofte maatte findes Folk af mindre god Levemaade. Dette førte til, at Byretterne fik en strengere Form og mere skarpe Straffebestemmelser end man ellers finder i jydsk Lov.

Riberetten, af hvis 60 Artikler de 24 var laante fra den ældre lybske Ret, blev stadfæstet 1269 af Erik Glipping, og den blev Forbillede for flere Byretter i Jylland. Riberetten udmærkede sig ved sin Udførlighed og Nøj-

*) Mærkeligt nok kaldes han „byskeden man“ i dette Tingsvidne, der er trykt i „Gamle jydsk Tingsvidner“, S. 4. 1495 nævnes han som Væbner (Hardsyssels Diplomatarium, S. 78).

agtighed og ved den store Strengthed, hvormed den straffede Drab og Saar. Drab paa sagesløs Mand straffedes med Døden, og den, som saarede en anden med skarpe Vaaben, skulde have sin højre Haand afhugget; dog kunde han slippe derfor, naar han kunde komme overens med den saarede, med Kongens Ombudsmand (Fogden) og Raadet.

Det maa særlig have været for disse to Bestemmelser Skyld, at Riberetten fik Ord for sin store Strengthed, skønt Tyveri ogsaa kunde straffes med Galgen, hvis den stjaalne Genstand havde mere end $\frac{1}{2}$ Marks Værdi. Mindre Tyverier straffedes med Brændemærke og i Gentagelsestilfælde med Galgen. Kvindelige Tyve skulde dog ikke hænges, men levende begraves for deres kvindelige Æres Skyld.

Utugtige Kvinder skulde bære Sten om deres Hals op og ned ad Byens Gader, og ved gentagen Forseelse blev de udjagne af Byen.

Gældssager blev der ogsaa taget strengt paa, saa den Skyldner, som derfor overgik Dom paa Tinge og ikke havde klaret Gælden inden fjorten Dage, kunde kræves paa de to nærmest følgende Tingdage, og hvis Sagen ikke blev afgjort inden tredie Tingdag, var Skyldneren en „forvunden“ eller „nederfældt“ Mand, en Slags „Mindremand“, som ikke i nogen Sag kunde møde for Retten, inden han havde betalt baade sin Gæld og den Bøde, han var idømt.*)

Der er dog Vidnesbyrd om, at Viborg Byret har dannet Grundlaget for Lovene i to af Byerne her i Hardsyssel. Som før er nævnt, var Ringkøbing allerede ved Aaret 1325 skilt ud fra Landsognet Rindum og har da formodentlig ogsaa haft sin særlige Rettergang. Det ældste Brev i Byens Arkiv indeholder Christopher af

*) J. Kinch: Ribe Byes Historie I, S. 81 ff.

Bajerns Stadfæstelse af Ringkøbings Privilegier, „som Kong Valdemar dem før os naadigst givet haver, og som hans aabne Brev udviser; og skulle de nyde samme Privilegier og Friheder som vore elskelige Borgere i Viborg, saalænge vor Naade tilsiger“.*)

Holstebro By afbrændte 1552, og ved denne Lejlighed var de Breve, Byen havde haft paa sine Privilegier og Friheder, brændte og aldeles bortkomne. Da gav Kong Christian III „af synderlig Gunst og Naade“ Byen en ny Lov, som i det væsentlige var en Gengivelse af Viborg Byret, saaledes som den var stadfæstet 1440.***)

Lemvig maa allerede have haft Købstadret i Valdemar Sejrs Regeringstid, idet den i Kongebreve 1234 og 1237 nævnes som By („oppidum“); men dens ældste Privilegier kendes ikke nu.***)

Byerne her i Hardsyssel stod hele Middelalderen igennem i et vist Afhængighedsforhold til Ribe med Hensyn til Handelen. Købmændene i Ribe havde nemlig allerede i tidlig Tid faaet Retten stadfæstet til at drive Landprang overalt i Jylland, og dette voldte stor Misfornøjelse i de andre Købstæder. Det ses ogsaa, at Ribe By ved Aaret 1368 tilegnede sig et Slags Stapelret for Jyllands Vestkyst, og medens Oprøret imod Valdemar Atterdag stod paa, fik Byens Borgere Brev paa, at det ikke kunde tillades nogen Købmand at udføre nogen Slags Varer fra Havnene i Ringkøbing og Varde (de portu juxta villam rennekøping nec de portu juxta villam varvith); med mindre Købmændene fra disse Byer først kom til Ribe og betalte Tolden paa Varerne.†)

Omtrent paa samme Maade gik det med Studehande-

*) P. N. Frost: Beskrivelse over Købstaden Ringkøbing, S. 3.

***) Samlinger til jydsk Hist. og Topografi 1. Række, 10. B., S. 179.

****) Se „Ribe Oldemoder“, S. 5 ff.

†) J. Kinch: Ribe Byes Historie I, S. 226.

len, der i gamle Dage var af særlig stor Betydning for Vesteregnen. Ingen Opkøber maatte føre Studene længere end til Ribe og Kolding; men Købmændene i Ribe maatte føre dem videre til Søs eller afhænde dem til tyske Købmænd. Omtrent 1000 Øksne blev hvert Aar udførte fra Ribe. Fra Aarene 1519—21 har man Lister over Udførselen herfra, og deri nævnes det, at det førstnævnte Aars Foraar udførtes 227 Stkr. Øksne af 2 Handelsmænd fra Ringkøbing og 207 Stkr. af 2 Mænd fra Holstebro, og samtidig udførte Lensmanden paa Lundenæs 200 Øksne. Ved Efteraarsmarkedet samme Aar udførte 3 Mænd fra Holstebro 130 Øksne. I Aaret 1521 udførte 3 Mænd fra Ringkøbing 265 Stkr., 4 Mænd fra Holstebro 344 Stkr. og 2 Mænd fra Lemvig 102 Stkr. Øksne.*)

Ligeledes maatte Udførselen af Heste her fra Hardsyssel foregaa over Ribe, hvor Købmændene svarede Told af dem. I Kong Valdemars Jordebog ses, at Hestetolden i Ribe gav Kongen en Indtægt af 350 Mark, og senere øgedes den ikke saa lidt. Udførselstolden paa hver Hest kan sættes til omtrent én Skilling, saaledes som den var fastsat i Flensborg Stadsret 1284 og Haderslev Stadsret 1292. Vi kan derefter regne ud, at der har været udført omtrent 8000 Heste fra Ribe om Aaret.

Ringkøbing Købstad har haft en Del Søhandel, naar Indsejlingen til Fjorden var nogenlunde. Naar Indløbet ved Nyminde skulde bruges af Handelsskibe, blev det afmærket ved Sõtønder, som lagdes for Anker. Følgende Brev er udstedt derom 12. Februar 1549:

„Vi Chr. III gøre alle vitterligt, at vi af synderlig Gunst har tilladt vore Undersaatter, Borgmester og Raadmænd i Ringkøbing, at maatte udsætte der i Nyminde Gab

*) J. Kinch: Ribe Byes Historie I, S. 648—50.

nogle Sõtønder, den menige søfarende Mand til Gavn, og deraf oppebære af hver Læst Gods, som kommer der frem, 2 Skilling danske Penge til at holde samme Tønder færdige med og at nyde til deres Byes Behov, indtil vi tilsiger anderledes derom.“*)

At Fjordens Udløb ogsaa til Tider har været afmærket fra den indvendige Side, synes at fremgaa af et kgl. Brev til Lensmanden Niels Juel paa Bøvling. Dette Brev er udstedt i Januar 1554 og indeholder en Bevilling til Ringkøbing Borgere, at de maa beholde en strandet Sõtønde, som de har ansøgt om, og lade den lægge i Fjorden, den fremmede Søfarende til gode.***)

Det er kendt nok, at en stor Del af Handelen i Middelalderens Slutning blev besørget af de dygtige og driftige Hansekøbmænd; men det ses ogsaa, at Kongerne havde Øje for dette uheldige Forhold og søgte at bøde derpaa, hvor det kunde lade sig gøre. Som det er paavist i det foregaaende, var den indbringende Studehandel allerede i Christian den Andens Tid besørget af Borgere her fra Byerne i Hardsyssel, og i den følgende Tid findes der Vidnesbyrd om, at Byerne Aar efter Aar fik Tilladelse til at drive denne Handel. Saaledes nævnes det i et Brev fra 1553, at Borgerne i Ringkøbing har faaet Kongens Tilladelse til i dette Aar at udskibe Staldøksne, men ikke Græsøksne. Tolderen i Ringkøbing, Iver Nielsen, fik Paabud om at opkræve den sædvanlige Told.****) I Begyndelsen af det følgende Aar blev Tilladelsen fornyet, men Borgerne skulde yde den store og den lille Told som i Ribe.†)

Naar Kongerne søgte at ophjælpe Købstæderne, maatte

*) Erslev og Møllerup: Danske Cancelliregistranter, S. 400.

**) Cancelliets Brevbøger i Januar 1554.

***) Cancelliets Brevbøger 8. Februar 1553.

†) Cancelliets Brevbøger 13. Januar 1554.

disse til Gengæld svare ret store Skatter, som skulde indbetales hvert Aar før St. Mortensdag til den kgl. Lensmand. Saaledes fik Lensmanden Mogens Juel 27. Oktbr. 1524 Kvittering for 55 Mark og 5 Skilling, som han havde modtaget i Byskatter og Toftepenge af Holstebro og Ringkøbing. Men foruden denne saakaldte visse Rente paalagde Kongen ofte særlige Skatter til Rigets Behov. I Krigstid var disse Skatter ofte ret trykkende. Saaledes maatte Holstebro i Aaret 1528 svare en Overskat af 20 Mark dansk og Ringkøbing 30 Mark, fordi der dette Aar var særlige Udgifter til den Hær og Flaade, som holdtes rede for at afværge et Indfald af den landflygtige Christian den Anden. Forøvrigt maatte ogsaa Landalmuen dette Aar udrede en særlig Skat. Hver Helgaard maatte udrede en Mark i Skat, og det ses, at Lensmanden over Hing og Ulfborg Herreder 25. Febr. 1529 fik Kvittering for 300 Mark dansk, som han af denne Skat havde opkrævet i disse Herreder.*)

I de følgende 50 Aar paalagde Kongerne hyppigt saadanne Overskatter, at Borgerne med god Grund klagede over dem. Ringkøbing var paa den Tid den rigeste og mest anseelige By i Hardsyssel, men de store Skattepaalæg trykkede Borgerne saa stærkt, at de sikkert nok blev en væsentlig Grund til den Tilbagegang, som spores efter Aaret 1600. De meningsløse Krige i Frederik den Andens Tid fordrede en Række Udskrivninger af Skatter, der maatte virke trykkende saavel i By som paa Land.

Saaledes ses det, at Borgemester, Raad og menige Borgere i Ringkøbing 1573 giver Kongen tilkende, „hvoreledes de udi forgangne Aaringer er blevne tilbage staaende med en Del af de Skatter, de var taxerede for, nemlig 800 Rigsdaler, Halvparten i Mønt og Halvparten i gamle Daler“. De beklager, at de „for deres Armod

*) Frederik den Førstes danske Registranter, S. 200.

og adskillige Tynge og Besværing, dennem haver paa-hængt, ikke kunde samme Sum afstedkomme“.

Kongen bevilgede dem da Fritagelse for at betale de 400 Rdl. i Mønt, „dog at de med det første skulle til os udgive 400 gode, gamle uforfalskede Daler og videre for samme Restance ikke være tiltænkte i nogen Maade“.*)

Samtidig med, at Købstæderne saaledes forarmes, mistede de tillige en stor Del af den Selvstændighed og Uafhængighed, de tidligere havde haft, idet de bortforlenedes til Adelsmænd, som det hyppigst kun laa paa Sinde at udpresse de paalagte Skatter og Afgifter, men som derimod kun sjældent virkede for at ophjælpe Handelen og den øvrige borgerlige Næring.

Ligeledes blev de danske Haandværkere ofte trykkede af indvandrede Tyskere, men værre var det, at de privilegerede Stænder, Adel og Gejstlighed, efterhaanden unddrog Byerne deres Næring, idet de opnaaede Ret til Udførsel af Heste og Øksne, ligesom de fik Frihed for Udførsel og Indførsel af deres egne Varer uden at svare Told eller Accise deraf.

Bygningerne i de mindre Købstæder var langt op i Tiden i Almindelighed grumme tarvelige. Lige indtil for omtrent 100 Aar siden havde mange af Husene Straatag, endskønt der ved de gamle Købstadlove og ved gentagne Paabud var gjort Forsøg paa at afskaffe Straatagene, hvis Farlighed i Tilfælde af Ildsvaade kun altfor ofte paa en ødelæggende Maade lagde sig for Dagen.

Man har da ogsaa sørgelige Beretninger om hærgende Ildsvaader i Byerne her i Sysselet. Under Grevens Fejde blev Ringkøbing afbrændt af Johan Rantzaus Tropper, og i samme Aarhundrede hærgedes Holstebro to Gange af Ilden, mens Lemvig i Aaret 1479 og i det 17. Aar-

*) Jydske Registre, 5. Marts 1573.

hundrede blev næsten fuldstændig ødelagt af samme Plage.

Dog Byerne rejste sig atter. Kongerne gav dem Skattefrihed, indtil de kom nogenlunde paa Fode igen, ligesom der ofte ydedes Hjælp med Tømmer enten fra Kronens Skove eller fra Norge. Hvis Kirkerne var øde-

Lemvig gamle Bysegl med Omskrift: Sigillum senatorum de Lemvigg

lagt af Ilden, blev det paalagt Stiftets øvrige Kirker at yde Hjælp med en Del af deres Indtægter.

Medens Navnene Ringkøbing og Lemvig øjensynligt er dannede af Navnene paa de Sogne, Rindum og Læem, hvori Byerne ligger, har Tydningen af Navnet Holstebro voldt en Del Vanskeligheder. Historikeren Langebek nævner, at Byens Navn 1287 skreves „Hvolstathbro“, og denne Form kunde nærmest lede Tanken hen paa at udlede Navnet af Hulning og Hul, der paa jydsk hedder „Hwol“. En Del af Byen ligger ganske vist nu

i en Lavning ved Storaæn, men den oprindelige og ældste Del af Byen har ligget paa Bakken længere oppe. Den stedlige Udtale tyder heller ikke paa, at Langebeks Tydning er rigtig. Den gamle skrevne Form kan derfor kun vidne om, at Skriveren har søgt at forklare Navnet efter et jydsk Dialektord.

Forstavelens Stamord synes da at være saa gammelt, at det ikke længere bruges i vort Sprog. Det oldnordiske Ord „Hol“, som betyder Høj, maa da snarere danne Stamordet i Byens Navn, ligesom det synes at være Tilfældet i Stednavnet Holsted ved Ribe og Næstved; begge disse Steder ligger paa en Højde ligefor Övergängen over en Aa ligesom her ved Holstebro.

Oprindelsen til Købstæderne Ringkøbing og Lemvig skyldes Stedernes heldige Beliggenhed ved Fjordene, hvorigennem de smaa Handelsskibe, man brugte i Middelalderen, kunde naa ud i Havet, naar opskyllet Sand i Fjordmundingerne ikke lagde Hindringer i Vejen. Derimod udmærkede Holstebro sig ikke ved nogen særlig god Beliggenhed. Det lader dog til, at her allerede i den forhistoriske Tid har været et Knudepunkt (Skæringspunkt) for de Veje, der dannede Forbindelsen fra Vesterhavet med Viborg og Østjylland, og den jydsk Længdevej fra Nord til Syd, som endnu mange Steder kan spores paa Grænsen mellem Hedelandet og den lavereliggende Flade ned mod Fjordene. Ved dette Knudepunkt fremstod saa Byen Holstebro, og da der her byggedes et kongeligt Slot, har Borgerne i Fred og Ro under Værn fra Slottet kunnet drive deres Handel og Haandværk. Holstebro blev ogsaa Hardsyssels betydeligste By i Middelalderen. Borgernæringen øgedes ved den almindelige Færdsel igennem Byen, og naar Sysseletinget holdtes her én Gang om Ugen, har dette naturligvis hjulpet til at faa Folk fra en større Omkreds samlet hertil.

Af vore ældre Stadsretter fremgaar det, at Byernes Styrelse var dannet af Kongens Ombudsmand og et Udvalg af Menigheden; men til at varetage Byens særlige Tarv dannedes et Byraad, og fra Midten af det 13. Aarhundrede blev det Skik i flere Byer, at Raadet efter tysk Forbillede valgte sin Formand, Borgemesteren. Selve Byraadsvalget mistede snart sit demokratiske Tilsnit, idet Byraadet i Almindelighed supplerede sig selv, naar det ved Dødsfald eller paa anden Maade fik en Plads ledig. Paa den Maade kunde enkelte rige og ansete Borgerslægter i længere Tid komme til at styre Byerne. Denne aristokratiske Styreform vedblev at være almindelig i Byerne langt op i Tiden. Rigtignok fik Kongemagten efterhaanden Ret' til at vælge Borgemestrene, men samtidig fik Byernes Raad ofte en vis Indflydelse paa Valget af den kongelige Embedsmand, Byfogeden.

Byerne kunde altsaa glæde sig ved en ret udstrakt Frihed; men denne Frihed kom faa tilgode, idet den kun omfattede de øverste Lag i Borgersamfundet. Det blev efterhaanden Sædvane, at Købstæderne bortforlenedes til Adelsmænd, der, som det hed, havde Byerne i Forsvar. Lensmanden stod saa som Kongens Repræsentant over Købstæderne; til ham aflagde ny Øvrigheds-personer deres Troskabsed, ligesom han, oftest efter kongelig Befaling, indsatte dem i deres Embede.

I Frederik den Førstes Tid laa kun faa Byer direkte under Kronen, de allerfleste var bortgivet som Len. Her i Jylland laa i Slutningen af hans Regeringstid kun Aalborg, Hjørring, Ringkøbing og Skagen samt Halvparten af Aarhus umiddelbart under Kronen. 1542 var Hjørring, Hobro, Holstebro, Lemvig og Ringkøbing under det kongelige Fadebur; men Lensmændene paa de kongelige Slotte ønskede at faa ogsaa disse Byer til Len,

og i Slutningen af Christian den Tredies Tid laa kun Skive By umiddelbart under Kronen.

XVIII

OM KØBSTADKIRKERNE I HARDSYSSEL

I det 12. og 13. Aarhundrede blev næsten alle Sysselets Landsbykirker opførte af Granit i den romanske Stilart, og de kom her til at staa som Afløsere af ældre Trækirker, som Sognemenighederne vel havde brugt i henved 300 Aar. I den Tid, Granitkirkerne byggedes, fandtes der dog næppe her i Hardsyssel et saa stort Folketal i Købstæderne, at de selv havde nogen Kirke. Købstadbebyggelsen har i Middelalderen haft en vis Lighed med, hvad der i vore Dage finder Sted i Stationsbyerne. Saalænge Folketallet i Købstaden kun var ringe, søgte Beboerne til Sognekirken, men naar denne var noget bortliggende, kom snart den Dag, da den voksende Købstad fik sin egen Kirke opført efter Tidens Byggeskik.

I Kirkelisten fra 1325 i „Ribe Oldemoder“ nævnes vel de tre herværende Købstæder: Rennumkøping, Læm-vik og Holztathbroo, men den førstnævnte By havde sikkert nok ikke paa den Tid nogen Kirke selv, saa det maa være Rindum Kirke, hvis Afgift nævnes under Ringkøbing, da denne gamle Sognekirke ellers ikke findes paa Listen.

Det har utvivlsomt ogsaa været smaa og fattige Kirker, der paa den Tid har været i de to sidstnævnte Byer; thi Afgiften af dem er ikke større end af de allermindste Kirker i Hedesognene.

Den gamle anseelige Murstenskirke i Holstebro, saavel som Kirkerne i Ringkøbing og Lemvig, synes at være opført mindst et Aarhundrede senere end nævnte Kirke-liste affattedes.

Under Nedbrydningen af den gamle Holstebro Kirke i Foraaret 1906 afdækkedes i Korhvelvingen en Indskrift, der tydede paa, at Kirken var opført 1440 af Bygmesteren Olaus Petri. Kirkens Bygningsform stemte ogsaa godt med den Stil, man andre Steder finder i Kirkebygninger fra første Halvdel af det 15. Aarhundrede. Noget senere opførtes Kirkens sydlige Korsarm („Capella dei“). Her fandtes ved Nedbrydningen en Del malede Vaabenskjolde, Bomærker og Navne, bl. a. paa Borge-mester Poul Jul og Sognepræsten Hr. Hans Knudsen. Korsarmen var bygget af Hardsyssels Præstegilde, der sagtens her har holdt sine Møder, naar dets Medlemmer samledes til Møder i Holstebro. Her i Byen havde Gildet ogsaa sin egen anseelige Gaard „Fuglsang“, som Geografen Resen endnu 1677 kan anføre paa sin Tegning af Byen. Tiden for denne Korsarms Opførelse kan tilnærmelsesvis afgøres ved de Navne, som fandtes paa-malede her. Det er omtalt i det foregaaende, at Borge-mester Poul Juls Navn fandtes paa Kirkeklokken, der var støbt 1470, og den med ham samtidige Sognepræst Hans Knudsen levede endnu 1490, da han tillige havde Præstekaldet i Borbjerg, hvor han skulde lade Tjenesten udføre ved en Kapellan. En saadan Samling af Embeder var ret almindelig i Slutningen af Middelalderen, men den var til stor Skade for Præstestandens Anseelse. Naar en gejstlig Mand havde et Embede, hvoraf han nød Indtægten, mens en anden besørgede dets Forretning, hed det, at han skulde nyde Embedet „sine cura“, det vil sige „uden Omsorg“, og endnu kalder man spotvis et Embede med store Indtægter og intet at bestille for „Sinecure“.

XIX OM HELGENDYRKELSE OG BRUG AF HELLIGE KILDER

Det kirkelige og religiøse Liv i Middelalderen formede sig paa mange Omraader saare forskelligt fra det, man er Vidne til i vore Dage. Nogle faa Træk af den gamle Tids Historie vil vise dette med ret stor Tydelighed.

Det var en almindelig Tankegang hos Almuen, at alt, hvad der hørte Kirken til, bragte Velsignelse med sig saavel i timelig som aandelig Henseende. Kirkeklokkens Klang kunde, som før er nævnt, dæmpe Lyn og Storm, hindre Vandflod, Pest og andre Ulykker, mens Klokkerust betragtedes som Lægemedel mod forskellige Sygdomme.

En Fingerring lavet af Kirkebly, der var stjålet fra Kirken en Torsdag Nat, kunde helbrede for Gigtsmerter, og endnu i Mands Minde har man ment, at Ørenringe lavet af Kirkebly kunde helbrede Tunghørighed og Kirtelsyge. Naar Gaardmanden sleb sine Plovjern paa Kirkemuren, blev der Velsignelse ved den pløjede Jord. Paa Staby Kirkes nordlige Mur findes nogle Skifter af Myremalm, og de bærer tydelige Spor af, hvorledes Plovjernene her er signede ved at føres frem og tilbage paa Muren.

Ogsaa det, der hørte til Kirkegaarden, den indviede Jord, kunde bringe Hjælp for visse Sygdomme. Regnvand, samlet paa en Ligsten, kunde man borttage Vorter med, og Græstørv fra Kirkegaarden kunde ligeledes yde Hjælp mod flere forskellige Sygdomme.

Det er dog især Helgendyrkelsen, som kom til at præge vort Folks religiøse Liv i Middelalderen. Folk, som havde ofret Liv og Blod for deres Troes Skyld eller paa anden Maade været fremragende Kirkens

Vidner, blev allerede i Kirkens ældste Tider mindede med Hæder; men senere blev det et Led i Kirkelæren, at man kunde anraabe om saadanne Helgeners Forbøn, naar man var i sjælelig eller timelig Nød.

I Slutningen af det 12. Aarhundrede anerkendtes Pavens Ret til at optage paa Helgenlisten, og Helgen-skaren blev snart saa talrig, at ikke alene hver af Aarets Dage havde sin Helgen, men enkelte Dage havde endog flere. Helgenens Dødsdag blev i Almindelighed deres Navnedag. Kirkens Lære om Helgendyrkelse kom til at præge det religiøse Liv i langt højere Grad, end man nu kan forestille sig det, og ikke mindst i den kirkelige Kunst findes der en Mængde Vidnesbyrd derom.

Folk kunde være ligegyldige for mange af Kirkens Bud og tvivle om mange af dens Lærdomme, men over for Kirkens Helgene bevarede de fleste en overordentlig

Tillid, naar de trængte til Hjælp for aandelig Nød eller legemlig Brøst. Ved Tidens Vankundighed voksede Overtroen, og naar Rygtet bredte sig om en eller anden Helgens kraftige Hjælp, kunde Folk i store Skarer gøre lange Rejser til Helgenens Grav eller til de Steder, der havde vundet Ry for Hellighed. Det var ikke mindst for legemlig Skrøbelighed, man søgte Hjælp, naar de almindelig kendte Lægemedler viste sig uden Virkning.

Madonnabillede fra Stadil Kirke

Helgendyrkelsen havde sit Midtpunkt i Tilbedelsen af Jomfru Maria (Vor Frue). I en middelalderlig Prædiken hedder det, at hun er „Guds eneste Bro til Mennekene, Moderen og dog Jomfruen, den ved hvem Tre-enheden er bleven herliggjort, Fristeren overvunden og den faldne Skabning løftet til Himlen“. Hun blev

Madonna med Rosen
fra Borris Kirke

Værnehelgen for mange Kirker, f. Eks. Avlum og vistnok tillige for Tvis og Gudum Kirker. Ved den sidstnævnte Kirke fandtes en hellig Kilde, som kaldtes „Vor Frue Kilde“.*)

Kunstnere rundt i Landene kappedes om at fremstille den elskende Moder som den ideale Skønhed. Det smukkeste Madonnabillede, der er bevaret her i Hardsyssel, findes i Borris Kirke. „Madonna med Rosen“ kaldes dette Billede, men Rosen er en Lilje, det middelalderlige Symbol for den ubesmittede Jomfru. Et andet godt Madonnabillede, som stammer fra Vem Kirke eller fra Skærum Kapel, findes nu paa Nørre

Vosborg, og her er Maria fremstillet med Jesusbarnet paa Armen staaende paa Nymaanens Horn.

Paa Billedet i Borris Kirke ligesom paa Madonnabilledet fra Sdr. Nissum Kirke, der nu findes i Ringkøbing Museum, er den højre Haand til at bevæge ved Hjælp af en Snor paa Figurens Bagside. Denne bevægelige Arm tjente til „fromt Bedrag“ over for den overtroiske Almue.

*) Se Danske Samlinger, II Række, IV Bd., S. 6.

Naar man tilbad Jomfru Maria som Himmeldronningen, knyttedes Bønnen ogsaa ofte til hendes Moder, Anna, hvis Navn betyder „Guds velsignede“. St. Annas Moderforhold til den hellige Jomfru gav hende en høj Plads blandt Middelalderens Helgene, og hun valgtes derfor til Værnehelgen for milde Stiftelser og Plejehjem, der tog sig af syge og elendige Mennesker. I Ringkøbing og Hee Kirker fandtes Altre indviet til St. Anna, og til den første af dem var der henlagt noget Jordegods, hvoraf Indtægten formodentlig brugtes til Sygepleje.

De enkelte Helgene havde i Almindelighed et særligt Omraade, hvorpaa de kunde hjælpe.

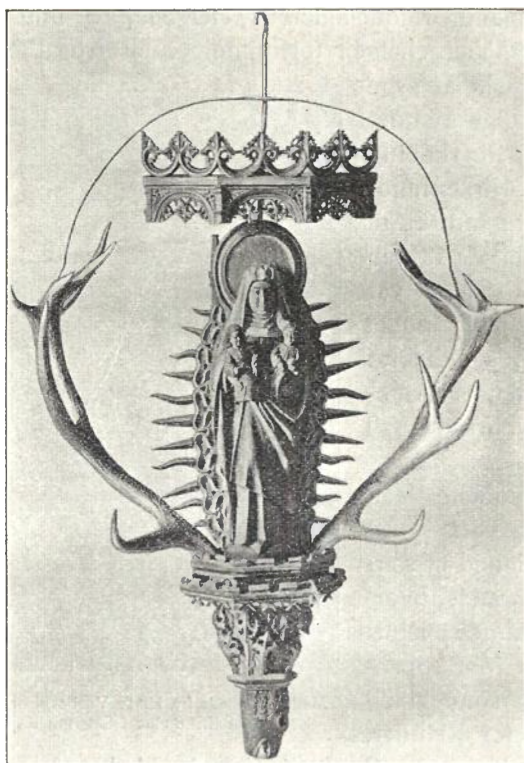
Jomfru Maria paa kaldtes som Hjælperne for Kvinder, der skulde føde, St. Lucie kunde hjælpe for Øjenve, St. Anastatius for Hovedpine og St. Apollonia for Tandpine. I en Vise fra Reformationstiden hedder det med en noget spottende Klang:

„For Tandværk er St. Apollonis stærk
og St. Lucie for Øjenværk.
St. Gertrud skal Herberg bestille
øster og vester, eller hvor de ville.

Madonnabillede fra Nørre Vosborg, oprindelig i Vem Kirke eller i Skærum Kapel

St. Ludvig kan vel vogte en Hest.
 St. Degens tager Fæet vare bedst.
 St. Antonius skal vel vogte Svin,
 de andre haver hver Gerning sin.“

St. Anna med Jomfru Maria og Jesusbarnet paa Armen,
 oprindelig i Hee Kirke, nu i Nationalmuseet

De Søfarendes Helgen var St. Nicolaus, der havde været Biskop i Myra. En Legende fortæller om ham, at han paa en Rejse til det hellige Land ved sin Bøn fik Storm og Bølger til at lægge sig. Naar Folk var i Havsnød, paakaldte de St. Nicolaus, og til hans Ære

indviedes mange Kirker, især i Søkøbstæderne. Det er sandsynligvis hans Billede, der for faa Aar siden stod i Ringkøbing Kirke og nu findes i Byens Museum. Lemvig Kirke og Kirkerne i Borris og Ølby havde ham til Værnehelgen, og ved den sidste af disse Kirker fandtes en hellig Kilde, der bar hans Navn.

Kirken i Hygum var indviet til St. Thøger, og det meddeles i Præsteindberetningen 1638,*) at „St. Thøgers Brønde kan endnu ses ved en liden Bæk ved Navn Kaarsbæk“. Det var mest i den nordvestlige Del af Sysselet, St. Thøger var i Anseelse paa Grund af Egnens Nærhed ved Vestervig. St. Thøger havde været præsteviet Kapellan hos Kong Olaf den hellige i Norge, men efter Kongens Fald tog han Bolig i Vestervig og byggede her en lille fattig Kirke, hvori han henlevede sine

Nicolausfigur (?) fra Ringkøbing Kirke

Dage under Bøn og fromme Øvelser. Ved denne lille Kirke blev han jordet, og da der skete mange Jærtegn ved hans Grav, blev han 1067 optagen paa Helgenlisten, og snart rejste der sig en prægtig Stenkirke over Graven; men den blev nedbrudt kort efter Reformationen.***) Ved Herpinggaard i Trans fandtes ogsaa en

*) Danske Samlinger, II R., IV Bd., S. 9.

***) Se min Hing Herreds Historie, S. 116.

St. Thøgerskilde, som dog undertiden kaldtes Kongenskilde (St. Olafs?).

Døberen Johannes (St. Hans) var Værnehelgen for Bølling Kirke. I førnævnte Præsteindberetning fra 1638 hedder det, at „der i gamle Dage havde været et Sted mellem Kirken og Præstegaarden, som kaldtes „Capels Kilde“, og at mange Mennesker der havde faaet Helbred paa Øjne og Lemmer, naar de havde toet sig i samme Vand. Og her ved Kilden var oprejst et Hus, hvor de kunde hvile, som Stedet og Stagerne af Hus og Kilde endnu udviser. Der er endnu kjendt en trind Hul paa Kirken, som de haver indstukket deres Gaver i, som haver bekommet Helbred“.

. Kilden risler svagt endnu i vore Dage, og Aabningen, der omtales ved Kirken, findes i den sydlige Mur paa Koret. Tørring Kirke ved Lemvig var ligeledes en Johannes Døbers Kirke. Paa den derværende Kirkeklokke, som bærer Aarstallet 1506, staar, at den er støbt til Ære for den hellige Treenighed, den hellige Maria og den hellige Døber Johannes, Kirkens Værnehelgen.*)

Holstebro Kirke var, som før er nævnt, indviet til St. Jørgen, hvis Billede ogsaa fra ældre Tid var præget i Byens Segl. St. Jørgen afbildes der som Ridder til Hest i fuld Rustning kæmpende med en Drage. I Legendens om Ridder Jørgen forsøgte man i Middelalderen at tegne et Billede af Kristendommens Sejr over Hedenskabet. Her i Danmark var St. Jørgen en yndet Helgen, og flere Steder har man stedfæstet hans Kamp med Dragen, som han friede Prinsessen fra. Flere Købstæder havde St. Jørgen til Værnehelgen, og til hans Ære opførtes der flere Steder Sygehuse for Spedalske. Navnet „Spedalsdal“ ved Holstebro minder sikkert nok om, at her har været et saadant Sygehus.

*) F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, S. 234.

St. Sebastian var Værnehelgen for Vedersø Kirke.*) Legenden fortæller, at han som hemmelig Kristen traadte ind i den romerske Hær, hvor han omvendte mange af sine Kammerater; men da hans Tro blev aabenbar, og han ikke vilde afsværge den, led han Martyrdøden. En Gang hjemsogetes Rom af en frygtelig Pest, som ophørte, da man byggede en Kirke til St. Sebastians Ære. Derfor anraabtes han senere som Værner mod smitsomme Sygdomme. Hans Mindedag er 20. Januar i den romerske Kirke. I Sommeren 1915, da Vedersø Kirke blev istandsat indvendig, var der Lejlighed til at undersøge Altergraven i det velbevarede Stenalter. Under en Stenflise af godt 3 Centimeters Tykkelse fandtes en Blykapsel, der indesluttede forskelligt farvede, uldne Tøjstykker.

St. Laurentius har været en meget yndet Helgen her i Hardsyssel, da flere Kirker, f. Eks. Gellerup, Stadil, Sædding og Gammelsogn er indviede til hans Ære, ligesom hans Navn saa hyppigt blev brugt til vore Personnavne. Ifølge Legenden havde han været Diakon og Skatmester under Pave Sixtus II og led Martyrdøden i Aaret 258. Det fortælles, at han blev pint paa forskellige Maader, og tilsidst blev han lagt paa en gloende Jernrist, indtil han opgav Aanden. Paa de gamle Fremstillinger afbildes St. Laurentius med denne Jernrist som Symbol.

St. Dionysius var Værnehelgen for Ejsing Kirke. Denne Helgens Virksomhed er særlig knyttet til Paris, hvis ældste Kirke han skal have grundlagt. Han førte der mange Hedninger til Kristendommen baade ved sin Prædiken og ved de mange Undere, han udførte. Da han var 90 Aar gammel, led han Martyrdøden, og en Legende fortæller om ham, at han efter Henrettelsen

*) Hardsyssels Aarbog, III, S. 29.

bar sit afhuggede Hoved til det Sted, hvor han vilde jordes.

Ved Ejsing Kirkes Sydside var bygget et hvælvet Kapel, og heri stod Helgenens udskaarne Billede med forgyldt Krone (Bispehue?) og en Stav (Bispestav?) i Haanden. Billedets ene Haand var bevægelig,*) og dets Hovedisse, der var løst paa-sat, er nu borte.

St. Dionysius fra Ejsing Kirke

Kirken i Sal havde St. Mikkel til Værnehelgen. Her i Danmark var Folks Tanker under Pavedømmet stærkt optaget af denne Helgens Virksomhed, idet han var blandt de hellige Overengle, førte Kamp mod Mørkets Fyrste og bar de fromme afdødes Sjæle til Paradiset; han blev derfor især hædret som Værn for den stridende Kirke. Flere højtliggende Kirker blev indviede til ham, fordi han derfra kunde have det aarvaagne Opsyn med de onde Magter, som vilde forstyrre Kirkens Fred.

I Christiern Pedersens Tidebog findes følgende her i Danmark brugte Bøn til St. Mikkel: „O, du hellige Sancte Michil, og andre Engle og Overengle, Cherubim og Seraphim med alle Engleskarer, som ere i Himmeriges Rige, beder for mig til den alsommægtigste Gud,

*) En Herremand paa Langtind, Mogens Rosenkrans, lod i det 17. Aarhundrede St. Dionysii Kapel indrette til Gravsted for sig og Familie.

at han vil forlade mig alle mine Synder og optænde min Hu, Hjærte og Sjæl med hans benedide Naade og frelse mig fra alt ondt og unde mig at fange den evige Glæde med alle hans værdelige Helgen efter min Død. Amen!“*)

St. Mikkels Dag var en stor Festdag før Reformationen, men ogsaa derefter indtil 1770 vedblev man at fejre Dagen som Festdag, der da kaldtes „Alle Engles Dag“.

Kirkerne i Vinding og i Nysogn paa Holmsland havde St. Mauritius som Værnehelgen. Denne Helgen, hvis danske Navn er Mourits eller Moust, havde været Hovedsmand for en romersk Legion, som under et Ophold i Jerusalem antog den kristne Tro. Siden blev han med sin Hærafdeling sendt til Frankrig for at dæmpe et Oprør, og da Kejseren bød dem at ofre til de romerske Guder for at sikre Hæren Sejr, nægtede de at adlyde og blev derfor alle dræbte af den øvrige Hær.

En af de fattigste Kirker her i Sysselet var Vind Kirke der paa Reformationstiden laa øde ligesom flere andre Kirker her i Hardsyssel, hvor Pesten havde bortrevet Sognefolkene. Vind Kirke havde St. Gertrud (Skjoldmøen) til Værnehelgen. Til denne Helgenindes Ære var der baade her og i andre Lande oprettet mange Stiftelser for syge og fattige, ligesom rejsende, der søgte om Herberg, bad til St. Gertrud om Hjælp og Støtte. Kirken i Hove ved Lemvig havde St. Peter til Værnehelgen, og lidt nord for Kirken fandtes 1638 en liden Kilde der bar Navnet St. Peters Kilde.**)

Det gav i Almindelighed en ret stor Anseelse og øget Indtægt for en Kirke, naar der i dens Nærhed fandtes

*) Ny kirkehistoriske Samlinger, VI Bind, S. 218.

***) Danske Samlinger, II R., IV B., S. 8.

en Kilde med Ry for at have helbredende Kraft. En saadan Kilde kunde trække store Skarer til sig, og ofte voksede dens Ry med Afstandene.

Den mest søgte Kilde her i Hardsyssel var vistnok den, som fandtes ved Skærum paa Storaasens sydlige Bred ikke langt fra dens Udløb i Nissum Fjord. Kilden laa paa Tvis Klosters Ejendom og fik her sit eget anselige Kapel, der først blev nedbrudt flere Aar efter Reformationstiden.*)

En Del hellige Kilder omtales i flere Sogne her i Hardsyssel, f. Eks. i Torsted, Madum, Borbjerg, Sevel og Gudum. Sandsynligvis har Brugen af disse Kilder de fleste Steder staaet i Forbindelse med vedkommende Sognekirkes Helgendyrkelse, men der er ikke levnet os sikre Vidnesbyrd i den Retning.

Mange af de hellige Kilder, der er nævnt i det foregaaende, var i Brug længe efter Reformationstiden, ja det fortælles endog, at Kilden ved Blagskjær i Sevel Sogn var i Brug som hellig Kilde indtil Midten af det 19. Aarhundrede.***)

Om den hellige Kilde i Torsted meddeler Pastor Grønvold 1766, at ved den var mange, næst efter Guds Hjælp, blevne hjulpede for Sygdom og Skrøbelighed. Kildens Kraft var dog paa hans Tid forlængst gaaet tabt, fordi en Mand havde vasket sine skabede Heste ved den for at faa dem kurerede.***)

Der gaar forskellige Sagn blandt Folk om, at flere af de andre hellige Kilder her paa Eggen har mistet deres Kraft ved lignende Misbrug.

Ja Tiderne skifte, og Folks religiøse Tankesæt ændres gennem de skiftende Tider, saa det er i Virkeligheden

*) Se min Ulfborg Herreds Historie, S. 125 ff.

**) Traps Beskrivelse af Danmark, 3. Udg.

***) Se min Hing Herreds Historie, S. 150.

kun faa og svage Minder, der nu kan drages frem om de her omtalte religiøse Forestillinger, der dog faa Aarhundreder tilbage har haft en indgribende Magt i Folkelivet. Dog kan man ogsaa herom sige med den gamle Vismand: „Der er intet nyt under Solen;“ thi i vore Dage finder man flere Steder i de Lande, hvor Folk endnu staar under Pavedømmet, ganske lignende Helgendyrkelse med Tilstrømning til de hellige Kilder, som den fandt Sted hos os i Middelalderen.

Aviserne fortæller om Mirakler i tusindvis ved saadanne Steder, og det viser sig der, som det viste sig her, at det fromme, troende Sind endnu i vor Tid kan modtage saa stærke Indtryk, at de kan virke helbredende paa Sygdomme, som vor Tids udmærkede Lægekunst har set sig ude af Stand til at helbrede.

Der er meget mellem Himmel og Jord, som den menneskelige Visdom ikke kan udrede, og denne Sandhed maa vi ogsaa have i Tanke, hvis vi vil forstaa den Magt, Helgendyrkelsen havde over Sindene i Fortiden.

NAVNEFORTEGNELSE

A.

Adam af Bremen, Historieskriver,
død c. 1076, 17
Albertsen, Ludvig, Marsk, 36
Avlum 66, 154

B.

Bandsbøl 82
Banner, Henrik Eriksen, 32
Biavl 71
Blæsbjerg i Mejrurp 37
Blaabjerg, Jens, 97
Borbjerg 81, 151, 162
Borris 154, 157
Brejning 65, Brejninggaard 88, 89
Brok, Anders, Kannik i Ribe, 47
Bryske, Ejler, Lensmand, 38, 40, 41
Bure 120
Buris, Prins, 90
Bølling Herred 32, 41, 42, 46, 54,
55, 85, Sogn 158
Bøvling Birk 88, Len 36, 38, 86,
Slot 102, Sogn 128

C.

Cimbrenes Land (Kersonesos Cim-
bricæ) = Jylland, 12, 14
Clementsén, Niels, Rigsraad, 37, 38,
Rasmus 38
Cæsar, Julius, navnkundig romersk
Feltherre og Statsmand, 14

D.

Degnbøl 82
Dejbjergvognen 11
Dresselbjerg, Anders, Provst i Hard-
syssel, 114

E.

Ejstrup 83
Ejsing 124, 159, 160
Emmiksen, Otto, 95, 96
Esger, Biskop, 46
Eskild, Biskop, 39

F.

Fabjerg 81, 126
Felding 108
Ferring 120
Finderup 108
Fjandgrønne, Nissum S., 32
Fjelstervang 108
Fjerdingskirke 45, 47, 115, 116
Fledføring 73
Friis, Anders, Lensmand paa Lunde-
næs, 40
Frode Hardsnude, 25
Frølund 82
Fuglsang, Præstegildegaard i Holste-
bro, 151
Fundneknut 21, 22

G.

Galgebakke 52

- Galt. Peder Ebbesen, Lensmand, 41, 42, 106
 Gammelsohn 159
 Gedehus 67
 Gimsing 30
 Ginding Herred 36, 41, 43, 53, 66, 67, 87, 116
 Gjellerup 115, 121, 123, 159
 Gjordsen, Claus, Sysselprovst, 112
 Gjødstrup, J. C., Præst i Hee, 55
 Gorm heimske 21
 Grevefejden 104, 146
 Grove, S., 108
 Gudrød, hardisk Kongesøn, 22
 Gudum Birk 52, 88, Kirke 154, Kloster 64, 93, 94, 95
 Guldkorn 101
 Gyldenstjerne, Niels Eriksen til Tim, 37, Mourits Nielsen 40, Niels Pedersen til Aagaard 103, Predbjørn, Lensmand paa Bøvling, 52
- H.**
- Hammerum Herred 41, 85, 116
 Hanning 17, 18, 26, 54
 Handbjerg 17
 Hardbopund 33
 Hardboøre 88
 Hardeboøre 9, 12, 13, 14, 20, 25, 27
 Hardegorm (Gorm den gamle) 22, 23, 25, 26
 Hardeknud 25
 Hardsyssel 3, 13, 14, 20, 23, 25, 28, 29, 46, 47, 83, 89, 90, 98, 99, 100, 101
 Hee 29, 55, 56, 81, 108, 126, 128, 145, 155
 Herborg 108
 Herpinggaard 157
 Hing Herred 32, 43
 Hjerm Herred 36, 116, Sogn 30, 32, 41, 53
- Hodsager 108
 Holdsfæ, -korn 64
 Holmgaard, Bispegaard, 88
 Holmsland 26, 109, 114, 115
 Holstebro 29, 30, 36, 81, 91, 104, 145, 147, 148, 150, 151, Bispegaard 88, Slot 39
 Hove 126, 161
 Hover 127
 Humlum 99, 120
 Husby 31
 Hvid, Christiern, 97
 Hygum 157
 Høg, Peder, Ridder, 97
- I.**
- Idum 30
 Ikast 24
 Indfæstning = Stedsmaal 63
 Innebonde 62
- J.**
- Jensen, Claus, Sysselprovst, 110
 Jernklodder som Skat 66
 Juel, Iver Kjeldsen, Sysselprovst, 97, 113, Axel 105, Hartvig, Biskep, 113
 Jul, Poul, Borgemester i Holstebro, 151
- K.**
- Kolstrup i Bøvling 29
 Kongensgaard 26
 Kongensholm 26
 Kongenshøj 26
 Kongsbjerg 26
 Krabbe, Erik, Lensmand, 42
 Krummedige, Albert, Sysselprovst, 110
 Kruse, Jens, Sysselprovst, 110
 Kværstæde 59
 Kønsnæv n 4

L.

Landbo (Fæstebonde) 63
 Landeværn 57, 59
 Lange, Tyge til Kjærgaard, 114,
 Henrik til Dejbjerglund 114, Niels
 Gundersen 37
 Langebek, Ditlev, Sysselprovst, 112
 Langtind i Ejsing Sogn 30
 Leding 8, 57, 58, 59, 68
 Lem, S., 55, 65, 126, 128, 177
 Lemvig 29, 108, 146, 147, 148, 150, 157
 Lodbjerg, Christen, Sysselprovst,
 115, Jakob 115
 Lodehat, Peder Nielsen, Syssel-
 provst, 110
 Lomborg 81, 116
 Lundenæs Len 36, 39, 41, 42, 85,
 86, Slot 104
 Lændi, Christen Nielsen, 109, Niels
 109, Johannes, Staby, 109

M.

Madum 81, 120, 162
 Mejrup, 29, 81, 128
 Mikkelsen, Jens, Biskop i Ribe, 38
 Mogenstrup 54
 Mosgaard i Vejrum 53
 Mule, Casper, Sysselprovst, 114
 Munk, Iver, Biskop, 64, 95, Mogens,
 Landsdommer 38, Oluf 91

N.

Nagengaard 105
 Nissum, Nr., 26, 126, Sdr. 154
 Nistrup 83
 Njordsdyrkelse 11, 12
 No 65
 Nørgaard i He 105
 Nysogn 161

O.

Odelbønder 60
 Ombudsmand 5, 28, 36, 44, 45, 49, 149

P.

Plovskat 28, 29
 Provstgaard paa Holm 107, i Hol-
 stebro 109
 Præstegilde 151
 Ptolemæus, navnkundig Geograf,
 der levede i Alexandria først i det
 2. Aarh. Hans Landkort brugtes
 endnu i det 15. Aarh., 13

R.

Ramme 24, 81, 88
 Rammedige 23
 Rantzau, Johan, 104, 105, Mar-
 grethe 95
 Reff, Hans, Sysselprovst, 112
 Resen 126
 Rind 121, 125
 Rindum 108, 126, 128, 147
 Ringkøbing 37, 104, 147, 148, 149,
 150, 157
 Romme 52, 81, 116, 120, 126, 127
 Rosenkrans, Jørgen, til Kjeldgaard,
 114
 Rostjeneste 74
 Runeindskrift 16, 18
 Rybjerg i Velling 30, 113
 Rydhave 16
 Rønbjerg 29, 99, 108

S.

Sal 30, 54, 116, 160
 Sehested, Jens Thomsen, 95, Malte
 Jensen 95
 Sevel Birketing 54, 88, 162
 Simmelkjær 66
 Simonsen, Oluf, 105
 Sinding 54
 Skank i Sevel Sogn 54
 Skipæn 57
 Skodborg Herred 43, 52, 53, 116

Skovgaard, Hans, Sysselprovst, 111
 Skovsvin 68
 Skovvogn 68
 Skot 59
 Skram, Jens, Ridder, 47
 Skærum Kapel 154, 162
 Slumstrup 65
 Snebjerg 54, 121
 Staby 82, 120, 128
 Stadil 29, 56, 72, 126, 153, 159
 Stangeberg, H., Biskop, 33
 Stavlund, 54
 Stubberkloster 30, 88, 93, 96, 97, 113
 Styrismænd 8, 9, 57, 58,
 Sunds 19, 66
 Svendsen, Christian, 99
 Svendsholm 46, 89
 Svendstrup i Sal Sogn 30, 32
 Sysselinddeling 3, 6
 Sysselting 27, 28, 30, 31, 148
 Sysseltoft 27
 Sædding 18, 19, 65, 159
 Søndervang i Stadil 115

T.

Thure, Biskop i Ribe, 99
 Thysæsk, Aage, Ridder, 46
 Tim Sogn 81, 82, 128
 Timgaard 77, 78
 Tinghøje 48, 51, 52, 53
 Tingsteder 50, 52, 53
 Tingstokke 51
 Tingsvidne 45, 46, 47
 Tishøj 82
 Torsted 162
 Trans 81
 Ture, Provst 109
 Tveskæg, Svend, 34
 Tvevad 54
 Tvis 26, 90, 91, 108, 154, 162
 Tørring 126, 159

U.

Udstrup 83
 Ulfborg Herred 32, 56, 195, Sogn
 65, 81
 Ulfilas, Biskop, Goternes Apostel,
 døde i Konstantinopel 381, 16
 Urne, Lage, Ridder, 47

V.

Vandborg 126
 Vandfuld Herred 31, 38
 Vedersø 159
 Vejrum 53, 120
 Velling 8, 126, 128, 161
 Vem 29, 108
 Vennergaard 80
 Vester Tange i Ulfborg
 69, 72
 Vilbjerg 125, 126
 Vind 65, 108, 161
 Vinding 126
 Vium, Nr., 127
 Volbjerg 78
 Volstrup 88, 101
 Vorgod 24, 65, 128
 Vosborg 77, 154

Æ.

Ælnoth, en engelsk Munk, som
 kom til Danmark i Førstningen
 af 12. Aarh. og her skrev ud-
 førligt om Knud den helliges Liv
 og Martyrium, 35

Ø.

Øgelstrup 77
 Ølby 157
 Ølstrup 55, 83
 Ørre 120
 Østerhoved 54